

KORAK

BROJ 9/2007

U ovom broju:

**ODRŽANA 5. REDOVNA SKUPITINA
UDRUŽENJA ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BiH
BORBA DO SUDNJEGA DANA**

**OKRUGLI STO
ELABORACIJA SJEĆANJA NA RAT
KAO ZALOGA BUDUĆNOSTI BiH
STJEPAN KLJUIĆ
NEZAVISNOST
POSILIJE 529 GODINA**

**NEVAD KAHTERAN
UNIVERZALIZAM I INKLUZIVIZAM
NASUPROT PARTIKULARIZMU
I EKSKLUZIVIZMU:
SITUIRAJUĆI BOSANSKU PARADIGMU
ZA MIROLJUBIVU KOEGZISTENCIJU**

**LOUISE L. LAMBRICHS
EFEKT LEPTIRA**

SADRŽAJ

OKRUGLI STOL O SJEĆANJU NA RAT U BOSNI I HERCEGOVINI

Stjepan Kljuić
NEZAVISNOST POSLIJE 529 GODINA 5

Mustafa Polutak
RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE U RATU 1992.- 1995. 17

RAD UDRUŽENJA ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BIH

Dževad Hadžić
BORBA DO SUDNJEG DANA 56

HAJKA NA GENERALA 59

mr. Amra Hodžić
MUZEJI ČUVARI SJEĆANJA NA NAŠU BORBU 61

TRAGOVİ RATA

Gilles Clemans
PRENESENI DIJELOVI, IZABRANI KOMADI:
NAŠA SASTAVLJENA HISTORIJA 68

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Daniela Ozme 7, tel/fax: (033) 444 045 e-mail: zatebebih@bih.net.ba ~ Za izdavača: Dr. Muhamed Ćurić
~ Redakcija: Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, Murat Kahrović, Safet Kešo, Emir Ramić
~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić

Reza Burdži NOVA MANIPULACIJA HISTORIJSKIM MITOVIMA	78
prof. dr. Nevad Kahteran UNIVERZALIZAM I INKLUZIVIZAM NASUPROT PARTIKULARIZMU I EKSKLUZIVIZMU	87
F. William Engdahl SJEME UNIŠTENJA	113
UMIJEĆE SJEĆANJA	
Mirsad Tokača ISTINA KAO PRIZNANJE I SUOSJEĆANJE	142
Louise L. Lambrichs EFEKT LEPTIRA	148
“Srebrenica”, NOVO IZDANJE: ZAŠTO?	154

OKRUGLI STOL O SJEĆANJU NA RAT U BOSNI I HERCEGOVINI

U organizaciji Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu je 26. aprila 2007. godine, u prostorijama Bošnjačkog instituta, upriličen okrugli stol o temi «ELABORACIJA SJEĆANJA NA RAT KAO ZALOGA ZA BUDUĆNOST BOSNE I HERCEGOVINE».

Najvažniji razlog za održavanje ovoga okruglog stola je specifična situacija, stvorena nakon objavljivanja presude Međunarodnog suda pravda iz Haga u povodu tužbe Republike Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore za genocid. Posve je jasno da su bila pretjerana očekivanja da ta sudska presuda odgovori na sva pitanja koja se tiču prirode i karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. U tom, ali samo u tom pogledu, nalazi ovoga suda u određenom smislu dijele sudbinu rada istražnih komisija kojima su slične zadatke povjerali generalni sekretar UN, holandska vlada i francuski parlament, i koji su pružili samo djelimične i nezadovoljavajuće odgovore. Ni najviša sudska instanca u svijetu svakako nije jedini legitimni tumač historijskog značenja rata u Bosni i Hercegovini. Upravo u tom kontekstu, daljnja elaboracija sjećanja na rat i osvjetljavanje novih karakteristika međunacionalnih odnosa u našoj zemlji predstavljaju ključne zaloge za njenu budućnost.

O međunarodnom aspektu rata u BiH, jugoslovenskoj krizi, strategiji internacionalizacije rata, u uvodnom dijelu skupa govorio je član Predsjedništva RBiH dr Ejup Ganić, fokusirajući se na posljedice relativiziranja onoga što se dešavalo u Bosni i Hercegovini. Elaborirajući kako zamjenom teza dio međunarodne zajednice pokušava stvoriti dojam kako se u BiH desio građanski rat, kako bi se sebe ski-

nuli odgovornost za agresiju i genocid, Ganić se založio da se sve historijske nepravde moraju dokumentirati da bi se stvorio prostor za izgradnju države i društva utemeljenih na istini i pravdi.

O različitim aspektima koji se tiču karaktera i uzroka rata u BiH svoje priloge prezentirali su dr Mirsad Abazović, dr Husnija Kamberović, Fikret Muslimović, dr Smail Čekić, Avdulah Kajević, Mustafa Polutak. Ti će prilozi, zajedno sa priložima Stjepana Kljujića, dr Zlatka Lagumdžije, dr Xaviera Bougarela, dr Ive Komšića, dr Mirka Pejanovića, Mire Lazovića, biti objavljeni u posebnom zborniku radova.

Okrugli stol, na kojem su okupljeni akteri minulih dešavanja u BiH i naučnici, organiziran je u sklopu aktivnosti na obilježavanju Dana Armije RBiH.

U ovom broju "Koraka", objavljujemo priloge Stjepana Kljujića i Mustafe Polutka sa okruglog stola.

NEZAVISNOST POSLIJE 529 GODINA

Miloševićev fašizam nije vojno poražen do kraja - Zapadne zemlje glavni krivci za krvavi raspad Jugoslavije - Bez obzira na slabosti presude Međunarodnog suda pravde svima je jasno, bit će Bosne i Hercegovine.

Kada je u petak 10. studenog 1989. godine glasnogovornik Ministarskog vijeća DDR-a Gunter Schabowski saopćio javnosti da je na preporuku Partije dozvoljeno istočnomjemačkim građanima da slobodno putuju u sve zemlje svijeta nastalo je nezapamćeno slavlje s obje strane Berlinskog zida. Nitko nije spavao ni s jedne strane. Istočni Nijemci, jer su nakon 28. godina, konačno, mogli slobodno prijeći na Zapad, a na Zapadu, također, jer su mnogi tek nakon dugo vremena mogli prvi puta vidjeti svoje. Ne treba zaboraviti da je zid presjecao čak 192 gradske ulice, a nastao je 1961. godine samo dvije godine nakon konstituiranja DDR-a. Međutim, prije stvaranja Zida za samo dvije godine, čak 2,7 milijuna istočnih Njemaca pobjeglo je iz ove zemlje. "Željezna zavjesa" kako je ovaj zid nazvao Winston Churchill trebalo je biti brana komunističkom svijetu od prodora imperijalizma...

Takvu reakciju istočnonjemačke Vlade odmah su iskoristili Helmut Kohl i Dietrich Gensher, ponudivši utemeljenje monetarne unije, ekonomskog povezivanja, pa i stvaranje konfederacije...

Oni koji su prešli Zid na zapadnu stranu bili su počašćeni odlukom Vlade SR Njemačke, da po stotinu maraka mogu zamjeniti po paritetnoj cijeni, iako je već tada jedna zapadna marka u Istočnom Berlinu imala vrijednost od sedam domaćih. Međutim, to raspoloženje s obje strane Zida bit će šokantno i za Europu, i neće naići na očekivano njeno oduševljenje. Istina, kreator Perestrojke i Gla-

snosti Mihail Gorbačov će stvoriti uvjete za bezbolno ujedinjenje Njemačke, unatoč opiranju sovjetskih generala, ali Kohl neće imati očekivanu podršku Zapada: Mitterand je čak otvoreno podrivao to ujedinjenje, dok je Margaret Thatcher javno hvalila hrabrost istočnih Njemaca, a potajno raspirivala nepovjerenje prema ujedinjenoj Njemačkoj. Međutim, tok historije nije se mogao zaustaviti. Pokazalo se vrlo zorno da je padom Zida praktično fijasko doživio cio komunistički svijet. Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Bugarska, pribaltičke zemlje, svaka na svoj način, vrlo brzo su oborile komunistički poredak. U Rumunjskoj je to išlo mnogo teže, masovnim borbama na ulicama Temišvara i Bukurešta, dok će najteži oblik raspada komunizma biti u Jugoslaviji.

Ipak, kako je rekao Wili Brandt pri ujedinjenju Njemačke - sad se spaja ono što jedno drugom pripada - mi bismo mogli parafrazirati našu situaciju - moralo se razdvojiti ono što jedno drugom ne pripada.

Jugoslavija, koja je bez sumnje, bila najliberalnija istočnoeuropska zemlja, imala je fantastične mogućnosti da na osnovi Ustava iz 1974. godine i sa prijelaznom Vladom Ante Markovića, najlakše prebrodi tranziciju, i možda kao prva socijalistička zemlja, da se približi Europskoj uniji. Međutim, instrumentalizacijom vojske, policije i diplomacije, upadom u finansijski sustav, i nasilnim rušenjem temeljnih odrednica Ustava, Slobodan Milošević je krenuo u krvavu balkansku avanturu, koja će ostaviti trajne posljedice u čitavom regionu.

Cijena koju su pojedini narodi bivše Jugoslavije platili osobnu i nacionalnu slobodu bila je u većini slučajeva ogromna. Međutim, cijena poraza Miloševićeva fašizma će se tek saznati. Bez obzira na daljnji razvoj situacije, već sada se može potvrditi da je Srbija, kao i srpski narod u cjelini, najveći gubitnik. Ono što je Srbija imala u okviru Jugoslavije, toliko je danas nedostižno za vlast u Beogradu, da će se Srbija u narednom vremenu isključivo tretirati i osjećati balkanski.

Uz svu beskrupuloznost komunističkog režima, koja je iskazana, pri preuzimanju vlasti 1945. godine i nemilosrdne borbe protiv "kласnog neprijatelja", mora se priznati da je Josip Broz, ubrzo shvatio da je na ovom prostoru diktatura uvijek imala ogroman otpor.

Stoga, nakon što je silom slomio ostatke prethodnog režima, ali i građanske klase u cjelini, on je vješto povukao nekoliko poteza koji su ga pred Zapadom trebalo da predstavljaju kao demokratu. Još ranije je pripremljen jugoslavenski ustav, koji je u stvari Moša Pijade prepisao od Belgijanca, zatim je prihvaćanjem Bana Ivana Šubašića (1892-1955) kao ministra inozemnih poslova u Privremenoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije (7.3.1945.) Broz osigurao međunarodni kontinuitet Jugoslavije. Još kada je vratio Istru i otoke, te se narodnim referendumom oslobodio dinastije Karađorđevića, Broz je dobio ogromnu podršku naroda. Zapad ga je konačno prihvatio nakon onog velikog NE Staljinu i Sovjetima. Od tada će Josip Broz predstavljati značajnu ulogu u međunarodnim odnosima, mnogo veću nego što bi to Jugoslavija inače mogla na osnovu svojih potencijala na međunarodnom planu.

Vrlo inteligentno rješenje na domaćem planu RADNIČKO SAMO-UPRAVLJANJE, zatim otvaranje granica za nezaposlene i one koji se nisu slagali sa režimom (izuzetak je bilo dvadesetak disidenata), te liderstvo u Pokretu nesvrstanih, kao posebno važne grupacije država u hladnom ratu između Istoka i Zapada, sve je to osiguralo visoku osobnu reputaciju Josipa Broza. Istina, u Jugoslaviji se mnogo lakše živjelo nego u zemljama Varšavskog pakta, ali sve je to bilo vještački bez istinskog opredjeljenja za tržišnu privredu i stvarnu demokraciju. Zemlja se stalno zaduživala i svi su trošili više nego su zarađivali. Nelikvidnost je postala opća pojava i na domaćem i na inozemnom planu, a vremenom je dolazilo do veoma žestokih sukoba između razvijenih i nerazvijenih republika i pokrajina.

Pa unatoč svemu, Jugoslavija je mogla brzo napredovati, kako zbog simpatija i pomoći Zapada, tako i zbog istinskog potencijala sa kojim je raspolagala.

Međutim, država je bila toliko ideologizirana da nije prihvaćala potrebne promjene, čak ni od onih članova SK, koji su istinski bili patriotski opredijeljeni i koji su sagledavali pogubnost parijske podobnosti u odnosu na lične vrijednosti i kreativne sposobnosti pojedinaца. Kada su propali takvi pokušaji da se reformira SK, problemi su se pretočili u isključivo vojne i političke. Oni su se prikivali snagom

državne administracije, vojske i policije, ali poteškoće su svakim danom bivale veće, a broj onih koji su pokušavali pronaći izlaz se smanjivao. A i ovi preostali gubili su snagu i volju, pred netolerantnim i korumpiranim partijskim aparatom. U tom razdoblju bilježimo više partijskih afera, u kojima su ljudi odani komunističkoj ideji, uviđali da bez reformi i istinskih promjena nema perspektive.

Ključni momenat u zemlji bili su događaji 1970. i 1971. godine. Europski duh promjena iz 1968. godine zapljusnuo je i Jugoslaviju, ne samo studentskim demonstracijama, nego i otvorenim zahtjevima za promjene. Unutar SK pojavili su se lideri koji su tražili liberalnije ustrojstvo vlasti, koji su ukazivali da ako se ne priđe reformama da državi prijete gospodarski i svaki drugi kolaps. U Sloveniji je to bio Boris Kraigur, u Hrvatskoj Savka Dapčević Kučar i Miko Tripalo, a u Srbiji Latinka Perović, Marko Nikezić i Mirko Tepavac...

Bio je to prelomni trenutak za budućnost Jugoslavije. Umjesto da podrži promjene, koje čak ni formalno nisu dirale u njega kao instituciju, niti u socijalizam kao sistem, Josip Broz se opredijelio za vojsku, policiju i političku diktaturu. Kao da se u osobi, tada već oronulog starca, obnovio onaj boljševički duh, koji je predosjećao da ukoliko dođe do promjena, da će se prirodnim putem srušiti sve ono što je on stvorio. Zbog toga, unatoč na početku iskazanim simpatijama onima koji su tražili promjene, a sjetimo se sve je počelo oko distribucije deviza i revizije deviznog sustava, Broz se na kraju silom okomio na Hrvatsko proljeće i njegove lidere.

To surovo obračunavanje sa MAS POKRETOM i širinom kojom je to obuhvaćanje išlo, Tito se definitivno opredijelio za represije, što će biti pogubno za daljnju budućnost Jugoslavije. Umjesto da podrži istinska nastojanja patriotski opredijeljenih intelektualaca za promjenama, jer dotadašnji gospodarski sustav zaista nije imao perspektive, Broz je stvari vratio unazad. Samo nekoliko godina kasnije, on će se pokajati za sve što je učinio, mada to nikada javno nije priznao, i u novom USTAVU iz 1974. godine ugradit će sve ono što su pobunjenici tražili 1971. godine.

Nije bilo tragično samo to što se Broz opredijelio za vojsku i policiju u raščičavanju događaja iz 1971. godine, nego je još tragičnije

bilo to što su ponovljene metode iz prvih godina socijalističkog režima. Naravno, najveće posljedice ovih događaja bile su za Hrvate, kako u SR Hrvatskoj tako i u drugim sredinama. Golemi broj hapšenja, visokih zatvorskih kazni, otpuštanje sa posla, degradiranja, ali iznad svega povreda ljudskog digniteta bili su rezultat Brozove represije iz 1971. godine. Četnički elementi koji su dobrono bili koncentrirani u JNA, policiji, diplomaciji i državnoj administraciji značajki su iskoristili ovu priliku za konačan obračun. Sve ono što je bilo hrvatsko vezali su za emigraciju i ustavštvo: tako je jedan progresivni proces, koji je za cilj imao prvenstveno reformiranje postojećeg stanja označen je kontrarevolucionarnim, a prema njegovim akterima su izvršene represije kao što je to bilo uobičajeno sa protivnicima režima.

Šezdesetih i početkom sedamdesetih godina (aktivnosti su zahvatile Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju i Makedoniju) nije imao za cilj rušenje socijalizma, nego njegovo unapređenje, stvaranje društva socijalizma sa čovječijim likom - kako se tada volilo reći, Broz je mogao transformirati državu i osigurati budućnost Jugoslavije.

Međutim, on se opredijelio za JNA i policiju. Od tada Jugoslavija više nije imala perspektive. Unutrašnje protivrječnosti bile su stalna smetnja bilo kakvim reformama. U tom razdoblju represije ključnu ulogu su odigrala tri generala JNA: Nikola Ljubičić, Branko Mamula i Veljko Kadijević.

Njih trojica će u naredna dva desetljeća potpuno ostvariti sve ono što je kasnije 1986. godine obznanila SANU kao svoj MEMORANDUM. Ta tri generala su pročistila JNA od svih onih nacionalno samosvjesnih elemenata, tako da će dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, JNA biti najjači stožer velikosrpske politike. Veljko Kadijević je bio taj pod čijim rukovodstvom je JNA skinula petokraku, posljednji simbol svog osnivača Josipa Broza.

Policija, posebno siguronosne službe, razvile su veliku djelatnost u zemlji i inozemstvu. Sve je bilo pokriveno i pod kontrolom. U javnosti su za ovakav rad sigurnosnih službi lansirana i potrebu objašnjenja. Nakon upada "Bugojanske grupe" 1972. godine, a radilo se o skupini ustaša iz Australije, koja je naoružana došla u Zapadnu

Bosnu i pokušala diverzije, više nije bilo pitanja da li nam trebaju upravo takve službe sigurnosti.

S druge strane u beogradskim sredstvima informiranja (posebno Politika, Ekspres politika, Novosti, Duga, Radio Beograd) započela je totalna kampanja, protiv svega nesrpskog, s posebnim akcentom na opasnost od hrvatskog i albanskog separatizma. Tenzije u većem dijelu zemlje su podignute do kritične točke, a nesporazumi su sve češće počeli manifestirati u sportu.

Međutim, upravo zbog svega toga, Josip Broz kao iskusan vladar vidio je otvorenu raspojasanost velikosrpske politike i četničkog pokreta. Svjestan svega toga utemeljio je USTAV 1974.godine, koji je republike i pokrajine reafirmirao kao samostalne države, zagantirao paritet u saveznim organima i ustrojio Predsjedništvo SFRJ kao vrhovno tijelo s predsjedateljem, koji se svake godine abecednim redom rotira iz svih republika i pokrajina. Njegova ideja o jednogodišnjem mandatu predsjedatelja Predsjedništva, nije bila samo želja da se priječi da više nikada nitko nema moć koju je imao Josip Broz, nego da se garantira, koliko je to bilo moguće u tadašnjim uvjetima, ravnopravnost svih naroda i narodnosti. Upravo što je uočavao hegemonističke tendencije, Broz je učinio mnogo više za ravnopravnost BiH, kao federalne jedinice, a pred kraj života najviše je vjerovao bosanskim komunistima. Isto tako Broz je inzistirao na nacionalnoj ravnopravnosti Makedonaca, Muslimana i Albanaca, što je također bilo s ciljem sprečavanja velikosrpskih ambicija. Međutim, cio taj sistem naročito nakon Brozove smrti bio je labilan. Snage unutar JNA, policije, siguronosnih službi, diplomacije i državne administracije, već su bile pročišćene u jedan velikosrpski projekat, koji je zvanično vodio SANU, ali iza kojeg je stajao zbor oficira i generala. Među njima najistaknutiji su bili Nikola Ljubičić, Branko Mamula, Veljko Kadijević, Petar Gračanin i Stevan Mirković. Ta skupina imala je ogromnu snagu u tadašnjoj državi, jer je iza njih stajala kolona istomišljenika i vrlo uticajnih ljudi na raznim i veoma odgovornim funkcijama. Stoga su svi zajedno tražili političara koji bi mogao ostvariti njihov cilj. Izbor je pao na Slobodana Miloševića. Međutim, prije toga, trebalo je srušiti onoga

koji se protivio svemu tome - Ivana Stambolića. To će se obaviti kasnije na Osmoj sjednici CK SK Srbije.

U samoj državi centralna savezna vlast je bila apsolutno inferiorna. Savezna vlada bila je nemoćna pred silama kao što su bile JNA, tajne službe, vojna industrija, zatim veliki vanjsko trgovački sistemi (INEX, GENEX, CENTROPROM, JUGOTURS...).

Nikakve reforme nisu uspjevale, a kada je nakon Milke Planinc za saveznog premijera dašao Branko Mikulić, za kojeg su pojedine beogradske novine pisale da se osjeća kao Titov nasljednik, da je čovjek čvrste ruke, započela je do tada neviđena kampanja protiv predsjednika Vlade. Branka Mikulića su proglasili ustašom, a također, i njegova oca Juraja, koji je inače bio član HSS-a i vijećnik AVNOJ-a. Sve je to Branka Mikulića veoma teško dojmilo, i kada je uvidio da nema podrške za reforme, on podnosi ostavku.

Velika zaduženost Jugoslavije na međunarodnom planu, unutar-nja nelikvidnost, zastarjelost privrede i njena nesposobnost da se upusti u međunarodnu utrku stvorili su ozračje pune apatije. Ipak, u zemlji se pojavio jedan broj ljudi koji je istinski tražio izlaz iz krize. Konačno je sazrela spoznaja da predsjednik SIV-a ne treba biti partijska ličnost, nego sposoban privrednik, menadžer, koji poznaje svjetsko tržište i koji bi mogao donijeti istinske reforme. Srbija s Miloševićem na čelu nije poklanjala mnogo pažnje izboru novog premijera. Formalno je kandidirala nesposobnog Boru Jovića, ali za divno čudo njega nisu prilikom izbora podržali ni njegovi sunarodnjaci. Izbor je pao na Antu Markovića i to je bilo najbolje što se u momentu u Jugoslaviji moglo izabrati.

Ambiciozni i sposobni Ante Marković je napravio inventuru i pro-našao mehanizme za izlazak iz krize. Kao prvo utemeljio je koner-tibilnu valutu, reprogramirao većinu međunarodnih dugova i dao snažnu podršku privatnom biznisu. Ti potezi su mu dali nepodijeljenu podršku građana i činilo se da je Jugoslavija pronašla formulu da preživi. Međutim, dok je Marković tražio izlaz iz ekonomske krize, drugi su radili na pripremama da zavladaju Jugoslavijom. Set zakona koji je Marković priredio za saveznu skupštinu bio je namjerno

opstruiran. Bila je to svjesna diverzija protiv premijera i Ante Marković se našao u nedoumici - što dalje činiti.?

U međuvremenu ministar obrane Veljko Kadijević je načinio dva razorna poteza: rekonstruirao je armijske vojne oblasti, ukinuo Ljubljansku i Sarajevsku i dvije republike (Sloveniju i BiH) ostavio bez centralne vojne moći. Slovenija je cijela pripala pod Zagrebačku, a BiH pod Beogradsku vojnu oblast. Ako se pogledaju tadašnji kadrovi koji su komandirali ovim vojnim oblastima (oficiri najvećeg Kadijevićevog povjerenja) onda se može zaključiti da je projekat potpuno realiziran. Istodobno Beograd je donio još jednu odluku koja je bitno utjecala na daljni razvoj situacije: oružje Teritorijalne odbrane, koje ne samo da je bilo vlasništvo radnih ljudi i građana sa terena, nego je trebalo biti garant sigurnosti svake regije, moralo se predati JNA. Naravno, na tako nešto nisu pristali samo slovenski komunisti i to se kasnije pokazalo od presudne važnosti. Tragedija BiH do koje će doći kasnije agresijom Slobodana Miloševića i JNA, imala je nesagledive posljedice upravo zbog toga što je naša TO također predala oružje u skladištu JNA. Građani BiH nikada neće oprostiti našim komunistima što se tada nisu založili za sigurnost BiH, i poput Slovenaca, odbili da predaju oružje. Zanimljivo je da nikada u Sarajevu nije obavljena rasprava o tome tko je to dozvolio. I današnji SDP, pravni nasljednik SK, izbjegava da raščisti ovo pitanje. Ali, ja sam siguran da smo imali naoružanje TO nikada Karadžić, pogotovo ne tako brzo, ne bi izvršio agresiju na 70 posto naše državne teritorije. Zbog ovakvog nedoličnog držanja naših komunista živote su izgubili tisuće građana. Ostat će trajno otvoreno ovo pitanje i onaj tko želi dobro BiH morat će jednog dana odgovoriti na pitanje - tko je kriv što je oružje TO BiH otišlo u soške JNA.

Ta dva udara osigurala su kasnije poziciju Slobodana Miloševića, koji je 14. kongresu SK Jugoslavije učinio sve da dođe do raspada države. Snagom JNA i policije i sigurnosnih službi Milošević je imao dominantan položaj u zemlji. Još kada je ulaskom u platni sustav SFRJ otuđio pet milijardi američkih dolara, sve je bilo spremno za završni udarac i uvođenje srpske diktature. Uz takvu situaciju u zemlji Miloševiću je na ruku išlo i, prije svega, nejedinstvo Zapada. Čak su i Amerikanci tražili da se sačuva Jugoslavija i to je

javno saopćio državni tajnik James Baker prigodom posjeta Beogradu. S druge strane Europa je bila podijeljena. Francuska i Velika Britanija su Srbiju smatrale svojim prirodnim saveznicom i to se slaže sa osnovnim principima imperijalističke politike. U njihovim kolonijama, kada bi dolazilo do plemenskih svađa Britanci i Francuzi nikada nisu pitali tko je u pravu. Uvijek su pomagali najjče pleme. Istina, SR Njemačka je imala više razumjevanja, ali njena pozornost u tom trenutku bila je više usmjerena ka reintegraciji Istočne Njemačke u zajedničku državu. Zbog toga i nije imala snage da se suprostavi stavovima Britanaca i Francuza. Ipak, za mnoge analitičare ključni razlog zbog kojeg je Milošević krenuo u vojnu akciju i time dokazao da su lokalni ratovi mogući čak i na europskom tlu, je dogovor ruskog ministra obrane Dimitrija Jazova i njegovog jugoslavenskog kolege Veljka Kadijevića održan 9. svibnja 1990. godine u Moskvi.

“Tovariš Kadijević, slobodno upotrijebite silu i oružje u rješavanju jugoslavenske krize. Naši izvori tvrde da Zapad neće reagirati...”

Time je tranzicija u Jugoslaviji na miran način bila onemogućena. Umjesto da se prijelaz iz jednog u drugi društveni sustav uradi kao što je to bilo u Poljskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, pribaltičkim republikama... imali smo krvavu balkansku dramu.

Nakon operetnog rata u Sloveniji, na red je došla Hrvatska. Zapad je bio indiferentan i nakon stradanja Dubrovnika i Vukovara. Milošević je vješto koristio takvu situaciju, pogotovo što je medijska propaganda dosegla do tada neviđenu kampanju. Sjetimo se filma o “zavjeri” generala Martina Špegelja, zatim ustaškoj emigraciji, o ugroženosti srpstva...

U Bosni i Hercegovini situacija je bila posebno teška. Nikada ranije na ovim prostorima se nije njegovao bosanskohercegovački patriotizam. Najduže sarajevske ulice nosile su imena srpskih vojvoda i hajduka, dok je Kralja Tvrtka bila duga svega stotinu metara, kao i danas. U kadrovskoj politici sofisticirano su dovedeni ekstremni Srbi, te unitaristički opredijeljeni Hrvati i Muslimani. Potrebno je samo pogledati sastav posljednjeg Izvršnog vijeća BiH i rukovoditelje društveno političkih organizacija i institucija 1990. godine. Lo-

gistički centri rezervi Republike BiH bili su locirani u Bijeljini, Han Pijesku i Mrkonjić Gradu...

Ipak, najsnažniju podršku Slobodan Milošević je imao u sarajevskim medijima, posebno Televiziji i "Oslobođenju". Stoga, izuzev Hrvata protiv agresije na Hrvatsku malo tko je protestirao.

Zapovjednici korpusa u BiH bili su Uzelac u Banjaluci, Janković u Tuzli, Kukanjac u Sarajevu i Pantelić u Mostaru. Kada su u BiH ušli rezervisti iz Srbije i Crne Gore, te one snage JNA koje su postepeno napuštale Sloveniju i Hrvatsku situacija je bila gotovo beznađna. U takvom ambijentu Radovan Karadžić je blokirao potpuno politički život u BiH i paralizirao rad državnih institucija.

Državno rukovodstvo lišeno oružanih snaga, logističkih rezervi i medija, našlo se u gotovo bezizlaznoj situaciji. Ipak, pojedinci su imali dovoljno snage i umješnosti da se odhrvaju Karadžiću, Krajišniku, Biljani Plavšić...

Situaciju je otežavalo što je Teritorijalna obrana BiH, ranije bila razoružana, a njom je rukovodio pukovnik Vukosavljević, koji je u Sarajevu ostao do posljednjeg momenta i potpuno onesposobio i preostale obrambene potencijale.

Zahvaljujući opredjeljenju znatnog dijela policije, koja je bila jedina legalna oružana formacija, te već ranije ilegalno organiziranim skupinama bosanskohercegovačkih patriota, stvoreni su minimalni uvjeti za obranu zemlje, iako je odnos agresora i branitelja bio nesrazmjern.

O detaljima našeg obrambenog puta, oružanim borbama i stručnoj organizaciji branitelja, na ovom skupu, govorit će akteri tog procesa. Želim samo da istaknem herojsku obranu države BiH, te fantastičan moral i ponos žrtve. Rijetko je tko u 20. stoljeću na svijetu iskazao toliko hrabrosti, dostojanstva i ponosa u najtežim uvjetima življenja, kao građani Sarajeva i ostali dijelova BiH.

I ta i tako masakrirana i ponižena Bosna i Hercegovina bila je i ostala mrlja na savjesti čitavog čovječanstva. Kako su samo ironično djelovala saopćenja raznih udruga za ljudska prava, Deklaracije Uje-

dinjenih naroda, izjave svjetskih državnika “o potrebi prekida vatre i sporazumijevanja među zaraćenim stranama...”

Nemoć Ujedinjenih naroda i bezdušnost svjetskih sila ne samo da su još više otežavali našu situaciju nego su nam ostavili trajne posljedice u državnom ustroju BiH i za generacije koje dolaze.

Duboko sam uvjeren da Daytonski mirovni sporazum nije postignut da bi se zaustavio povampireni Miloševićev fašizam na ovim prostorima, nego da se, prije svega, zaštite TV gledatelji zapadnih zemalja. Zločini balkanskog kasapina i njegovih podivljalih suradnika, koji su dosegli kulminaciju zla u Srebrenici, bili su motiv Zapadu da se sve to hitno zaustavi i konzervira. Upravo tako, jer Daytonski mirovni sporazum je donio prekid vatre i trenutnu sreću preživjeli-ma. Međutim, sva nakaradnost tog nametnutog mira očitovaće se kasnije...

Agresor je nagrađen polovicom države. Tragovi fašizma bili su na svakom koraku. Mrtvi, invalidi, razdvojene obitelji, prognanici diljem svijeta, unesrećene porodice, uskraćene radosti življenja, psihičke traume većine stanovništva...

Uspostavljeni nasilni mir nije otvarao mogućnosti međusobnog pomirenja žrtve i agresora. Zapad nas je prisilio da s onima koji su počinili toliko zla surađujemo. U ponovno uspostavljenoj vlasti i državnim institucijama našli su se i okorjeli zločinci.

Uspostava Tribunala u Den Haagu trebalo je da u potpunosti rasvijetli događaje na prostoru bivše Jugoslavije, ali se Sud pokazao neučinkovitim iako je optužnicama obuhvaćen najveći broj onih koji su počinili zla. Tribunal je u velikom broju optužio i osudio počinitelje zločina, ali to nije imalo pravnih posljedica na rezultate njihovog djelovanja. Tako smo doživjeli da se kompletno rukovodstvo Srbije i Republike Srpske našlo na haškim optužnicama, međutim, sve je to bilo nedovoljno efikasno i bez ikakvih posljedica na ono što su oni ostvarili u Bosni i Hercegovini.

Slično je i sa presudom Međunarodnog suda pravde u Den Haagu. Samo djelimično preciziranje genocida u Srebrenici (kao da u Prijedoru i okolici nije bilo još većih i sličnih zločina), ne samo da

predstavlja pravnu nedosljednost nego ne izaziva bilo kakve posljedice za počinioce i nalogodavce tih zločina. Takva odluka još više će usporiti proces povratka prognanih i želje za pomirenjem.

Unatoč svim propustima u raščišćavanju i pravnom definiranju agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu jasno je da je nezavisnost ovih država trajna kategorija, čime se potvrđuje da je zauvijek poražen projekat Slobodana Miloševića o stvaranju "Velike Srbije".

Neupitnost nezavisne Bosne i Hercegovine donosi i pitanje -kada će ona postati država sa svim atributima, kada će se u njoj živjeti normalno i da li će se njeni žitelji jednog dana radovati životu na ovim prostorima? Odgovor na ovo pitanje otežava i raspad patriotskog bloka koji je na svojim leđima iznio teret obrane. Sitnosopstvenički interesi, kriminalizacija procesa privatizacije, opstrukcija povratka na svakom koraku, te često odstupanje ljudi na vlasti od osnovnih principa opstanka ove zemlje, a to su multinacionalna, sekularna i demokratska BiH, i djelovanje inozemnih elemenata i brojnih tajnih službi u mnogome su zaustavili ovaj proces. Međutim, sve to može samo usporiti, ali ne i trajno onemogućiti naše ciljeve.

Bosna i Hercegovina je stara europska država, koja je tijekom svoje burne historije preživljavala mnoge nedaće, ali njena snaga i postojanost su mnogo jači od nevolja koja je preživjela.

Tako će biti i sada. Uvjeran sam da će BiH jednog dana biti istinski multinacionalna, sekularna i demokratska zemlja. Za te ideale pale su mnoge žrtve, a veliki broj preživjelih njenih građana podnio je mnoge nevolje, a to čini i danas.

Bila je posebna privilegija sudjelovati u historijskim događajima, kada je naša zemlja, nakon 529 godina dobila istinsku nezavisnost. Ispunjava me ponos što sam i osobno u tome aktivno sudjelovao.

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE U RATU 1992.-1995.

5.3. RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE U PRIPREMI NARODA ZA ODBRANU OD MOGUĆE AGRESIJE

5.3.1. IZBOR FORMI I OBLIKA OTPORA

Nakon višestranačkih izbora 1990. godine, susjedi Bosne i Hercegovine, kako istočni tako i zapadni (Srbija i Hrvatska), otpočeli su izgovarati pretenzije za svoje teritorijalno širenje na štetu Bosne i Hercegovine. Prvo su u medijima otpočeli sa osporavanjem njene cjelokupnosti i etničke utemeljenosti. Istočni susjedi Srbija i Crna Gora i njihova rukovodstva, stvorila su plan »nastupanja« ka ostvarenju cilja teritorijalnog širenja prema BiH, prijetnje upotrebe oružane sile i traženje partnera u zajedničkom komadanju teritorije BiH. Srbija i srpsko rukovodstvo proizveli su 1989. i 1990. godine takozvanu »mitingašku revoluciju«, kako u Srbiji, tako i u ostalim republikama Jugoslavije. Na tim mitinzima su planski upućivali prijetnje i mržnju prema drugim narodima uzvikivanjem »zaduženih« za test – slogane genocidnog ponašanja, kao što su: »O Muslimani došli su vam crni dani, nema Tita da vas brani«, »Ko je drugi, ja sam prvi, da pijemo turske krvi«, »Volimo te Slobodane (Miloševiću), jer ti mrziš Muslimane«, itd. Ovdje, i inače kod Srba i Crnogoraca, Musliman je poistovjećen sa Turčinom – osvajačem balkanskih prostora od 1371. do 1912. godine. Ovakvi test – slogani su imali za cilj da sprske mase na prostoru BiH, neprijateljski »naoružaju« protiv svojih susjeda Muslimana, kako bi u oružanoj fazi svi Srbi psihološki bili spremni da ostvare konačan cilj

– etničko čišćenje teritorija u BiH nastanjenim Muslimanima i da se to čišćenje sprovede genocidom

U 1991. i na početku 1992. godine, predsjednik SR Srbije Slobodan Milošević »predsjednik svih Srba na prostoru Jugoslavije«, kako su ga neki nazivali, prešao je na otvorene prijetnje upotrebom oružane sile protiv bosansko-bošnjačkog naroda. Tako je u aprilu 1991. jednom novinaru odgovorio na pitanje; šta je to strategija Srbije. Odgovorio je »hoćemo li objaviti na radiju sve što namjeravamo učiniti, mislim da to ne možemo uraditi. Ako se moramo tući, mi ćemo se zaista tući. ja se nadam da tamo (mislio na BiH pr.p) nema mnogo onih koji su voljni da se bore protiv nas. Zato, ako ne znamo da radimo i da radimo ekonomično, znaćemo se barem dobro tući.«¹⁾

U nekoliko slučajeva, na sastancima gdje su bili prisutni Slobodan Milošević i Alija Izetbegović, Milošević je upitno provocirao Izetbegovića sa riječima: »gdje ćete sa svojim Muslimanima – dva miliona Muslimana nemaju šta očekivati, jer će ih milion pobiti, a ostatak pokrstiti i protjerati.«²⁾

Ni zapadni susjed, Hrvatska, sa svojim predsjednikom Franjom Tuđmanom, nije se uzdržavao od prijetnji upotrebe sile kad bude otišao teritorije od BiH. Prvo je izaslanik Tuđmanov, Dalibor Brozović, na osnivačkoj skupštini SDA, 26. maja 1990. godine, rekao: »Hrvatska će se braniti do rijeke Drine«. Time je javno iznio aspiracije prema teritoriji BiH. U ratu 1941.-1945. u Muslimanima BiH, Hrvati su i njihov doglavnik Ante Pavelić, vidjeli »cvijeće hrvatskog naroda«. Začudo, taj epitet i Franjo Tuđman uzima 1990. kada postaje predsjednik Republike Hrvatske. Otkud ta geneza kod Titovog generala Tuđmana nakon 50 godina od Drugog svjetskog rata?« Ustaška vlast dospjela je do Drine u aprilu 1941. godine, mada je tamo Francetić, ustaški komandant, stigao tek 1942. godine... Pošto se u aprilu 1942. javio telegramom poglavniku, pobjegao je u Sarajevo, prepustivši na milost četnicima bošnjačko stanovništvo – zato što to stanovništvo nije pristajalo uz ustaše i što se bošnjačko rukovodstvo ogradilo od ustaških zločina. U zapisniku dogovora ustaša i četnika od 08. 05.1942. stoji:

1 Sejo Omeragić: »Dogovoreni rat«, strana 5.

2 Isto

»četničke postrojbe surađivat će sa oružanom snagom (Hrvata) i borit će se protiv partizana (komunista) – prema tome četnike od sada tretirati kao ostale dobrovoljce...«³⁾ Interesantno, i u 1991., 1992. i 1993. godini, došlo je do suradnje Srba i Hrvata na štetu Bošnjaka. Razgovori Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, u martu 1991. godine, kao i kasnije u Tikvešu, Beču, Gracu i u ostalim susretima ovih dvaju predsjednika Srbije i Hrvatske, kao i njihovih potčinjenih Karađžića i Bobana, održani su u namjeri da se zajednički »plijen« - BiH, podijeli po njihovim apetitima i usmjeri rat protiv bošnjačkog naroda u BiH, da bi on nestao ili bio protjeran sa »njihovihe teritorije«. Stiče se dojam da se ova saradnja dosta uspješno sakriveno odvijala izvan znanja bosanskohercegovačkog predsjednika Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića. Zašto je to tako? Ili je Izetbegovićeva obavještajna služba bila slaba, te nije imao saznanja o prirodi razgovora Milošević-Tuđman; ili je znao, a svrsi njihovih pregovora nije pridavao naročiti značaj...? Tek, 18.07.1991. godine, predsjednik Alija Izetbegović je priznao da je došao do saznanja o pregovorima Milošević – Tuđman o podjeli BiH i stvaranju tzv. muslimanske države na njenom manjem dijelu. Tom prilikom je izrazio neslaganje i obećao da će kod Evropske zajednice protestirati zbog planiranog komadanja Bosne i zatražiti da EZ pošalje svoju misiju dobre volje u Republiku, a dođe li do eskalacije, i promatračku ekipu.«⁴⁾

Ovako pritiješnjena BiH, od istočnog i od zapadnog susjeda, oba jaka u svojim granicama i sa »prvim ešalom« u BiH – stanovništva srpskog i hrvatskog, za Republiku BiH i njen bošnjački narod, bila je ozbiljna opasnost da BiH kao republika nestane u svojim AVNOJ-evskim granicama, a bošnjački narod da se satjera na mali teritorijalni prostor unutar RBiH, ili da se sa njenog prostora iseli.

Za spas BiH nudile su se samo tri »zračka nade«. Prvo, u pomoći Evropske zajednice – da ista primora vlast u Srbiji i Hrvatskoj da odustane od svoje namjere komadanja BiH; drugo, u izraženoj volji BiH stanovništva – onih koji su BiH smatrali svojom domovinom, da žive u samostalnoj i nezavisnoj državi BiH priznatoj od međunarodne zajednice, i na koncu, zadnjoj varijanti, da se za njenu cjelokup-

3 Dr. Rasim Muminović: »Srbizam i stradaništvo Bošnjaka«, strana 200.

4 Vijeće KBI: »BiH i Bošnjaci u politici i praksi dr. Franje Tuđmana«, strana 36.

pnost treba i oružano boriti. Ova treća varijanta bila je najneizvjesnija i najteža.

5.3.2. IZBOR METODA I OBLIKA OTPORA

Stalne prijetnje Bosni i Hercegovini da nestane u skorije vrijeme, odvijale su se paralelno sa »lutajućim« sastancima predsjednika republika SFRJ, februar-juli 1991. godine. Bosanskohercegovački narod očekivao je da će se u ovim razgovorima doći do prihvatljivog dogovora, za sve narode Jugoslavije, i da će se izbjeći ono najteže – rat. Pregovori i arbitriranje međunarodne zajednice u jugoslovenskom političkom konfliktu predstavljali su demokratski metod razrješavanja nastalih suprotnosti. Bosanskohercegovačko Predsjedništvo, u kojem su većinu činili predstavnici iz bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, željelo je BiH, u budućnosti kao samostalnu i nezavisnu republiku u sustavu Jugoslavije – u savezu ravnopravnih država i naroda, ili, ako to neće sve republike Jugoslavije, BiH kao samostalnu, nezavisnu i međunarodno priznatu državu. Borba za ostvarenje takvog položaja BiH u Jugoslaviji, ili u svijetu, podrazumijevao je politički napor kao oblik borbe za ostvarenje pravednog položaja 1000. godišnjeg historijskog kontinuiteta državnosti Bosne i Hercegovine. Predstavnici ova dva naroda nisu mogli vidjeti BiH u sastavu krnje Jugoslavije, bez Slovenije i Hrvatske, na čemu je srbijanski predsjednik, vrh JNA i krnje Predsjedništvo SFRJ insistiralo, tražeći od BiH predsjednika Predsjedništva da to prihvati. Nezadovoljna odlukom svojih partnera u BiH vlasti, SDA i HDZ, koje se su opredijelile za budućnost BiH kao samostalne države, SDS je izdvojila svoje mišljenje i svoje partnerstvo u vlasti usloвила da BiH mora ostati u sastavu Jugoslavije. Kada se uvjerila da ne može promijeniti odluku SDA i HDZ, SDS je pristupila sprovođenju specijalnog rata prema BiH i prema nesrpskim narodima u njoj. Sprovođenju specijalnog rata, kao oblika ugrožavanja mira u BiH, SDS-u je svesrdno pomogla Srbija i Crna Gora iz svojih političkih centara moći, Beograda i Podgorice. Bošnjačko i hrvatsko rukovodstvo u BiH moralo je pristupiti pripremama za odbranu, kako od specijalnog rata koji se vodio protiv BiH, tako i protiv onoga što slijedi kao nastavak specijalnog rata – oružane agresije.

Stavljanjem velikog dijela sastava JNA na stranu srpskog naroda, situacija se usložila, i iz dana u dan, sve je više poprimala dramatičan tok. Početkom 1991. godine, vrh OS SFRJ izdejstvovao je od Predsjedništva SFRJ donošenje izmjena saveznih zakona o vojnoj obvezi i odbrani. uticaj JNA na RŠ TO SRBiH bio je skoro otpun. Prethodne godine, 23 maja, odlukom Predsjedništva SFRJ o povlačenju naoružanja i opreme TO u magacine JNA, TO SRBiH više nije bila nikakva oružana sila. Tako se Predsjedništvo SRBiH u njenu moć više nije moglo pouzdati. Preko svojih kadrova u Ministarstvu odbrane SRBiH i u općinskim sekretarijatima odbrane, SDA je, u aprilu mjesecu 1991. godine, pokrenula više aktivnosti na organizaciji odbrane bošnjačkog naroda. Njeni organi u Ministarstvu odbrane izradili su Uputstvo o organizovanju odbrane kojim su propisani ciljevi i načini organizovanja bošnjačkog naroda za odbranu. U maju mjesecu ovi organi i organi SDA u Sarajevu izradili su Direktivu o organizaciji poslova odbrane u BiH, u kojoj su precizirali obaveze i postupke kadrova SDA u organima uprava republike i općina, na rješavanju pitanja:

- sprečavanje uzimanja evidencije i dokumentacije o vojnoj obavezi, od strane organa JNA, iz općinskih štabova TO i sekretarijata za narodnu odbranu općina;
- sprečavanje mobilizacije vojnih obveznika u ratne jedinice JNA;
- sprečavanje izvršenja regrutacije regruta za uput u JNA;
- sprečavanje upućivanja regruta na odsluženje vojnog roka u JNA;
- organizovanje kadrova na informativno-propagandnoj djelatnosti na teritoriji;
- angažovanje kadrova na kontrapropagandnoj djelatnosti;
- razotkrivanje neprijateljskog djelovanja JNA;
- zahtjevi za vraćanjem naoružanja TO iz nadležnosti JNA štabovima TO i protiv podjele tog naoružanja na »čuvanje« kod Srba

- organizovanje bošnjačkih i drugih patriota u vojne formacije i njihovi zadaci; i
- obuka patriotskog stanovništva za otpor agresiji za oružanu borbu.

Ovako široko i skoro sveobuhvatno postavljeni zadaci proizvod su, do tada, već izražene aktivnosti drugih dviju političkih stranaka u vlasti: SDS-a i HDZ-a, te u njihovoj organizaciji formiranje sebi na vezi vojnih jedinica i njihove pretenzije na pojedine teritorije BiH (u to vrijeme, prema BiH, već su bili u opticaju teritorijalni zahtjevi, kako iz Beograda, tako i iz Zagreba).

Gore navedene aktivnosti stranke SDA i njenih organa u upravnim organima i na teritoriji gdje je SDA imala vlast, predstavljaju naružani oblik suprostavljanja potencijalnom neprijatelju, usmjeren na slabljenje ili onemogućavanje realizacije njegovih planiranih ciljeva, narušavanja bezbjednosti i mira građana BiH (u ovom slučaju bošnjačkog stanovništva).

U martu mjesecu 1991. godine, u okviru SDA, formirana je služba sigurnosti. Formiranje ove službe uslijedilo je odmah po saznanju da vrh OS SFRJ nastoji izdejstvovati privolu Predsjedništva SFRJ da se u zemlji zavede vanredno stanje, odnosno, da JNA izvrši državni udar. To je vrijeme kada je SDS BiH otpočela sa tajnim naoružavanjem srpskog naroda u BiH. Služba sigurnosti SDA imala je zadatak da prati tok posebnih događanja u zemlji, analizira i preporučuje njenom Glavnom odboru preduzimanje mjera odbrane unutar bošnjačkog naroda. U ovom mjesecu otpočele su prve aktivnosti okupljanja Bošnjaka u patriotski front. Te grupice patriota – istomišljenika, sa jedinstvenim pogledima – svjesni opasnosti za BiH i bošnjački narod u nadolazećem vremenu, i potrebe preduzimanja mjera zaštite, bili su embrioni začetka Patriotske lige.

U mjesecu maju 1991. godine, vojno-politička situacija u BiH poprimila je još ozbiljnije razmjere, posebno kada se otkrio uvoz – izvoz tajnog naoružanja za Srbe u kojem se razotkrivala umješnost JNA u toj organizaciji. Ta okolnost podsticala je SDA da u organima vlasti – na svim nivoima, obezbijedi formiranje kriznih štabova. Ulo-

ga ovih štabova, koji su u početku bili višenacionalni, bila je da prati konfliktno stanje na teritoriji i u odnosu na svoju nadležnost, pokušava razriješiti stanje na mjestu njegovog dešavanja. Krizni štabovi, u daljem vremenu pretvorili su se u nacionalne i homogene sastave, zasebne (krizni štab SDA, HDZ, SDS-a).

U predvečerje ratnog sukoba u Sloveniji i u vrijeme kada su se međurepublički odnosi u SFRJ toliko zaoštrili, u Sarajevu, u Domu milicije, u organizaciji SDA, 10. juna 1991. godine, održan je skup eminentnih ličnosti iz sastava muslimanskog naroda sa prostora Jugoslavije. Na skupu je bilo prisutno 358 lica. U svjetlu trenutne političke i vojne situacije u zemlji i tendencija njihovog daljeg uslošnjanja, na skupu je razmotren položaj Muslimana u Jugoslaviji pa i u svijetu. Sa ovog skupa izdat je Proglas u kojem se ističu težnje svih muslimana Jugoslavije za cjelovitom i građanskom BiH, sa punim slobodama i pravima naroda i građana u njoj, spremnih za borbu protiv svih onih koji ugrožavaju njen opstanak. U njenu odbranu su pozvani svi njeni građani, neovisno od nacionalnosti kojoj pripadaju, te cjelokupno bošnjačko stanovništvo. Na kraju trajanja skupa formiran je Savjet za nacionalnu odbranu, kao tijelo koje će se baviti praćenjem i procjenama ugroženosti bošnjačkog naroda i BiH, te predlagati mjere rukovodstvu SDA na preduzimanju konkretnih aktivnosti u cilju razrješavanja novonastalih problema u BiH i Jugoslaviji.

5.3.3. RADNJE I POSTUPCI DRŽAVNIH I POLITIČKIH ORGANA BIH NA SUZBIJANJU OPASNOSTI OD AGRESIJE I UMANJENJU NJENE EFIKASNOSTI

U procesu traženja izlaza iz krize koja je nastala otvorena i potpuna u Jugoslovenskoj zajednici početkom 1991. godine, i uporedo sa ostalim problematičnim pitanjima iz narušenog sistema društvene zajednice, traženo je pogodno rješenje za Jugoslovenske oružane snage u sistemu odbrane u cjelini. Kriza države istovremeno je i kriza njenih oružanih snaga, jer sistem odbrane je sastavni dio globalnog društveno-političkog sistema svake države. Tako odbrana kao element nadgradnje društva može da ukoči ili ubrza određene procese u društvenoj zajednici. Pošto je odbrana SFRJ, u dužem vremenskom

periodu izgrađivana na osnovama federalizma i samoupravljanja – decentralizovano, na jedinstvenim načelima, kao zajednička i opšta funkcija svih društveno-političkih zajednica, u nastaloj njenoj krizi, normalno ona je postala prvorazredni problem svih društveno-političkih struktura društva: od federacije, preko republika do građana. A, kako i ne bi kad su oni bili subjekti njene odbrane. Manifestacija krize u odbrani ogleda se u podijeljenoj idejno-političkoj platformi jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina, nejedinstvenim borbenim ciljevima i interesima njenih građana, podijeljenoj jugoslovenskom odbrambenom području, zasebnim ratnim planovima, nepriznanju jedinstvenog vrhovnog komandovanja oružanim snagama i u formiranju republičkih i stranačkih vojski kao suprotnosti – negaciji jedinstvenih oružanih snaga SFRJ.

Polovinom 1991. godine, očigledno je bilo da se predsjednici republika ni u čemu nisu mogli složiti. Kad dijaloga nema – ostaje još samo primjena sile. Bosanskohercegovačko društvo se podijelilo po pitanju ostanka ili odlaska iz jugoslovenske zajednice. Većina srpskog stanovništva solidarisala se sa vođstvom SDS-a da se prikloni političkim i ratno-huščkačkim namjerama vođstva republike Srbije i za ostanak u sastavu bilo kakve zajedničke države Jugoslavije. Hrvatsko stanovništvo u BiH vidjelo je sebe u sastavu svoje matice Hrvatske, a ona je bila za izlazak iz jugoslovenske države. Bošnjački narod nije imao svoju maticu – državu. Pretežno je bio okupljen u sastavu SDA i slijedio je političke poteze te stranke. Ova stranka morala je da, u složenim političkim i za BiH odsudnim bezbjednosnim trenucima, traži moguća rješenja, jer je rat bio izvjestan i kucao je na vratima kao što je istaknuto u Proglasu ove stranke 28. januara i 10. juna 1991. godine.

Osnovna zamisao (konceptcija) SDA bila je: svim političkim sredstvima, preko svojih članova u vlasti SR BiH i na međunarodnom plan, činiti da se izbijanja ratnog sukoba na teritoriji BiH odloži za što je moguće duži vremenski period, uz istovremeno angažovanje svih raspoloživih snaga i sredstava da se bošnjački narod i svi patriote u BiH što bolje pripreme za neizbježni oružani sukob i odbranu bosanskohercegovačke nezavisnosti i teritorijalne cjelokupnosti.

Dana 28.01.1991. godine, u vrijeme kada se armijski vrh OS SFR opredijelio da silom spriječi demokratske promjene u republikama kroz zahtjeve za njihovo državno osamostaljenje, Stranka demokratske akcije izdala je svoj proglas, u kojem se pored ostalog ističe: »Smatramo da su samo vlade izabrane na višestranačkim i slobodnim izborima legalne i legitimne vlasti. Niko se ne može pozivati na zakone čije je vršenje protiv volje naroda, jer je volja naroda zakon viših od svih drugih ljudskih zakona. Nesporno je pravo i dužnost Armije da brani vanjske i unutrašnje granice i spriječi genocid, ako do njega dođe ili ako on neposredno predstoji.

Stoga nastojte da razborom i djelovanjem u svojoj sredini doprinesete očuvanju mira, sloge i jedinstva muslimanskog naroda bez obzira na stranačku pripadnost. Učinite sve da sačuvamo slobodu i suverenost BiH bez intervencije vojske ili neželjenih saveznika sa strane. Slobodna i suverena BiH prvi je uslo svih naših nastojanja, a opstanak muslimanskog naroda je direktno zavisano od opstanka i suverenosti BiH«. ⁵⁾

U mjesecu avgustu 1991. godine, ponovljene su namjere dijela Predsjedništva SFRJ i vrha vlasti u Srbiji da žele podijeliti teritoriju BiH. Član tog Predsjedništva Borisav Jović, rekao je Stipi Mesiću – aktuelnom predsjedniku Predsjedništva SFRJ: »Slušaj, nas Srbi u Hrvatskoj ne interesuju. Radite s njima šta hoćete, nabijte ih na kolac. Nas interesuje BiH i to 66% teritorije i mi ćemo to uzeti«. ⁶⁾ Dilema nije bilo. Pripremljen je plan za srpsko teritorijalno širenje na račun BiH i uzimanje te teritorije dogovorom ili oružanom silom. Za BiH rukovodstvo ostala je nada u armijsko rukovodstvo – da će ono i JNA, možda, spriječiti tu srpsku namjeru.

Dana 28. avgusta Alija Izetbegović je, kao predsjednik Predsjedništva BiH, posjetio u Rimu poglavara katoličke crkve – Papu, a nešto kasnije, poglavara Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, patrijarha Pavla. Želio je da ova sveštena lica upozna sa zbivanjima u BiH i zatraži od njih pomoć u rješavanju političke i bezbjednosne krize u BiH.

5 »Muslimanski glas« – broj 2, strana 2.

6 Ilija Radaković: »Besmislena YU ratovanja«, strana 260.

Prijetnje ratom u BiH od strane srpskog rukovodstva su bile prisutne svim građanima BiH. U cilju da se rat izbjegne i otklone opasnosti po bošnjački narod, čelnici Muslimanske bošnjačke organizacije (stranke) Adil Zulfikarpašić i akademik Muhamed Filipović, u julu mjesecu 1991. godine, dogovorili su se u Beogradu sa rukovodstvom SR Srbije, na kojem susretu je bio prisutan i predsjednik SDS-a BiH Radovan Karadžić, da bošnjački narod ne bude uvučen u rat. Sporazum je napravljen bez učešća BiH Hrvata. Zbog toga ovaj sporazum nije imao zadovoljavajuće značenje. Dana 04.08.1991. godine, predsjednik predsjedništva SR BiH Alija Izetbegović, ovaj sporazum je ocijenio i preko medija okarakterisao sljedećim riječima: »Nema mira i slobode u BiH bez saglasnosti tri naroda, niti Jugoslavije, kakvu je mi vidimo, bez Srbije i Hrvatske.«⁷⁾ Sporazum nije prihvaćen, jer srpska stranka nije željela razgovarati o miru sa vođstvom HDZ BiH, niti ova stranka sa predstavnicima Srba, pošto je sukob u Hrvatskoj sve intenzivniji.

Bosanskohercegovačko republičko rukovodstvo prihvatilo je jedinstvene oružane snage SFRJ, a JNA kao njenu komponentu, depolitiziranu i nacionalno vojnički i starješinski brojčano izbalansiranu prema nacionalnom sastavu jugoslovenske zajednice. Armijsko vođstvo nije pristalo da mijenja već postojeću predominantnu zastupljenost srpskokrnogorskog starješinskog sastava u JNA. Tako je ona ostala potencijalna hegemonistička opasnost za bošnjački narod na teritoriji BiH koju su pokrivala jedinice JNA.

U toku priprema jedinica JNA za agresiju na Republiku Hrvatsku bosanskohercegovačko republičko rukovodstvo se podijelilo prema karakteru ovog čina. Bošnjačko-hrvatski dio ovog rukovodstva bio je protiv rata: »to nije naš rat«. On je bio saglasan i podržao je mjere SDA i HDZ da se iz sekretarijata za NO i opštinskih štabova TO uzme evidencija i dokumentacija o vojnoj obavezi i sakrije od organa JNA, spriječi regrutacija i uput regruta u JNA, te onemogući mobilizacija vojnih obveznika u ratne jedinice JNA. Time se željelo onemogućiti odlazak BiH mladića u agresiju na Republiku Hrvatsku. Time se željelo onemogućiti odlazak BiH mladića u agresiju na Republiku Hrvatsku. Suprotno bošnjačko-hrvatskom dijelu repu-

7 Alija Izetbegović »Sjećanja«, strana 96.

bličkog rukovodstva, dio republičkog rukovodstva iz srpskog nacionalnog sastava, bio je u potpunosti kooperativan sa mišljenjima, namjerama i praktičnim poduhvatima srpskog rukovodstva iz Republike Srbije i crnogorskog rukovodstva iz Crne Gore da se pomogne agresija na Republiku Hrvatsku. Srpsko rukovodstvo u BiH je, u realizaciji ciljeva agresije JNA na Republiku Hrvatsku, postalo glavni pomagač i organizator sprovođenja mobilizacije, naoružavanja srpskog stanovništva i upućivanja vojnih obveznika u ratne jedinice JNA. Predsjednik SDS-a BiH Radovan Karadžić, lično se angažovao u izvršavanju naređenja predsjednika Srbije Milošević Slobodana oko ratnih priprema.⁸⁾

Nakon ovakvog angažovanja u službi agresije jednog od partnera u vlasti u SR BiH, više nije bilo dilema za ostala dva partnera u vlasti – SDA i HDZ. Rat će iz Hrvatske biti prenešen u BiH. Bošnjačko-hrvatski partneri u BiH vlasti su, uz pomoć Ministarstva odbrane SR BiH, na čijem čelu je bio Hrvat, uspjeli su da pored onemogućavanja popune ratnih jedinica JNA odlože uput julske partije regruta iz BiH u jedinice i ustanove JNA van teritorije BiH. Zbog toga je savezni sekretar za narodnu odbranu Veljko Kadijević, lično intervenisao 29.07.1991. godine, kod predsjednika Predsjedništva SR BiH svojim dopisom. Političke stranke SDA i HDZ organizovale su u julu i avgustu 1991. godine, na mobilizacijskim zborištim ratnih jedinica, proteste ovjnih obveznika i njihovih roditelja protiv rata i naoružavanja, te njihovo upućivanje u ratne jedinice na hrvatsko ratište: »Mir, a ne rat«, »Hoćemo kombajne, a ne tenkove«. »Ne damo svojim sinovima da idu preko Save«, i sl.

U organizaciji SDA, u mjesecu avgustu i septembru 1991. godine, izvršen je prihvat svih starješina JNA bošnjačke nacionalnosti, koji su JNA zbog rata u Hrvatskoj i iz razočarenja napustili. Većina ovih starješina nije mogla legalno dobiti zapošljenje u BiH, pošto je JNA za njima raspisala potjernice, pa su ilegalno uključivani u rad Patriotske lige i drugih patriotskih tijela i organizacija. Oni koji to nisu htjeli, bili su prepušteni sopstvenom snalaženju. Ovih drugih je bilo malo.

8 Alija Izetbegović, »Sjećanja«, strana 96.

Dana 23.09.1991. godine, Ministarstvo odbrane SR BiH je naložilo sekretarijatima narodne odbrane općina da sačine spiskove svih neraspoređenih vojnih obveznika i dostave nadležnoj stanici javne bezbjednosti na njihovom području koje će ih rasporediti u svoj sastav. To je učinjeno sa ciljem da ta lica ne bi bila raspoređena u rezervni sastav jedinica JNA. Takim postupkom enormno je povećan sastav MUP-a BiH, a pridošla lica naoružana i obučena za ratne zadatke u stanicama javne bezbjednosti.

Povodom dovođenja Užičkog i podgoričkog korpusa na prostor Istočne Hercegovine, vlada SR BiH je u septembru 1991. godine, poslala komandantu ovih jedinica JNA zahtjev da se iste povuku sa ovog prostora. Zahtjev je odbijen, ali je značaj ovog stava BiH vlade u tome što je dala do znanja, kako jedinicama JNA, tako i Štabu vrhovne komande u Beogradu, da je ona protiv rata i rješavanja krize u zemlji oružanom silom.

Predsjedništvo SRBiH, na sjednici održanoj 12. septembra 1991. godine, ponovo je razmatralo pitanje slanja regruta iz BiH na odsluženje vojnog roka u jedinice JNA. Bila je riječ o septembarskom kontingentu regruta. Predsjedništvo SRBiH je zaključilo da treba od Predsjedništva SFRJ zatražiti hitno održavanje sjednice na kojoj bi se razmotrilo stanje sa kojim je BiH suočena (protiv je bila da svojim činjenjem doprinese agresiji na SR Hrvatsku - a stalno je na njega bio vršen pritisak od saveznog sekretara za narodnu odbranu SFRJ da odgovori uputu regruta i vojno obveznika u ratne jedinice JNA). Nastojalo je da donese odgovarajuću odluku protiv pokušaja da se BiH uvuče u tekući sukob u Hrvatskoj. Predsjedništvo SRBiH je tražilo da toj sjednici prisustvuje predsjednik SIV-a, savezni sekretar za NO, savezni sekretar za unutrašnje poslove, te načelnik generalštaba OS SFRJ. Tek pošto ta sjednica bude održana Predsjedništvo SRBiH će odlučiti o upućivanju regruta na osluženje vojnog roka u JNA. Uporedo, Ministarstvo odbrane SRBiH teleksom je dostavilo svim sekretarijatima općina dopis i svoj stav u kojem se kaže: »Dok rat u Hrvatskoj traje, ne treba slati regurte iz BiH u JNA«.

Udovoljavajući, donekle, zahtjevu Predsjedništva SRBiH, dana 15. oktobra 1991. godine u Sarajevu je održan sastanak ekipe JNA,

na čelu sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu generalom Kadrijevićem i Predsjedništva i vlade SRBiH. Ovom sastanku su bili prisutni svi komandanti korpusa JNA sa prostora BiH i rukovodstvo RŠTO SRBiH. Na sastanku zaključeno je da opštinski sekretarijati za narodnu odbranu izvrše predaju dokumenata vojne evidencije vojno teritorijalnim organima JNA, odnosno, vojnim okruzima. Savezni sekretar za narodnu odbranu general armije Kadrijević, obavezao se da će sve učiniti da se ratni sukob ne prenese na BiH teritoriju, da će JNA obezbijediti međunacionalni mir u BiH i razoružati paravojne formacije.

U organizaciji HDZ u općini Čapljina, u naselju Muša, 17.10.1991. godine, i ako pod pratnjom MUP-a BiH, narod je zaustavio vojnu kolonu JNA. Tom prilikom, pored iskazivanja antiarmijskog raspoloženja, jedan broj građana iskoristio je priliku da kupovinom oružja od vojnika iz kolone JNA dođu do oružja. Skoro istovremeno, na sjeveru BiH, u Posavini, HDZ BiH organizovala je dopremanje izvjesne količine pješadijskog i artiljerijskog naoružanja iz Slavenije u Bosansku Posavinu. Oružje je dopremljeno u selu Koraće, a u Bosanskom Brodu organizovala je miting mira i formirala zajednicu općina Bosanska Posavina (Odžak, Modriča, Orašje, Derventa, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Gradačac i Brčko). Ovaj čin je istovremeno i odgovor SDS-u koji je već do tog vremena bila formirala svoje SAO: Istočna Hercegovina, Romanija, Birač, Semberija i Krajina.

Rat u Republici Hrvatskoj u mjesecu oktobru 1991. godine, bio je u najvećem svom intenzitetu. U njemu su učestvovali mobilisani građani i dobrovoljci iz BiH – srpske nacionalnosti u sastavima 5. i 17. korpusa JNA. Time je, objektivno, prijetila opasnost da se ratni sukob prenese iz Republike Hrvatske na BiH teritoriju. Zbog toga se predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović, dana 06.10.1991. godine, obratio preko TV Sarajevo građanima BiH riječima: »Ja vas pozivam da smognete hrabrosti i da odbijete da učestvujete u ovom zlodjelu. Zapamtite, ovo nije naš rat. Neka ga vode oni koji žele da ga vode. Mi ne želimo taj rat. Pomozite nam, dakle, zajedno sa nama učinite sve da sačuvamo mirnu Bosnu«. ⁹⁾

9 Alija Izetbegović, »Sjećanja«, strana 95.

Ovakvim stavom, predsjednik Predsjedništva SRBiH proglasio je u ratu BiH neutralnost. U slučaju prenošenja rata iz Hrvatske u BiH, znao je da bi on bio za bošnjački narod katastrofalan. Zbog toga je u susretu sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu, 15.10.1991. godine, tražio da armijski vrh učini sve sa svoje strane kako bi BiH bila zaštićena od rata. U toku ovog susreta iskazao je nadu da će efikasnost međunarodne zajednice biti bolja i da će uz njenu pomoć ubrzo doći do trajnog političkog uređenja Jugoslavije, po volji njenih naroda. U tu svrhu predložio je osnivanje asocijacije država na prostoru Jugoslavije. U tu asocijaciju (savez) ušle bi šest republika – nezavisnih država. Granice između njih bi bile bez pasoša i bez carina, svaka država bi imala svoju vojsku, a zajednički (savezni) bi bili rodovi, ratno vazduhoplovstvo i raketne jedinice. Vojska ovih šest država nastale bi transformacijom tadašnje JNA. Predsjednik SDS-a Karadžić Radovan, na prijedlog predsjednika Predsjedništva SR BiH odgovorio je: »Srbi u BiH ostaju u sastavu Jugoslavije, kao njena federalna jedinica«. Tako, dok je SDS BiH insistirala na ostanku BiH u sastavu Jugoslavije, na drugoj strani SDA i HDZ, nisu odustale od BiH kao suverene države. Niko nije htio da odstupa od svojih ranijih stavova. Pošto je rat »produženje politike mira drugim sredstvima«, rat u ovakvim BiH političkim okolnostima, nije imao alternativu.

Kada je predsjednik SDS-a BiH Radovan Karadžić, izgovorio prijetnju bošnjačkom narodu u Skupštini SR BiH, 14. oktobra 1991. godine: »Nemojte misliti da nećete odvesti BiH u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak...« predsjednik Predsjedništva SR BiH i predsjednik SDA Alija Izetbegović, mu je odgovorio, te uputio poruku poslanicima u skupštinskoj sali riječima: »Karadžićevo izlaganje i njegove poruke na najbolji način objašnjavaju zašto i mi možda nećemo ostati u Jugoslaviji. Takvu Jugoslaviju kakvu hoće gospodin Karadžić, više niko neće. Niko osim srpskog naroda. Time je jasno dokazao da nijedan narod u SFRJ ne želi da trpi srpsku hegemoniju i nepravdu. Stalno se bošnjačkom narodu prijetilo agresijom, i onda kad su pregovarali sa srpskim rukovodstvom, i onda u pauzi između pregovora«.

Poslije 14. oktobra 1991. godine, poslanici SDS-a bojkotovali su rad Skupštine SRBiH. Srpsko rukovodstvo BiH otpočelo je sa formi-

ranjems vojih paralelnih državnih institucija SRBiH, nazivajući ih srpskim. nešto kasnije su se plebiscitom srpskog naroda u BiH izjasnili za ostanak u Jugoslaviji. To je bio uvod u stvaranje tzv. srpske države u BiH. nakon napuštanja republičkih organa od strane članova SDS-a, upražnjena mjesta su popunili Srbi iz drugih političkih stranaka u BiH (SDP, Rrformska stranka, i druge). Tako je rad republičkih organa SRBiH nastavljen u kontinuitetu.

Dana 24.12.1991. godine u Sarajevo je doputovala delegacija SSNO, na čelu sa generalom armije Veljkom Kadrijevićem. Vojna delegacija razgovarala je sa BiH delegacijom, na čijem čelu je bio predsjednik Predsjedništva SR BiH Alija Izetbegović. Razgovarali su o trenutnoj vojno-političkoj situaciji. Na tom sastanku dogovorili su se da se: rasformiraju sve paravojne formacije, protiv počinio- ca zločina ovede zakonski postupak, omogući bezbjedan povratak izbjeglica njihovim domovima, i omogući normalno funkcionisanje privrednih djelatnosti, a posebno saobraćaja, namjenske industrije i snabdjevanja.

Savezni sekretar za narodnu odbranu je delegaciji BiH obećao: da JNA neće silom nametati politička rješenja, a spriječit će širenje eventualnih međunacionalnih sukoba.

Dana 31. decembra 1991. godine, predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović, dao je izjavu medijima da BiH daje prednost nekom obliku labave konfederacije kao rješenju za Jugoslaviju. To je opredijelilo Vuka Draškovića u Srbiji, da 11. januara 1992. godine dođe u Sarajevo. U Sarajevu je predložio predjedniku SDS-a Karadžiću, da potpiše ugovor sa Alijom Izetbegovićem, po kome bi Srbija, Crna Gora, Makedonija i Bosna i Hercegovina obrazovale konfederaciju južnobalkanskih država, u kojoj će svaka članica biti suverena, ali će i konfederacija, takođe, biti suverena. Karadžić je taj prijedlog odbio, jer je on već tada bio riješio da počne rat u BiH po svaku cijenu, jer je to Milošević iz Beograda već bio isplanirao i želio.«¹⁰

U januaru mjesecu 1992. godine, nakon prekida rata u Republici Hrvatskoj, na teritoriji BiH našlo se oko 100.000 pripadnika JNA.

10 Ilija Radaković: »Besislena YU ratovanja«, strana 129.

Prije toga vremena povučene su jedinice JNA sa prostora republika Slovenije i Hrvatske. Tada je formirana komanda 2. vojne oblasti sa sjedištem u Sarajevu. To je bila tiha okupacija BiH od strane JNA. Rukovodstvo SRBiH, u to vrijeme, osjećalo se vrlo uznemireno, jer nije moglo predvidjeti ishod, kako svog opstanka, tako i opstanka BiH kao cjelovite teritorije. U namjeri da Bosna i Hercegovina opstane kao cjelovita, rukovodstvo SRBiH potražilo je izlaz iz takve situacije u pregovorima sa onim faktorima koji mogu pomoći, uputiti savjet ili odložiti eventualni sukob na bosanskohercegovačkom prostoru. Tako je 22. januara, na poziv predsjednika Predsjedništva SRBiH, doputovala u Sarajevo hrvatska delegacija. Na čelu delegacije SR Srbije u Beogradu bio je Slobodan Milošević, koji je na tom sastanku imao i glavnu riječ. Odmah sutradan, 24. januara, BiH delegacija na čelu sa predsjednikom Predsjedništva SRBiH, imala je susret sa crnogorskom delegacijom u Podgorici. Bosanskohercegovačka delegacija, 26. januara, primila je delegaciju Republike Slovenije u Sarajevu. Na čelu delegacije Republike Slovenije, na ovom sastanku, bio je njen predsjednik Milan Kučan. zadnje pregovore BiH delegacija, u Sarajevu, imala je sa delegacijom Makedonije, na čelu sa njenim predsjednikom Kirov Gligorovim. Makedonska i BiH delegacija imale su, po svim pitanjima koja su bila predmet pregovora, skoro identične poglede.

Bošnjački predstavnici u Predsjedništvu i vladi SRBiH, respektovali su odluke i zahtjeve vojnih organa JNA, do pred samo povlačenje jedinica JNA sa prostora BiH U proljeće 1992. godine to su činili i rukovodni organi SDA, kako u Sarajevu, tako i okruzima i opštinama gdje su bili na vlasti. Najbolji primjer za to je postupak predsjednika SO Donji Vakuf, Kemala Terzića, koji je plašeći se od intervencije JNA odbio pukovnika Osmana Selaka, pred kraj 1991. godine, da prihvati naoružanje iz magacina JNA i naoruža bošnjačko stanovništvo te opštine. Napominjem, da je taj isti pukovnik Osman Selak, u to vrijeme, podijelio bošnjačkom stanovništvu Cazinske Krajine, Jajca i nekim drugim općinama naoružanje TO iz magacina JNA. Predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović, krajem avgusta 1991. godine, odbio je prijedlog načelnika štaba TO SRBiH, generala Fikreta

Jakića, da se preko njega izuzme naoružanje TO SRBiH iz magacina JNA i naoruža cjelokupno bošnjačko stanovništvo u BiH.¹¹⁾

Cijenim, da je pri nuđenju naoružanja bošnjačkom narodu u 1991. godini, kod čelnika SDA i u muslimanskom narodu postojao strah da se muslimanski vojno-sposobni građani, po prijemu nuđenog oružja, ne dovedu u obavezu da budu mobilisani u sukobu JNA sa Hrvatskom vojskom, na strani JNA. Inače, kasniji slijed događaja, sa otpočinjanjem agresije na RBiH od strane JNA i SDS dobrovoljaca, odluka muslimanskih čelnika da se odbije naoružavanje vojno-sposobnih muslimana, kad je to bilo ponuđeno, vratila se kao bumerang tom narodu. Dok je HDZ JNA smatrala okupatorskom vojskom, SDA se zalagala za njenu transformaciju. Bošnjačko rukovodstvo je znalo još krajem 1991. godine, da je Zapadna Hrcegovina za BiH izgubljena, pošto je 18. novembra 1991. godine, na tom prostoru formiran tzv. HZ – HB, mada sa tih prostora nisu očekivai oružani napad na bošnjački narod koji će uslijediti u drugoj polovini 1992. godine.

Nakon međunarodnog priznanja države RBiH, nova vlast je učinila mogući napor da novu državu međunarodno obezbijedi. Tako je od Vijeća sigurnosti OUN izdejstvovala rezoluciju 752, od 15.05.1992. godine, kojom se od Krnje Jugoslavije traži povlačenje jedinica JNA sa prostora novopriznate države RBiH. Ovoj rezoluciji prethodile su Odluke Presjedništva RBiH o povlačenju JNA sa prostora BiH (sjednica ovog organa održana je 27. aprila 1992. godine). Ovaj zahtjev usvojilo je Vijeće ministara Evropske zajednice, 11. maja 1992. godine – na zahtjev Predsjedništva RBiH.

5.3.4. ORUŽANE PRIPREME ZA OTPOR AGRESIJI

Pod uticajem sukoba između Srba i hrvatske policije u Kninskoj krajini i Slavoniji, u proljeće 1991. godine, te krijumčarenja naoružanja JNA za potrebe SDS-a u BiH i Kninskoj krajini, jedan manji broj muslimana iz potencijalnog straha od neizvjesnosti za sopstvenu sudbinu, raznim kanalima, uspio je da dođe do manje količine pješadijskog oružja (uglavnom pušaka) i naoruža se. Istovremeno, sa naoružanjem uslijedilo je i njihovo organizovanje u formacije »BOSNE«. Te formacije su, u početku, bile brojno male – do voda (30-40 ljudi). Tokom druge

11 Izjave Fikreta Jakića i Osmana Selaka autoru ovog teksta u 2000. i 2001. godini.

polovine 1991. godine, ove formacije radile su pod okriljem SDA a ponikle su iz Starog grada u Sarajevu. Po kazivanju njihovog komandanta Emina Švrakića, okupljale su se patriote, u početku nastajanja, po kućama, mjesnim zajednicama i džamijama. Njihova početna uloga je bila preventivna: obezbjeđenje vjerskih objekata i stranačkih i vjerskih ličnosti, a kasnije odbrana zemlje i bošnjačkog naroda. Do jula 1992. godine »BOSNE« su djelovale samostalno u Sarajevu i učestvovala u mnogim borbenim akcijama na obodu Sarajeva. U sastav Armije RBiH ušle su početkom jula 1992. godine.

Nakon održanog skupa u Domu milicije u Sarajevu, 10. juna 1991. godine, Nacionalni Savjet za odbranu muslimanskog naroda bavio se, pored organizacije formi neoružanih oblika otpora potencijalnom agresoru i iznalaženju puteva i načina dobavljanja – kupovine naoružanja. Preporučeno je svim aktivistima SDA da sami nabavljaju oružje kad im se za to ukaže prilika, a Savjetu za nacionalnu odbranu su pristizala novčana sredstva namijenjena za kupovinu naoružanja u zemlji, od raznih donatora. Organizuje raidoničarska proizvodnja naoružanja i opreme u većini gradova Centralne Bosne, ilegalno. Kupovinu naoružanja u inostranstvu vršili su za to namjenu posebna lica, ilegalno. Na mobilizacijskim zborištima ratnih jedinica JNA preporučeno je vojnim obveznicima, ako im se za to ukaže mogućnost, da zadrže oružje kod sebe. Preko MUP-a SRBiH legalno je kupovano naoružanje za potrebe kompletnog sastava jedinica. Kad je to bilo moguće iz magacina JNA vraćeno je oduzeto naoružanje jedinica. U magacinima JNA, u BiH, čuvanje je vojna oprema i naoružanje za jedinice TO BiH za oko 130-150.000 vojnika. Oko 70% tog naoružanja komande JNA su u toku 1991/1992. godine, podijelile Srbima, što ilegalno, što legalno. Oko 30% tog naoružanja raznim putevima došlo je u ruke Bošnjaka i Hrvata u BiH. U mjesecu septembru i oktobru 1991. godine, legalnim putem, vraćeno je oružje TO OKTO ŽBihać i nekoliko općina OKŠTO Banja Luka koji su to naoružanje podijelili kako Srbima tako i manjem broju Bošnjaka i Hrvata raspoređeni u jedinice TO.

U mjesecu julu 1991. godine, formiran je sanitet Patriotske lige. Sa njim je ispred SDA rukovođenje povjereno istaknutim ljekarima Konjhodžiću i Saračeviću. Oni su 01. i 02. novembra 1991. godine organizovali skup organa saniteta BiH na planini Igmanu. Na skupu

su bili prisutni regionalni organi saniteta iz cijele BiH. Dogovoreno je kako će biti organizovani ratni sanitet, prodiskutovano je o radu i obuci sanitetskog kadra za potrebe rata.

Sličnim metodom urađeno je na pripremi veza i telekomunikacija za rat. Organizacione pripreme veza i telekomunikacija kao i obuka kadrova za rat povjerena je Gačanoviću i Šumanu.

U mjesecu avgustu i septembru 1991. godine otpočeli su se okupljati oficiri – Bošnjaci koji su JNA već bili napustili. Stranka demokratske akcije, preko svojih povjerenika, organizovala je njihov prihvata i uključila ih u Patriotsku ligu. O kadrovskim pitanjima u patriotskoj ligi bio je zadužen Vranj Sulejman.

Početak septembra mjeseca formirano je vojno krilo Patriotske lige. Ispred SDA i političkog krila Patriotske lige sa njim je rukovodio Hasan Čengiđ. Vojno krilo Patriotske lige sa MUP-om saradivalo preko pomoćnika MUP-a Avde Hebiba, a sa Ministarstvom odbrane SRBiH preko Muniba Bisića, pomoćnika ministra. Vojno krilo Patriotske lige bilo je podijeljeno u tri oblasti rada. Jedna grupa se bavila prikupljanjem obavještajnih podataka, procjenama stanja jedinica i komandi JNA i jedinica SDS-a. Ova grupa izrađivala je borbene dokumente i pripremala prijedloge političkom krilu Patriotske lige za njihove odluke. Druga grupa starješina u vojnom krilu Patriotske lige bavila se oblikovanjem programa i sadržaja obuke jedinica Patriotske lige i neposredno izvodila tu obuku. Treću grupu vojnog krila Patriotske lige činile su starješine koje su se bavile nabavkom naoružanja i vojne opreme, te distribucijom istog u određene reone – do jedinica Patriotske lige. Svaka grupa starješina, uslovno, svoj posao je obavljala nezavisno jedni od drugih. Svaka grupa imala je svog koordinatora, a izvještaje su podnosili Hasanu Čengiđu, članu političkog krila Patriotske lige.

Po ugledu na način formiranja oružanih snaga Republike Hrvatske političko krilo Patriotske lige se zalagalo da se kroz postojeću miliciju i MUP SRBiH, u cjelini, izvrši što veće omasovljavanje postojećih jedinica milicije sa takozvanim rezervnim sastavom milicije. Smatralo se da je, u tom vremenu, i jedini mogući način da se naoruža ovaj sastav oružjem – kupovinom iz fabrika naoružanja u Ju-

goslaviji, legalnim putem. Preko sekretarijata za narodnu odbranu općina izvršeno je preimenovanje VES-i neraspoređenih Bošnjaka i Hrvata u rezervni sastav milicije, a jedan broj rezervnih starješina iz ratnih jedinica JNA prebačen je u sastav MUP-a SRBiH.

Kako pružiti oružani otpor u slučaju agresije JNA i SDS-a na BiH i njeno stanovništvo, bilo je osnovno pitanje rukovodstva Patriotske lige. »Branjećemo se svim sredstvima« - upućene su poruke sa Skupa Bošnjaka 10. juna 1991. godine u Sarajevu. Oružani otpor naroda bio je krajnje prihvatljiv oblik. Naoružanja kod Bošnjaka i Hrvata bilo je vrlo malo, tako da je tehnički faktor rata bio na niskom nivou moguće upotrebe. Bosanskohercegovačka teritorija u to vrijeme bila je krcata vojnom silom JNA i dobrovoljcima SDS-a. Otpor se mogao organizovati samo po unutrašnjim pravcima BiH. Prostora za manevar branioca bilo je vrlo malo, što je jasno ukazivalo da se u otporu agresoru može računati isključivo sa pozicionom odbranom. Vrijeme kao faktor je ukazivalo da odlaganje izvršenja agresije ne zavisi od branioca, već od potencijalnih agresora. Prekid rata u Republici Hrvatskoj i povlačenje jedinica JNA iz Makedonije, stvorio je agresoru povoljne uvjete da sa lakoćom pregrupiše snage i usmjeri ih u agresiju na BiH. Pod plaštom vojnih vježbi većina jedinica JNA u BiH izvučene su iz garnizona u kojima je bilo većinsko bošnjačko i hrvatsko stanovništvo i preddislocirane su na prostore gdje je živjelo većinsko srpsko stanovništvo. Isto tako, iz »nesigurnih« lokacija, prije agresije, JNA je uspjela da izvuče skoro sve materijalne rezerve i tako bez poteškoća izvršila operativni razvoj za agresiju. U toku operativnog razvoja uspjela je, bez otpora, da okruži gradove i da planski izvrši uređenje teritorije – fortifikacijsko uređenje položaja i organizuje povoljan vatreni sistem. Braniocu je samo, donekle, ostala nada u svoj ljudski faktor, koji je iz patriotskih nadahnuća bio spreman braniti BiH. Taj ljudski faktor imao je puno nedostataka: nije bio kompaktan, jer se očekivao iz različitih sredina; sela, gradova, više – manje motivisan, nedovoljno obučan za vođenje oružane borbe, sa šarolikim komandnim kadrom, i uglavnom, nedovoljno naoružanim. Ono što je bilo najnepovoljnije, taj ljudski faktor je bio spreman samo da brani svoj prag (selo i grad). Ono što je bilo najneizvjesnije kod ljudskog

faktora bilo je to što ga prije otpočinjanja agresije niko nije mogao potpuno okupiti i upoznati sa situacijom i zadacima u sl učaju agresije. Očekivalo se da će on doći iz svih struktura društva i kojeg će trebati u hodu uklapati u vojnoodbrambenu organizaciju.

Da bi se ovi nepovoljni činiooci, koliko – toliko ublažili, vojno krilo Patriotske lige, već u novembru mjesecu 1991. godine izradilo je plan odbrane grada Sarajeva i 02. decembra iste godine, obrazložilo ga predsjedniku političkog krila Patriotske lige Aliji Izetbegoviću. Izetbegović je u Hrasnici toga dana saslušao izlaganje plana od strane Sefera Halilovića i odobrio ga. U mjesecu decembru 1991. godine vojno krilo štaba Patriotske lige izradilo je Uputstvo o pripremi i organizovanju patriotske lige za odbranu suvereniteta Republike Bosne i Hercegovine. Ovim uputstvom razrađena je organizacija i postavljeni opšti zadaci organima Patriotske lige na cijeloj teritoriji BiH. U prilogu, precizno je prikazana struktura za sarajevsku regiju – kao uzorak za organizovanje lige u ostalim regijama. Ovim uputstvom se željelo pružiti mogućnost usmjerenja rada regionalnih štabova Patriotske lige i stvoriti jedinstvena struktura na cijeloj teritoriji BiH, kako bi u trenutku stavljanja organizacije u odbrambenu upotrebu, ona odgovorila svojoj namjeni i funkcionisala sa što manje poteškoća.

U procjenama o fizionimiji eventualnog budućeg rata polazilo se od uvjerenja da će snage JNA držati teritoriju BiH u pokorenost i nakon što BiH dobije svoje međunarodno priznanje. Sukob će otpočeti napadima SDS-jedinica BiH na vitalne objekte u gradovima i protjerivanjem bošnjačkog i hrvatskog stanovništva sa teritorija BiH. Očekivalo se da će jedinice JNA u tom sukobu zadržati veći stepen neutralnosti. Iz Srbije se agresija nije očekivala, bar u početnom periodu rata. S obzirom na takvu procjenu zauzet je stav da se jedinice Patriotske lige BiH uzdrže od bilo kakvog sukoba sa jedinicama JNA. Jednostavno, te sukobe je trebalo izbjegavati. Takvi stavovi su preovladavali i u političkom krilu Patriotske lige. Procjena je bila da će intenzitet borbenih dejstava biti najveći u istočnom dijelu teritorije BiH, jer tamo je bilo najviše manevarskog prostora za dejstva jedinica SDS-a. Na udaru će biti sela sa bošnjačkim stanovništvom. Procjena je bila da će se gradovi u dolini rijeke Drine sa bošnjačkom većinom stanovništva, boriti sa više upornosti, a da će jedinice JNA

spriječiti genocid i raseljavanje bošnjačkog stanovništva. Ljudske rezerve za branioca, bile su najveće u centranom dijelu BiH teritorije. njihova upotreba se očekivala u drugoj i trećoj etapi rata, prema perifernim krajevima BiH teritorije.

S obzirom na gornju procjenu, među članovima vojnog krila štaba Patriotske lige, kad se postavilo pitanje kakve jedinice Patriotske lige BiH trebaju, pojavila su se dva različita gledišta. Jedno je bilo da su potrebne jedinice manjeg brojčanog sastava i da budu namjenske – specijalne: diverzantske, za ubacivanje u neprijateljsku teritoriju, prepadne, za obezbjeđenje objekata, ličnosti i slično. Drugim riječima, to bi bile jedinice koje nebi osvajale i oslobađale teritoriju. Drugim riječima, to bi bio gerilski otpor. Druga grupa starješina ovog štaba bila je mišljenja da otpor agresiji treba pružiti sa većim formacijskim sastavom jedinica, koje će svoja dejstva zasnivati na silini udara raspoloživog naoružanja i ljudskog potencijala, oslobađati i zadržavati teritorije do konačnog oslobađanja cijele teritorije BiH. Inferiornost u vojnoj opremi i naoružanju u početnom periodu rata, u daljem toku rata, bi se smanjivala potpunom iz ratnog plijena i na druge načine, tako bi se u završnoj (trećoj) etapi rata prešlo na primjenu širokog manevra snaga branioca i ofanzivnim dejstvima oslobodila cijela teritorija BiH. Prevladao je ovaj drugi koncept zamisli otpora agresiji.

U organizacijsko-formacijskom ustrojstvu jedinica Patriotske lige, izabran je model organizacijsko-formacijske strukture jedinica i štabova TO SRBiH, od odjeljenja do odreda i bataljona. Procjenjeno je, da je ova organizacija u BiH jednostavna i poznata stanovništvu na cijeloj teritoriji BiH. Ova organizacija i formacija je fleksibilna, tj. prilagodiva izazovima oružane borbe, pogotovo u početnom periodu rata. U daljem toku rata bi se mijenjala prema zamahu oružane borbe i uspjehu otpora. Izborom ovakvog organizacijsko-formacijskog ustrojstva štab vojnog krila Patriotske lige računao je na fuziju komandi Patriotske lige i štabova TO u bliskoj budućnosti – čim ti štabovi budu oslobođeni ispod podređenosti komandi jedinica JNA. Kad su štabovi TO u pitanju, Patriotska liga BiH, na njih se nije mogla u potrebnoj mjeri osloniti. Sa pojedincima iz njenog sastava imala je kontakte, ali tješnja saradnja se nije mogla uspostaviti, jer je

starješinski sastav TO BiH kao i onaj u jedinicama i komandama JNA, bio kontraobavještajno pokriven i kontaktiranje sa njima bio je bezbjednosni rizik. Na teritoriji BiH, vojni obveznici iz jedinica TO BiH su, u pripremi otporu agresiji, prilazili Patriotskoj ligi i javljali se kao patriote BiH, prihatali njena opredjeljenja i obuku u već formiranim jedinicama Patriotske lige.

Od 07.-09. februara 1992. godine, u selu Mehurić, sjeveroistočno od Travnika, održano je historijsko savjetovanje vojno krila štaba Patriotske lige i komandanata regionalnih štabova Patriotske lige, skoro iz svih regija BiH. Savjetovanje je historijsko zato što je bio prvi neposredni dodir i upoznavanje ljudi iz glavnog štaba Patriotske lige sa komandantima regionalnih štabova Patriotske lige; komandanti regionalnih štabova Patriotske lige su referisali glavnom štabu Patriotske lige o vojno-političkoj situaciji na svojoj teritoriji; rasporedu, sastavu i jačini snaga JNA i SDS-a na svojoj teritoriji, sastavu, jačini i rasporedu snaga Patriotske lige, MUP-a i drugih patriotskih sastava na svojoj teritoriji, o stanju na teritoriji sa aspekta morala, o pripremama za održavanje referenduma, o izvorima logističkog obezbjeđenja patriota, o odnosu organa vlasti prema ratnim opasnostima i drugim pitanjima od značaja za odbranu BiH;

U zaključku savjetovanja, ispred političkog krila Patriotske lige BiH, njen član Hasan Čengić, rekao je: da će patriote BiH voditi isključivo odbranbeno-oslobodilački rat, otpor će pružati na cijeloj teritoriji BiH. Ako do agresije dođe, sa stanovišta vođenja oružanog otpora, za patriote, on će biti pravedan i human. To će biti otpor protiv osvajača i okupatora i poprimiće antifašistički karakter. Otpor agresoru bit će sveobuhvatan, za zaštitu naroda, u prvom redu bošnjačkog. To će biti borba za cjelovitu, multinacionalnu, multikonfesionalnu i demokratsku državu BiH. Neprijateljskog vojnika u borbi niti precijeniti, niti podcijeniti. U borbi se patriote moraju ponašati viteški. U otporu zabraniti vršenje osvete i zlodjela prema civilnom stanovništvu i strogo se pridržavati propisa Ženevskih konvencija. Savezništvo u otporu i ratu očekuje se od hrvatskog stanovništva u BiH i Republike Hrvatske, patriota drugih nacionalnosti u BiH – onih

koji vole BiH, od jednog broja zemalja Evrope i SAD, te većine islamskih zemalja svijeta.

Svim komandantima regionalnih štabova Patriotske lige saopšteni su osnovni elementi Direktive za odbranu suvereniteta države BiH. Izvodi, za svaki regionalni štab – posebno, dostavljeni su po kuriru do kraja mjeseca februara 1992. godine.

Neposredni zadaci komandanata regionalnih štabova Patriotske lige, od otpočinjenja agresije bili su: angažovanje patriota na priprema na sprovođenju referenduma o suverenoj i nedjeljivoj BiH; rad na daljem omasovljavanju, boljem ustrojstvu i obuci jedinica Patriotske lige; nabavi naoružanja i ratne opreme; odbrani RTV kuće u Sarajevu i odbrana RTV predajnika do kojih se može doći; uspostavi sadejstva i saradnje sa drugim patriotskim organizacijama na teritoriji BiH.

Najveću prepreku bržem organizovanju bošnjačkog naroda za otpor agresiji imalo je prisustvo jedinica JNA na BiH teritoriji. Bošnjački narod je vjerovao u JNA i u njenom liku još nije mogao da prepozna izdajnika i agresora. Veliki broj građana BiH u prisustvu jakih oružanih sastava JNA u BiH, vidio je spas – garanciju da se niko neće usuditi da izvrši agresiju na BiH; i ako dođe do agresije, njene jedinice bi se upotrijebile u razdvajanju sukobljenih strana. Manji broj Bošnjaka očekivao je najveću opasnost po mir u BiH od strane jedinica JNA. Zbog te okolnosti patriote su tražile od SDA i republičkih organa veće angažovanje u idejno-političkom radu među masama, u medijima, u suzbijanju djelovanja neprijateljske propagande, razotkrivanju sprege između JNA i SDS-a i suprostavljanju svim tendencijama da se BiH podijeli. »Suprostaviti se agresiji i terorizmu protiv BiH znači, zapravo, braniti načelo da u svakoj stopi bosansko-hercegovačke zemlje postoji neizdvojivi dio bosanskih Hrvata, Muslimana, Srba, Jevreja i svih drugih koji ovdje žive kroz stoljeća.«¹²⁾

Uvod u agresiju na BiH otpočeo je u martu 1992. godine, odmah nakon završenog referenduma o jedinstvenoj i suverenoj državi BiH. Po objavljivanju rezultata referenduma 01.03.1992. godine, u večernjim satima, oglasilo se rukovodstvo SDS-a, da ne priznaje rezultate referenduma, a mediji su kao propagandni sadržaj poslali u eter

12 Dr. Rusmir Mahmutćehaić, »Živa Bosna«, strana 56.

obavijest da se »od Sokolca prema Sarajevu kreće 7.000 pripadnika SDS-a, dok se u Lukavici prikuplja oko 3.000 SDS pripadnika. Svi su dobro naoružani, veoma neprijateljski raspoloženi i kreću da zauzmu Sarajevo«.

Patriotske snage MUP-a u Sarajevu, dijelovi jedinica »BOSNA« i Patriotske lige, te noći, posjele su sve raskrsnice puteva na izlazu i ulazu u grad, u spremnosti da ga brane. Napad jedinica SDS-a te noći nije izvršen, ali su u svanuće narednog dana, u centru grada, osvanule barikade na kojima su vojnici SDS-a, pod maskama koje kakvih čarapa na glavama i naoružani, paralisali saobraćaj u gradu, tako da je bio zabranjen prolaz svim prolaznicima. Među stanovništvom Sarajeva tim prizorima unijeli su veliki strah. U toku dana barikade su povučene. Narod Sarajeva je izašao na barikade, da ih sruši.

U ostalim mjestima BiH na sceni su bili tzv. incidentni slučajevi. To su bili lokalni napadi jedinica SDS-a na izmišljeno »žarište fundamentalista«, ili »ustaša«. Tokom tih napada vršena su pojedinačna ubistva Bošnjaka i Hrvata, prijetnje i druga maltretiranja. Ovi događaji činjenis u, najčešće, tokom raznih svečanosti i okupljanja Srba na prostorima već uspostavljenih srpskih SAO. Cilj im je bio da se tim činom izvrši psihološki pritisak na nesrpsko stanovništvo i da se to nesrpsko stanovništvo iseljava iz sela i manjih gradova prema većim gradovima – ka centralnoj Bosni ili Bihaćkoj Krajini. Najbolji primjer takvog pritiska bili su napadi militantnih snaga Srba iz Srbije i SAO na građane sela Sijekovac u Bosanskoj Posavini, krajem marta 1992. godine, i Srpske dobrovoljačke garde Željka Ražnjatovića zvanih »Tigrovi«, koji su 01.04.1992. godine, u sadejstvu sa domaćim SDS snagama, u Bijeljini, pod komandom vojvode Ljubiše Savića, zvanog »Mauzer«, napali muslimansko i hrvatsko stanovništvo u gradu i na pragu njihovih domova mnoge poubijali i izmaskrirali. Male snage Patriotske lige u grad, tog dana, su pružile otpor, ali nije bio dovoljan da se neprijatelj zaustavi i odbaci. Jedinice JNA u garnizonu Bijeljina bile su brojne, ali ničim nisu ni pokušale da spriječe ovaj masakr. Aktuelna BiH vlast bila je iznenađena. Samo je u regije izvršenih zločina smogla snage da uputi mješovitu delegaciju sastavljenu od članova Predsjedništva SRBiH, iz reda Bošnjaka, Srba i Hrvata, te konstatuje da se zločin stvarno dogodio. Očekivalo se

nepriistrasno djelovanje komandi i jedinica JNA na sprečavanju zločina, ali JNA je tada dokazala da je ona samo srpska oružana sila u BiH i da su zločini nad Bošnjacima i Hrvatima u BiH sastavni dio njenih ciljeva i planova.

U Sarajevu, nakon neuspjelog puča 2. marta 1992. godine, otpočeli su antiratni protesti građana. Oni su duž Sarajeva, od Ilidže do Bašćaršije, u velikim kolonama demonstrirali protiv rata, uzvikujući antiratne parole. Dana 16. marta BiH MUP se podijelio po nacionalnoj pripadnosti. Tog dana je pomoćnik ministra Momčilo Mandić rekao: »MUP BiH više ne postoji«, a 01. aprila 1992. godine, ministar MUP-a »Srpske Republike«, na Sokocu, izvršio je smotru postrojenih jedinica MUP-a Srpske Republike. Po odlasku dijela Srba zaposlenih u MUP-u BiH van Sarajeva, ostatak kojeg su sačinjavali oni koji su bili za cjelovitu BiH, se ubrzo preformulisao u nove sastave milicijskih stanica po općinama, izvršena je potrebna popuna tih stanica iz rezervnog sastava i pred početak agresije bili su osnovna patriot-ska komponenta za odbranu BiH. Ovaj dio patriotskih snaga bio je u potpunosti naoružan, opremljen i obučen za odbranu BiH.

Sastav štabova TO SRBiH ostao je kadrovski neizmijenjen do dana prestanka rada RŠTO SRBiH (7. aprila 1992. godine). Dana 31.12.1991. godine, TO BiH imala je 86.164 pripadnika, ili oko 2% stanovništva BiH u njenom sastavu. Popuna je bila nacionalno izbalansirana, osim u komandantima manevarskih jedinica (brigada TO). Tako, od 14 brigada TO, samo su dva komandanta bila Bošnjaci. U RŠTO, sa sjedištem u Sarajevu, od 84 zaposlena lica, 47 su bili Srbi, 32 Bošnjaci i 5 Hrvati, a od 25 formacijskih mjesta što su činila aktivna vojna lica, samo su na položaju viših oficira bilo 4 Bošnjaka i 2 Hrvata, dok su 16 lica činili Srbi. Time se očituje nacionalna neravnopravnost u popuni sa kadrom ove komponente OS SFRJ pred agresiju na BiH.

Ova komponenta OS SFRJ je, kroz realizaciju planova »Jedinstvo 1-3« svake godine, brojčano smanjivana počev od 1987. godine, za oko 25-40%. U maju mjesecu 1990. godine oduzeto joj je naoružanje i smješteno na čuanje u magacine JNA. Prema riječima general-pukovnika u penziji Milutina Kukanjca – komandanta Druge vojne oblasti, sa sjedištem u Sarajevu, u vrijeme otpočinjenja agresije na RBiH« u

magacinima JNA čuvana je vojna oprema i naoružanje TO BiH za oko 130-150 hiljada vojnika. Oko 70% tog naoružanja i opreme otišlo je Republici Srpskoj.¹³⁾ Iako je formiranje TO bilo u nadležnosti republika, pokrajina, općina i radnih organizacija, za vojni vrh OS SFRJ devedesetih godina 20. vijeka, ona je bila »velika podvala«, i »komponenta za stvaranje nacionalnih vojski«. Iz tih razloga učinjeno je od vojnog vrha SFRJ puno da se njena moć umanjuje. Ipak, TO BiH pokazala se sa početkom agresije na RBiH kao efikasna – naročito kad je imala punu podršku naroda. Njena fleksibilna organizacija je odgovorila brzom formiranju jedinica i revitalizaciji štabova – kakav je bio slučaj početkom aprila 1992. godine. Jedan broj kadrova bošnjačke i hrvatske nacionalnosti prije rata, iz TO BiH, radio je u okviru patriotskog fronta BiH na okupljanju i usmjeravanju ljudi iz ove komponente OS, te na pripremi otpora agresiji, onoliko, koliko su okolnosti u njihovoj službi dozvoljavale. Potvrda tome kazuje podatak da je, po priznanju BiH kao suverene države, 06. aprila 1992. godine, od 109 OpŠTO koliko ih je bilo u BiH, samo 35 njih nije prihvatilo lojalnost RBiH.

U cjelini, iz naprijed rečenog, proizilaze zaključci: otporom protiv rata i agresije na BiH u prvoj polovini 1991. godine rukovodila je SDA. U daljem vremenu, do dana izbijanja agresije, Predsjedništvo SRBiH, na čelu sa njegovim predsjednikom Alijom Izetbegovićem. Predsjedništvo je vuklo sve konce u njegovj moći, da se agresija i rat od BiH i njenog naroda otklone. Kad je došla do uvjerenja da je rat izvjestan, SDA i njen predsjednik, dana 10. juna 1991. godine, na skupu bošnjačkih intelektualaca u Domu milicije u Sarajevu javno su predočili opasnosti koje prijete bošnjačkom narodu i patriotima BiH u narednom vremenu. Prirodno je pravo da se napadnuti brani. Zbog toga je SDA, u drugoj polovini 1991. godine preduzela niz mjera na organizovanju bošnjačkog naroda i pripremila otpora agresiji. U tom cilju bio je zamisao za formiranje Patriotske lige jedan od najčasnijih bosanskih poduhvata pomoću koje je organizovana odbrana prije agresije. »Zamisao organizovanja bosanskog otpora jeste nešto na što će i vaša djeca i moji unuci biti ponosni. I Odeja – odbrana, a ne predaja, bila je časna ideja. Ideja o stvaranju Armije BiH, prvo Patriotske lige, kao saveza patriotskih snaga koje brane svoju domovinu,

13 M. Mišović, »Borba« 24.11.1993.

bila je čista ideja. Patriotska liga nikada nije bila uobličena tako da bi danas neko mogao reći – eto, oni su prije rata napravili paravojnu organizaciju. To je bio savez pojedinaca i skupina koje su se okupili oko patriotskog dijela vođstva Bosne i Hercegovine...«¹⁴) Predsjedništvo SRBiH, na političkom planu, intenziviralo je politički i državni rad u traženju izlaza iz teške situacije u pregovorima, na umanjeњу nastalih antagonizama u BiH i Jugoslaviji. Potrebnu pomoć tražio je i van granica Jugoslavije, kod Međunarodne zajednice, kod uticajnih ličnosti i kod prijatelja u svijetu. Svoj stav o nastalim problemima u pregovorima nastojalo je prilagoditi što je bilo moguće pomirljivim i fleksibilnim stavom – sve u cilju očuvanja mira i zajedništva naroda u BiH i u Jugoslaviji. U mnogim primjerima je išlo na ustupke, ali nije moglo dozvoliti da uvuče svoje građane u rat protiv naroda drugih republika i da dozvoli mržnju protiv susjeda.

Tokom cijele 1991. godine i u početnim mjesecima 1992. godine, bošnjačko-hrvatski narod u BiH, imali su specijalni rat protiv sebe usmjeren iz Beograda, Podgorice, povremeno iz Zagreba i iz njihovih filijala u BiH – SDS-a i ekstremnog dijela HDZ-a. Od rata se nisu mogli odbraniti. Tada, Bosna i Hercegovina je bila pod tihom okupacijom jedinica JNA. Ona je u saradnji sa SDS-om skoro u potpunosti zagospodarila medijima. Da bi u potpunosti ostvarila taj cilj, u prvim mjesecima 1992. godine, organizovala je preusmjerenje TV repetitora prema Beogradu i time bošnjački narod dovela u informativnu blokadu.

Stranki demokratske akcije mogu se uputiti zamjerke; prvo, kad se deklarativno postavila kao politička stranka i vodilja interesa bošnjačkog naroda, nije više angažovala u objedinjavanju tog naroda na njegovim opštim interesima, već je bila dugo zatvorena ideološkim pregradama i onaj dio bošnjačkog naroda koji je bio izvan članstva SDA, ili je bio drugačijih ideoloških nazora, dugo je ostao izvan programa otpora agresiji. Drugo, nedopustivo je kasno prihvatila da se oficiri, mlađi oficiri i građanska lica na službi u JNA pozovu na otpor i odbranu od agresije. To je uradila tek u dane kad je agresija već otpočela. Zbog toga pripreme za otpor od agresije su bile nepotpune, zakašnjele i imale su za posljedicu vrlo velike početne gubitke,

14 Dr. Rusmir Mahmutćehajić, intervju »Slobodna Bosna«, 09. mart 2000. godine, strana 32.

kako kod boraca u oružanom otporu agresiji, tako i kod napadnutog stanovništva BiH.

Bošnjački narod je zbog toga sa početkom agresije, doživio iz- vjesno vojno i političko iznenađenje. Nije mu se pravovremeno sa- opštila moguća brutalnost agresije, mada je u antipropagandnom svom radu, pozivajući se na ranije genocide nad Bošnjacima, do- nekle SDA objasnila tu mogućnost i u očekujućoj agresiji. Izostao je organizovani otpor u Podrinju. Prve genocidne radnje u Bosan- skom Brodu, Bijeljini i Zvorniku, u SDA nisu valjano procijenjene i iskorištene za antiratno motivisanje masa. Postojeće jedinice otpora (Patriotske lige, Bosne, TO) tek su tada javno pokazane u gradovima i tamo zadržane. Zbog toga je, na izvjestan način, dozvoljeno da se jedinice JNA i jedinice SDS-a izvuku iz gradova, bez otpora, i dovedu te gradove u operativno okruženje prije otpočinjanja agresije.

Ipak, učinjeno je onoliko koliko se umjelo. Otpor agresiji 1992. godine, bošnjački narod je po prvi put, unazad 300 godina, kako se genocid nad njim čini, bolje i organizovanije agresoru pružio. Neo- čekivano za agresora, bilo je potpuno iznenađenje kada je njego- vim ciljevima od branioca pružen mogući otpor. Taj otpor zadivio je i Međunarodnu zajednicu i cio islamski svijet.

5.4. RIK OS I ARBIH OD POČETKA ODBRAMBENO-OSLOBODILAČKOG RATA DO FORMIRANJA KORPUSA

5.4.1. Osnove za RiK OS RBiH na početku agresije

Nakon referendumu o nezavisnosti BiH od 29. februara i 1. ma- rta 1992. godine i blokade Sarajeva i drugih mjesta od strane JNA i snaga SDS, a posebno poslije upada dobrovoljačkih sastava iz Srbije i pokolja civilnog stanovništva u Bijeljini, jača psihoza i strah od već izvjesne agresije na BiH. Radi toga Predsjedništvo BiH 4. aprila 1992. godine donosi zaključke u kojima precizira: izvršenje mobilizacije jedinica TO, općina i grada Sarajeva, mobilizaciju rezervnog sastava milicije, mobilizacija civilne zaštite, organizacija stalnog dežurstva

u preduzećima i drugim organizacijama i zajednicama u BiH, da se odmah od JNA traži povrat naoružanja oduzetog od TO i milicije uskladištenog u magacinima JNA.

Na osnovu pomenutih zaključaka tokom 5. i 6. aprila 1992. godine izvršena je mobilizacija štabova i jedinica TO i rezervnog sastava milicije, u Sarajevu i drugim mjestima, njihov razvoj i angažovanje. U jednom djelu općina i gradova mobilizacija nije izvršena jer zaključci nisu bili imperativni nego je ostavljena mogućnost rukovodstvima općina da procjene situaciju i donesu konačnu odluku.

Sa donijetim zaključcima nisu se složili članovi Predsjedništva iz redova srpskog naroda (Biljana Plavšić i Nikola Koljević).

Dva dana poslije međunarodnog priznanja BiH i otpočinjanja agresije Srbije i Crne Gore, odnosno JNA na BiH 8. aprila, Predsjedništvo BiH donosi veoma značajne odluke:

- Odluku o preimenovanju Socijalističke Republike BiH u Republicu BiH,
- Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti na teritoriji RBiH¹⁵⁾
- Uredbu o ukidanju dosadašnjeg Republičkog štaba teritorijalne odbrane, i Obrazovanju štabova teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

Ukidanjem dosadašnjeg RŠTO i formiranjem Štaba teritorijalne odbrane RBiH stvorena je i zakonska osnova za stvaranje oružanih snaga RBiH. Istom odlukom imenovani su komandanti i Načelnik štaba TO RBiH, utvrđuje se znak pripadnika TO RBiH. Znači dva dana po međunarodnom priznanju Republike Bosna i Hercegovina je ozakonila svoje oružane snage.

Devetog aprila 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Odluku o objedinjavanju svih oružanih snaga na teritoriji RBiH« čime se stvaraju pretpostavke da se pod jedinstvenu komandu štaba TO

15 »Službeni list RBiH« broj 1/92 od 08. aprila 1992. godine

RBiH i nižih štabova stave svi oružani sastavi i pojedinci na prostoru RBiH.¹⁶⁾

Rok za realizaciju ove odluke određen je 15. april 1992. godine, te se taj dan uzima kao dan ARBiH.

Predjedništvo RBiH 14. maja 1992. godine donosi »Odluku o preimenoanju ŠTO RBiH u Glavni štab oružanih snaga RBiH (GŠ OS RBiH), a dosdašnje TO RBiH u Oružane snage RBiH (OS RBiH)«. ¹⁷⁾ Tom odlukom su i HVO i MUP RBiH trebale postati sastavni dio OS RBiH.

Obzirom da to HVO nikada nije praktično prihvatio, a ni MUP u praksi se nije stavio pod Komandu GŠ OS RBiH, Glavni štab Oružanih snaga RBiH u suštini i funkcionisao kao GŠ ARBiH.

11. aprila 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Odluku o preuzimanju Zakona o službi u oružanim snagama SFRJ i njihovoj primjeni u RBiH kao Republičkog zakona«. ¹⁸⁾

14 maja 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Odluku o odbrani«. ¹⁹⁾

20. maja 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Uredbu sa zakonskom snagom o oružanim snagama RBiH«. ²⁰⁾

20. juna 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Odluku o proglašenju ratnog stanja«, ²¹⁾ »Naredbu o proglašenju opšte javne mobilizacije na teritoriji RBiH«. ²²⁾

1. avgusta 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi »Uredbu sa zakonskom snagom o vojnoj obavezi«. ²³⁾

23. avgusta 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi Uredbu sa zakonskom snagom »O ratifikaciji međunarodnih konvencija iz oblasti ratnog prava i pravosuđa«. ²⁴⁾

16 Isto

17 Isto

18 Isto, broj 2/92

19 Isto, broj 4/92, 9/92, 18/92

20 Isto, br. 4/92, 7/92, 12/92.

21 Isto br. 15/92

22 Isto, br. 7/92

23 Isto, br. 11/92

24 Isto, br. 16/92

1. avgusta 1992. godine Predsjedništvo RBiH donosi Uredbu sa zakonskom snagom »O službi u Armiji Republike Bosne i Hercegovine«²⁵⁾

- Odluku »O proizvođenju unapređivanja i rješavanju o odnosima u službi vojnih lica za vrijeme ragnog stanja
- Pravilo službe u ARBiH
- Pravilo o vojnim uniformama, zastavama, oznaka, činovima ARBiH.²⁶⁾

Pravilnik o vojnoj disciplini Ministarstvo odbrane izdaje 3. avgusta 1992. godine.

Navedenim odlukama, uredbama, naredbama i pravilima stvorene su zakonske osnove za uspostavljanje sistema odbrane RBiH, njegovo funkcionisanje kao i osnovne pretpostavke za funkcionisanje OS i ARBiH.

Sa više strana, od rznih kritičara smatra se da legalne vlasti nisu dovoljno učinile da se agresija dočeka spremnije navodeći: da nije dovoljno učinjeno na sprečavanju formiranja paradržavnih tvorevina i institucija srpskih, a kasnije i hrvatskih nacionalističkih snaga, da se nije otpočelo pravovremeno, niti je učinjeno sve što se moglo na pripremi sistema i snaga za odbranu Bosne i Hercegovine, da legalni organi vlasti nisu trebali da predaju naoružanje TO i MUP-a u skladišta JNA, da su izjave koje su davali pojedinci ili institucije državne vlasti – da neće biti rata u Bosni i Hercegovini – uticalo na pasiviziranju odbrambenih priprema i smanjenje odgovornosti za odbrambene pripreme, da je JNA tretirana kao neutralna snaga kada je većini običnih ljudi bilo jasno šta ona radi i kakve su joj namjere, da su kasno donešene odluke o proglašenju neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja, te da se to direktno odrazilo na pripremu i organizaciju odbrane BiH.

Primjedbe stoje, ali treba imati u vidu uslove u kojima su djelovali državni i drugi organi vlasti, institucije i pojedinci.

²⁵ Isto, br. 11/92.

²⁶ Isto, brojevi 11 i 12/92

Od tih okolnosti u kojima su djelovali organi vlasti i druge institucije navešćemo samo neke:

1. U radu državnog Predsjedništva sve do 4. aprila 1992. godine su učestvovali predstavnici SDS (Plavišić, Koljević). Na nižim nivoima i u drugim organima vlasti predstavnici SDS-a i HDZ-a ostali su više mjeseci poslije agresije na BiH. (A zna se kakvu su oni politiku vodili i koji su im bili ciljevi).
2. Tajno naoružavanje i vojno organizovanje za odbranu BiH bilo je veoma složeno. Okupljanje i organizovano osposobljavanje patriotskih snaga za odbranu takođe je bilo otežano. Nije bilo dovoljno stručnih kadrova, a ni naoružanja ni opreme.
3. Trebalo se zapitati je li se moglo spriječiti stavljanje oružja, municije TO i MUP SRBiH, kada je BiH bila još sastavni dio SFRJ, a JNA je imala na raspolaganju silu da tu odluku ostvari. Kada se postavi pitanje zašto JNA nije oružje TO i MUP-a Slovenije i Zapadne Hercegovine stavilo u svoje magacine sa ove distance da se lako odgovoriti da ti prostori nisu predviđeni da uđu u »Veliku Srbiju«.
4. Legalni organi vlasti nisu mogli spriječiti vaninstitucionalno djelovanje SDS i HDZ zbog blokada i opstrukcije istih, a nisu iza sebe imali silu u to vrijeme za upotrebu.
5. Izjave da rata neće biti sigurno su uspavale dio građana i pojedine institucije. Međutim, pitanje je štab bi značilo da su predstavnici vlasti na državnom nivou govorili da će doći do rata? To bi se moglo zloupotrijebiti kao povod za početak agresije, povećalo budnost kod suprotne strane i odnemoglo pripremu i naoružavanje patriotskih snaga za odbranu.
6. Kalkulisanje u odnosu na JNA imalo je za cilj da se što više odgodi potpuno angažovanje JNA u rušenju BiH. Time se dobijalo vrijeme za pripreme odbrane BiH. Treba imati u vidu da je sve do 06. aprila, kada je Bosna i Hercegovina međunarodno priznata, JNA imala zaknski osnov za stacioniranje na prostoru BiH.

7. Proglašenje neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja moglo se učiniti tek po priznanju BiH, a zašto to nije učinjeno odmah po priznanju teško je objasniti. Jedno od objašnjenja moglo bi biti da je trebalo vremena da se organizuje vlast i odbrana protiv agresije.

U pripremi BiH za odbranu od agresije nije učinjeno dovoljno, trebalo je da se učini više, a dali je moglo više to je posebno pitanje za koje je potrebna svestrana analiza s jedne veće vremenske distance.

5.4.2. Uloga RiK na formiranju i ustrojavanju Armije Republike BiH

Predsjedništvo RBiH je svojom odlukom broj 01-011-301/92 od 09.04.1992. godine naredilo objedinjavanje svih oružanih sastava na teritoriji RBiH u jedinstvenu legalnu oružanu snagu RBiH Teritorijalnu odbranu RBiH.

Pored ostalog Odlukom je regulisano: da se svi naoružani pojedinci i grupe, osim JNA i MUP-a na teritoriji RBiH moraju prijaviti najbližem Štabu TO RBiH radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i jedinstvena obilježja, a da su štabovi TO RBiH obavezni da izvrše prihvrat, evidenciju i stavljanje u funkciju odbrane TO RBiH primljenih pojedinaca i grupa, da se sve neprijavljene grupe i pojedinci poslije isteka roka smatraju paravojnim formacijama i da se prema takvim trebaju preduzimati zakonske sankcije, da je krajnji rok za ulazak u sastav TO RBiH svih oružanih sastava 15.04.1992. godine, da su za realizaciju odluke odgovorni ministar odbrane, ministar unutrašnjih poslova i komandant štaba TO RBiH.

Ovom odlukom su legalizovane patriotske snage organizovane mimo državnih institucija nadležnih za donošenje zakona i propisa iz domena odbrane.

Ne upuštajući se u polemiku ili dilemu o tome ko je preteča i jezgro iz kojeg je već u maju 1992. godine nastala ARBiH, realno je tvrditi da je to TO RBiH, realno je tvrditi da je to TO RBiH. Na to upućuje sljedeće:

- možda su patriotske snage; Patriotska liga BiH i Zelene beretke imale, do formiranja ŠTO R BiH, primjereniju političku platformu ali je jedino TO svo vrijeme imala legalitet pravne utemeljenosti, civilnu komandu uobičajenu u demokratskim temeljima, složeno ali ipak zakonom definisano funkcionisanje,
- Odlukom od 09.04.1992. godine Predsjedništvo R BiH, je transformisalo dosadašnji R ŠTO SR BiH u ŠTO R BiH, priznajući kontinuitet i legalitet Teritorijalne odbrane.
- Odlukom od 09.04.1992. godine Predsjedništvo R BiH, kao Vrhovna komanda, regulisalo je da svi oružani sastavi uđu u sastav Teritorijalne odbrane, a ne obrnuto.
- Teritorijalna odbrana je, neovisno od postojećih problema imala povjerenje u obučene kadrove, formirane i uvježbane jedinice te drugu infrastrukturu na prostorima koji nisu preuzeli srpski nacionalisti sa JNA i SDS-om na čelu, kao i HDZ uz pomoć HV, dok su patriotske snage, neovisno od uloženog truda ipak raspolagale neprovjerenim i nepotvrđenim informacijama o svojim jedinicama, njihovoj opremljenosti i naoružanju.
- Od 15.04.1992. godine na teritoriji R BiH postojala je samo jedna legalna oružana snaga, a to je Teritorijalna odbrana R BiH i MUP R BiH.

Ovim konstatacijama ne umanjuje se značaj Patriotske lige i drugih patriotskih snaga organizovanih u TO, a kasnije i u AR BiH u kadrovskom, političkom i organizacionom smislu.

ŠT R BiH i niži ŠTO odmah se angažuju na unutrašnjoj konsolidaciji i ustrojavanju, mobilizaciji pripadnika TO u štabove i jedinice uz jednovremeno vođenje borbe i pružanje otpora agresorskoj ofanzivi.

Ustrojavanje štabova i jedinica TO R BiH praćeno je brojnim problemima: pa čak i zabranom formiranja.

- Na terenu je postojala opstrukcija ŠTO od HDZ i HVO u sredinama gdje je bilo mješovito bošnjačko i hrvatsko stanovništvo.
- U sredinama gdje je bilo mješano bošnjačko i srpsko stanovništvo općinska rukovodstva su oklijevala u sprovođenju odluke Predsjedništva RBiH o uspostavljanju TO RBiH i objedinjavanju svih odbrambenih snaga, da se navodno ne bi poremetili međunacionalni odnosi, mada je SDS već bio završio posao oko naoružavanja i organizovanja oružanih formacija bosanskih Srba.
- U završnoj fazi je bilo razmještanje i operativni razvoj Hrvatske vojske u BiH i uvezivanju HVO zvanično formiranog 08. aprila 1992. godine u sistem rukovođenja HV.
- Opstrukcijom srpskih i hrvatskih kadrova u organima vlasti naklonjenih SDS i HDZ u sprovođenju donešenih odluka.
- Nastavljanje za jedan duži period djela rukovodstva i jedinica patriotskih snaga pod komandu ŠTO, što je jedno vrijeme činilo paralelni sistem u rukovođenju i komandovanju oružanim snagama.
- Neadekvatan odnos, odnosno diskreditacija velikog broja školovanih i patriotski orijentisanih starijina i građanskih lica koji su napustili JNA i prijavili se u Štabove i jedinice TO.

Umjesto da ih odmah uključe u Štabove i jedinice TO i njihovim znanjem i iskustvom ojačaju stručno rukovođenje i komandovanje štabova i jedinica TO u organizovanju i vođenju oružane borbe protiv agresora, SEKRETARIJATI I ŠTABOVI su ih evidentirali i u većim slučajevima slali »na čekanje«. Takav odnos prema oficirima bio je začuđujući obzirom da su:

- Oficiri školovani i osposobljeni za vojni poziv i kao što bilo ko drugog zanimanja ne može biti ljekar, inženjer određene struke, profesor, teško da neko može biti oficir, komandir i komandant, a da za to nema određeno znanje i obrazovanje.

Za usmjeravanje i organizovano vođenje oružane borbe i uspješnije suprostavljanje napadima srpskog agresora komandant ŠTO RBiH 12.04.1992 godine donosi »Direktivu za odbranu suvereniteta i nezavisnosti RBiH«. Direktivom su definisani osnovni zadaci i smjernice podčinjenim štabovima u vezi sa organizacijom i vođenjem borbe.

Mada je direktiva stavljena van snage odlukom Ministra odbrane RBiH 16.04.1992. godine, ona je postigla svoj cilj. Dospijela je do štabova kao veoma značajan akt pretpostavljene komande. Direktiva je povučena iz razloga što je Predsjedništvo RŽBiH zaključilo da još uvijek nije vrijeme da se JNA imenuje agresorom – neprijateljem.

Ministarstvo odbrane i Štab TO RBiH izdaje 18.04.1992. godine Naređenje br. 01/-011 »o okrupnjavanju sastava TO i njihovoj upotrebi«. U naređenju definiše ustrojavanje jedinica, izbor i postavljen je starješina, ustrojavanje i vođenje evidencije, obučavanje izrade planova odbrane i osnove ponašanje vojnika i starješina u jedinicama.

Uočivši ulogu JNA u agresiji na BiH, Predsjedništvo RBiH 27.04.1992. godine donosi odluku da JNA mora napustiti BiH.

I pored izuzetne premoći agresora, komande i jedinice TO RBiH uspješno vode borbu u odbrani Sarajeva, Goražda, Srebrenice, Brčkog, Tuzle, Gradačca, Olova, Jajca i drugih gradova i područja u aprilu i maju 1992. godine.

Predsjedništvo RBiH 17. maja donosi odluku o formiranju jedinica teritorijalne odbrane. Na temelju te odluke formirano je 37 jedinica ranga odreda i brigade.²⁷⁾

14. maja 1992. godine Predsjedništvo RBiH pod brojem 1153/92 donosi Uredbu sa zakonskom snagom o odbrani – Zakon o odbrani, kojom se regulišu nadležnosti u domenu odbrane, počev od Predsjedništva RBiH, kao Vrhovnog Komandanta preko Vlade i Ministarstva odbrane. Istom uredbom se umjesto ŠTO RBiH uvodi i Glavni štab oružanih snaga RBiH, a umjesto TO RBiH – Oružane snage RBiH.

27 Naredba Predsjedništva RBiH br. 1170/0 od 27.05.1992. godine

Na prijedlog Glavnog štaba OS RBiH od 01.07.1992. godine, Predsjedništvo RBiH dana 04.07.1992. godine donosi odluku o organizaciji OS (ARBiH).²⁸⁾

Odlukom je definisano da se Armija RBiH sastoji od:

- Štabova: Glavni štab OS, Okružnih štabova odbrane sa sjedištem u ratnim okruzima i općinskih štabova odbrane sa sjedištem u općinama,
- Komandi i jedinica: korpusa, divizija, brigada, pukova, bataljona, diviziona, odreda, četa-baterija, eskadrile, odova i baze,
- ustanove: za naučno istraživački rad, obuku i pozadinsko obezbjeđenje.

U odluci se definiše dalje postojanje manevarskih i prostornih jedinica koje se u ratu formiraju na nivou općine.

Sa danom potpisivanja naredbe 04.07.1992. godine ustanovljeno je formiranje OS RBiH i Armije RBiH. Formiranjem ARBiH definisan je konačni ustroj oružane sile RBiH.

Mada su sastavi policije učestvovali u odbrani od agresije nikada nisu bili uvezani u jedinstven sistem rukovođenja i komandovanja ARBiH, odnosno OS RBiH. Uvijek su djelovali autonomno na osnovu odluke ministra unutrašnjih poslova, koordinirajući i sadejstvujući jedinicama ARBiH.

Uredbom se zakonskom snagom od 12.07.1992. godine.²⁹⁾ kojom u vršenju poslova u ratnom stanju Glavni štab OS RBiH postupa kao Štab Vrhovne komande OS. Ove uredbe su zaokružile civilno i vojno rukovođenje oružanim snagama odnosno ARBiH.

Termin »komande« se slično tumači³⁰⁾ u svim enciklopedijama i u suštini komanda predstavlja organ, tijelo za komandovanje i rukovođenje OS u cjelini. Sačinjavaju je komandant, sa zamjenicima, pomoćnicima, štabom, organima vidova, rodova i službi. Komandant

28 Odluka broj 02-011-461/92 od 04.07.1992. godine

29 Uredba broj 1222/92 i 1221/92 od 12.07.1992. godine »Sl. list RBiH« br. 9/92.

30 Opće enciklopedije, treće izdanje, Zagreb Jugoslovenski leksikografski zavod 1978., knjiga 4. strana 466. Vojne enciklopedije drugo izdanje Beograd 1972, godine, knjiga 4. strana 427. i 453.

je najviša naredbodavna ličnost, a termin Vrhovni komandant označava najčešće civilnog komandanta svih oružanih snaga. Komandantu u RiK pomaže komanda, odnosno Štab.

Predsjedništvo RBiH nije moglo biti ni formalno, a pogotovo praktično Vrhovna komanda OS RBiH nego samo Vrhovni komandant OS RBiH.

Ovako pogrešno i nestručno definisanje pojma Vrhovne komande Uredbom sa zakonskom snagom i provođenje te odluke tokom agresije na RBiH uticalo je da VRHOVNA KOMANDA nikad nije ni konstituisana. U sastav Vrhovne komande OS RBiH koja bi mogla funkcionisati, pored Predsjedništva RBiH, kao vrhovnog komandanta, trebali bi ući Ministarstvo odbrane RBiH sa sektorima koji se bave neposredno vojskom, dio MUP nadležno za jedinice koje ulaze u sastav OS i učestvuju u Oružanoj borbi i GŠ OS RBiH u funkciji Štaba Vrhovne komande. Zato je tokom agresije na RBiH Predsjedništvo i postupalo kako postupi Vrhovni komandant, a Vrhovna komanda niti je postojala praktično niti je funkcionisala.

To je uticalo na Ministarstva odbrane RBiH u pripremi stručnih analiza i direktive koje bi Predsjedništvo, kao Vrhovni komandant trebalo da izdaje OS odnosno ARBiH. Zato su smjernice, a pogotovo instrukcije, naredbe ili direktive OS (ARBiH) u potpunosti izostale, što je uticalo da se GŠ OS RBiH u suštini pretvorio u Vrhovnu komandu i u najvišu komandu ARBiH.

U sličnom kontekstu treba posmatrati dvostruku ulogu GŠ OS RBiH. Prema jedinicama OS RBiH je to bio komandni organ (vojni komandant, a prema Predsjedništvu RBiH kao Vrhovnom komandantu kao štab Vrhovne komande. To bi bilo u redu da je Vrhovna komanda bila formirana kako je naprijed navedeno.

BORBA DO SUDNJEGA DANA

Borba za Bosnu i Hercegovinu mogla bi trajati do sudnjega dana, jer su moćne snage koje napadaju i obezvrijeđuju sve ono što su naše patriote uradile za njenu odbranu.

Ovo je rečeno na Skupštini Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, koja je 28.03.2007.godine, pod predsjedništvom dr. Muhameda Ćurića, održana u Sarajevu.

Predsjednik Udruženja general Mustafa Polutak naveo je šta su sve u okviru ove organizacije u protekloj godini uradili na afirmaciji, ali i odbrani tekovina borbe za BiH. Kazao je kako je Udruženje u prošloj godini podržavalo sve procese koji su doprinijeli afirmaciji i jačanju Bosne i Hercegovine, organizovali dva okrugla stola. Okrugli sto na temu „*Uloga i značaj TO RBiH u organizaciji, pripremi i odbrani Bosne i Hercegovine i formiranju A RBiH*“ i okrugli sto na temu „*Heroji u bijelom*“ sjećanje na Vlašićku operaciju u organizaciji kantonalnog odbora u Travniku. Udruženje zajedno sa ostalim boračkim udruženjima dalo je svoj puni doprinos u davanju podrške tužbi BiH protiv SiCG za genocid nad BiH organizujući mitinge podrške po kantonima i predavanja na temu „Agresija na BiH njene posljedice na BiH njene narode posebno Bošnjake“. Redovno izdaju časopis Korak, a objavili su i tri knjige: „*Sarajevske ruže*“, Azre Junuzović, „*Argumenti i sjećanja o ratu*“, Fikreta Muslimovića i „*Odbrambena politika u tranzicijskom periodu Bosne i Hercegovine*“, Ismeta Alije.

Na ovom skupu razmatran je i jednoglasno usvojen Izvještaj o radu Udruženja za 2006. godinu u kome je kazano da je Udruženje, gledano u cjelini, postiglo zacrtane zadatke.

General Džemal Merdan je i sa detaljima upoznao članstvo Udruženja sa aktivnostima Fondacije za pomoć članovima porodica lica procesuiranim u Hagu, i to za period 2006.godine On je kazao da je ovaj fond preimenovan u Fondaciju patriota Bosne i Hercegovine koja će pružati pomoć svim pripadnicima ARBiH koji budu procesuirani ne samo u Hagu, nego i u drugim sudovima BiH.

Neposrednim javnim glasanjem izabrani su novi predsjednici kantonalnih odbora Udruženja, koju funkciju će u narednom četverogodišnjem periodu obavljati :

- Šaćir Hrustemović (Sarajevski kanton)
- Ismet Arapčić (Tuzlanski kanton)

Za članove Upravnog odbora Udruženja izabrani su :

- Fadil Karičić
- Šaćir Hrustemović
- Ismet Arapčić

Za predsjednika Nadzornog odbora izabran je Nedžad Suljić.

Za predsjednika Statutarne komisije izabran je Sakib Ibrahimović, a za novog člana Predsjedništva Udruženja izabran je Fadil Karičić.

Izvršeni proces imenovanja novih članova Udruženja rezultat je, uglavnom, zbog prezauzetosti dosadašnjih članova ili zbog nespojivosti pojedinih funkcija ili, pak, preuzimanjem novih dužnosti, kako u Udruženju, tako i u drugim strukturama društva. Izvršenim imenovanjem novih članova, s pravom se očekuju još bolji rezultati rada Udruženja i dalje omasovljenje članstva i spuštanje organizacije Udruženja do svake općine u FBiH.

Članovi Udruženja, svakodnevno rade na terenu na promociji ideja i stavova Udruženja samostalno, ali i skupa sa drugim boračkim populacijama, izvan Udruženja, u svojoj sredini.

Inače, Udruženje je godišnju Skupštinu koncipiralo ne samo kao projekt za usvajanje izvještaja, nego i kao podsjetnik bosanskohercegovačkoj javnosti da je u BiH neophodno potreban kontinuitet u zaštiti svih oblika tekovina borbe za odbranu i očuvanje njenog kontinuiteta i otpora protiv svih vidova neprekidnog napada na njezine

vrijednosti, kao države jednakih prava i sloboda svih njenih žitelja i boraca odbrambeno oslobodilačkog rata 1992 – 1995.godine.

U tom cilju usvojen je i obiman plan aktivnosti za naredni period tj. za 2007.godinu, pri čemu se, prije svega ističe iznalaženje mogućnosti za dovršenje naučno istraživačkog projekta „*Vojna iskustva iz rata 1992.-1995.god.*“, održavanje okruglih stolova na temu: RIK AR-BiH u proteklom ratu i Organizacioni razvoj i ustrojstvo ARBiH, obilježavanja događaja i predavanja o značajnim događajima i ličnostima iz proteklih ratova u BiH (1941.-1945. , 1992.-1995.), formiranje i arhiviranje video i audio zapisa ratnih komandanata, izdavanje glasila „Korak“, izdavanje knjiga i brošura sa tematikom koja valorizuje tekovine borbe za BiH, prikupljanje i čuvanje primjeraka knjiga koje tretiraju problematiku iz odbrambenog rata i drugu tematiku koja tretira BiH i njeno društvo, organizaciono jačanje i omasovljavanje Udruženja sa posebnim akcentom na kantonalnim i općinskim odborima, saradnja i podrška značajnih aktivnosti srodnih udruženja i organizacija u skladu sa Statutom i programom.

Dževad Hadžić

HAJKA NA GENERALA

U povodu sinhroniziranih napada na generala Atifa Dudakovića: podrška Dudakoviću, povjerenje Tužilaštvu

“Naše neprijatelje ne vezuje ništa osim želje da nas unište.” Tim stihom Zbigniew Herbert, jedan od najznačajnijih pjesnika modernog vremena, opisao je opsadu Varšave u Drugome svjetskom ratu. Sjećamo se stiha velikog pjesnika kao najsnažnijih riječi koje mogu da opišu situaciju u kojoj je 1.201 dan krvario Peti korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine, pritisnut snagama korpusa RSK, RS i Abdićeve NO. Ta paklena četnička mašina je htjela zauvijek “posrbiti”, što znači uništiti Bihać i Krajinu, jedan od simbola oružane, ali i emotivne, psihološke, intelektualne, etički i humanistički angažirane bosanske borbe za opstojnost.

Bihaću, i svakoj opkoljenoj, napaćenoj, izoliranoj bosanskoj « enklavi » bila je je namijenjena sudbina Srebrenice.

Pa zar trebamo onda zaboraviti da je taj planirani genocid spriječio 5. korpus ARBiH i njegov komandant, koji je postao jedan od najslavnijih branilaca Bosne i Hercegovine ?

Sinhronizirani napadi na generala Atifa Dudakovića zapravo su dio šireg plana naknadnog fabriciranja odgovornosti za zbivanja u Bosni i Hercegovini devedesetih godina. Nastoji se tako u našoj i međunarodnoj javnosti proizvesti zaključak da smo svi u Bosni i Hercegovini približno podjednako krivi za rat koji nam se «dogodio» i da je svijet s pravom ostao da se drži po strani od tog «nejasnog i besmislenog građanskog i vjerskog sukoba».

Po toj izmišljenoj matematici zločina, ne smije se dopustiti da u Hagu, Sarajevu i na drugim mjestima za zločine odgovaraju najviše

Srbi, i kao inicijatori i kao izvršitelji nećijih zločinačkih naloga. Istina je da ih je u Hagu najviše, kao što je istina da ih je uhapšen i predat samo minorni procenat od mnoštva onih kojima tek treba suditi, te da se od Haga daleko najviše Srba skriva po pećinama Balkana, gdje se, u prirodnom ambijentu vlastitog duha prošlosti, čuvaju od uticaja novoga vremena.

Nažalost, takav proces «multizacije krivice» i takav moralno nizak pristup probitačan je mnogima u svijetu i oko nas, u našem susjedstvu koje nismo mi birali, pa i premijeru RS Miloradu Dodiku koji je formalno potpisao zahtjev za istragu protiv Dudakovića, premda je sam taj potez osmišljen drugdje.

Lahkoća naknadnog fabrikovanja odgovornosti je sramna, ali je još sramnija zavjera ćutanja koja je prati i olakšava joj posao. I što prerađivači historije budu više radili, i naše će Udruženje glasnije govoriti o njihovoj sramnoj raboti. Zato, dajući podršku generalu Atifu Dudakoviću, iskazujemo i povjerenje Tužilaštvu naše zemlje, jer smo se, pored ostalog, borili i za to da u našoj državi vladaju pravo i pravda.

Sarajevo, 20.02.2007.

*Predsjednik Udruženja,
Mustafa Polutak*

MUZEJI ČUVARI SJEĆANJA NA NAŠU BORBU

Mi u svojoj kulturi malo šta pohranjujemo i malo šta prenosimo na druge generacije * Naši borci mogu i sami da organizuju muzeje svojih brigada i svoga ratovanja * Muzeji se mogu organizovati u već postojećim prostorijama udruženja boraca, čak i u jednoj spomen-sobi, kao što je to muzej branilaca Dubrovnika

Zaborav boli i pomaže uništenju

Jevrejska izreka kaže: „Veći je zločin šutjeti o zločinu.“ Kad šutimo, dolazimo u suprotnost sami sa sobom, u sukob sami sa sobom. Zatomljavamo svoju ličnost, svoju svijest i ono što želimo da izrazimo. To čovjeka čini nesretnim, jer šutnja samo produžava patnju. Od Bošnjaka se traži upravo to: da šute o zločinu, da «ne žive u prošlosti», da zaborave i ne spominju zločine koje su na svojoj koži osjetili u toku agresije 1992-'95. I od prethodne generacije je traženo da zaborave i ne spominju zločine iz Drugog svjetskog rata, tako da mi o njima malo šta znamo, čak ne znamo ni o stradanjima u svojim porodicama. Bošnjacima se brani da imaju i individualnu i kolektivnu svijest o onome što su doživjeli i što još osjećaju, dok kolektivno pamćenje o mitovima iz osmanskog doba ne prestaje da živi. Nama je nametnut kolektivni zaborav iz kojeg se moramo sami izvući, inače će svaka naredna generacija iznova biti ugnjetavana.

Čim koji minut duže pričamo o ratu, o situaciji geta u kojoj živimo, o nepravdama koje nam se čine, počnemo se osjećati neugodno, jer to kao više nije važna tema. Učinili su da se stidimo toga, da se stidimo svoje žrtve i svoje borbe za opstanak. Mi sami sebe kočimo, bojeći se drugih. A zapravo, moramo ohrabriti jedni druge da otvoreno govorimo o ratu. Abdulah Sidran je u jednoj televizij-

skoj emisiji rekao „Mi njima (neprijateljima Bosne) pomažemo svaki put kad šutimo.“ Stradanje Bošnjaka i herojska borba vojnika ARBiH su postali nevažni i ne spominju se dovoljno. Zašto? Zato što više sami sebi nismo važni i ne pridajemo važnost sami sebi i onome što je naše. Potrebno je da sami jačamo sliku o sebi i svijest o sebi. Ima naroda koji poštuju sebe, koji hoće najbolje za sebe, smatraju da su toliko vrijedni i važni da zaslužuju najbolje. Dok su drugi i previše i bespotrebno skromni. Sami trebamo odlučiti kojoj grupi naroda želimo pripadati.

Bošnjaci imaju svoje i dobro i loše iskustvo i trebaju učiti i iz jednog i iz drugog. Ako zaboravljamo naše loše iskustvo, našu tragičnu prošlost, ako se pravimo da se ništa nije desilo, onda je logično da gubimo zdrav razum, «koji nastaje iz opšteg ljudskog iskustva».¹ Mi u svojoj kulturi malo šta pohranjujemo i malo šta prenosimo na druge generacije. Kao što civilizacija postoji zahvaljujući prenošenju znanja i iskustava na nove generacije, kako bi one samo nastavile dalje, tako kod Bošnjaka prenos iskustava gotovo ne postoji, jer uvijek iznova gradimo svoje živote, svoju ekonomiju i svoje društvo. Očito je da zaborav svih prethodnih zločina nas i uništavaju svakim narednim ratom. U intervjuu za Oslobođenje (12.01.2003.) Kemal Zukić iz Islamske zajednice BiH je rekao: „Ta opsesija zaboravom je jedna od naših bolnih tačaka. Mi kao da živimo da očistimo mrlju sa obraza zločinca. Dok čitav svijet želi da zadrži memoriju, Bošnjaci rade suprotno cijeloj planeti.,,“

Naša borba se unižava i omalovažava, čemu su očit dokaz zapušteni helikopter i borbena vozila kod Muzeja revolucije u Sarajevu, a koji bi trebali biti ograđeni i zaštićeni. Po grafitima koji su ispisani po njima može se vidjeti kakav je odnos današnje omladine prema herojskoj borbi Bosanaca i Hercegovaca. A omladina uči ili ne uči od starije generacije, koja je ovdje, očito, napravila propust.

Tipično je za postkomunističke zemlje da u njima postoji nedostatak povezivanja ljudi u smislu razmjene informacija i razgovora, što je posljedica naučenog straha od uhođenja i prokazivanja. Ostaci ovakvog ponašanja postoje i kod nas, pojačani novom situacijom proisteklom iz posljednjeg rata: smatra se da ako volite svoj narod,

automatski ne volite ostale. Tako svi oni koji su preživjeli rat, ne pričaju o onome što su doživjeli, i uvijek se boje nečega i nekoga, neka kve „kazne“. Međutim, moramo se slobodno osjećati u svojoj jedinjoj domovini, jer je sada zagarantovana veća sloboda izraza, mišljenja i govora nego ikada. Tu priliku jednostavno moramo iskoristiti da kažemo sve ono što želimo i što trebamo prenijeti drugima.

Ako su se borci mogli sami organizovati za odbranu, mogu se onda sigurno i sami organizovati kako bi sjećanje na njihovu herojsku borbu i dalje živjelo. Pritom ne moraju čekati nikoga da im pomogne (kako se uvijek kaže «da država pomogne»), a znamo da u državnim institucijama ima i onih koji su rušili i dalje ruše Bosnu i Hercegovinu), već mogu i sami da organizuju muzeje svoga ratovanja. Zašto očekivati od nekoga da nam da ono što nam pripada? Moramo sami naći rješenje za sebe.

Dakle, postoji neophodnost organizovanja muzeja naše borbe, ponajprije muzeja Armije RBiH, a potom i muzeja svakog korpusa, pa i brigada. Neke brigade već imaju svoje muzeje, odnosno spomen-sobe, ali njih treba promovisati u javnosti.

Primjer muzeja branilaca u Dubrovniku

Kad kažemo «muzej» zamišljamo neku veliku zgradu sa dosta prostorija. Međutim, muzej može biti i samo jedna prostorija, kao što to pokazuje primjer muzeja branilaca Dubrovnika.

Ovaj muzej se nalazi u starom gradu, što je na neki način i centralni dio koji je i najčešće posjećen. Muzej je zapravo vrlo jednostavan - samo jedna velika soba u prizemlju jedne stare zgrade. Pod stropom sobe nalaze se velike fotografije Dubrovnika u ratu, a na zidovima su fotografije poginulih branilaca sa njihovim imenima, godinom i mjestom rođenja i pogibije. Na zidu su takođe i zastave brigada, kao i u ratu razderana zastava, te zahvalnica grada branio-cima. Na zidu se nalazi i tabla sa objašnjenjem o ratu na više jezika, i tu jasno stoji da je to bila agresija Srbije i Crne Gore i JNA, govori se o mučenju grada, o logorima, o broju poginulih građana i broju građana koji su napustili grad. Zapravo je tu spomenuto sve što se dešavalo u ratu. U jednom dijelu sobe je postavljen i televizor na ko-

jem se prikazuje dokumentarni film o granatiranju grada. U sredini prostorije nalazi se izložbeni stol ispod čijeg stakla se nalaze oznake jedinica sa uniformi, zatim brojanica, vojne mape, maskirna kapa i sl. Ulaz u muzej je besplatan, jer je, naravno, važno da što veći broj ljudi posjeti muzej, a i lokacija je pristupačna, te ga obilaze i strani turisti u pratnji turističkih vodiča.

Dobar primjer čuvanja spomena na borbu daju Austrijanci. Na brdu Kahlenberg kod Beča 1683. godine poražena je otomanska vojska koja je opsijedala grad. Na tom brdu se sada nalazi crkva na koju je 1983. godine povodom obilježavanja 300-godišnjicu te pobjede postavljena spomen-ploča. Pored ove stoji još jedna ploča, takođe iz 1983., zahvalnica ukrajinskim kozacima koji su se tu borili protiv Turaka. Takođe je postavljena i ploča-zahvalnica jednom talijanskom svešteniku koji je prije bitke na tom mjestu održao misu „kada je počelo oslobađanje zapadne kršćanske kulture“, kako stoji na ploči. Austrijanci čuvaju uspomenu na svoje poginule i u drugim ratovima. Tako, na primjer, svako selo ima spomenik o drugom svjetskom ratu sa ispisanim imenima poginulih mještana tog sela.

Imamo li mi ovakve spomen-ploče koje će nas podsjećati na bitke naših predaka kakav god ishod da su imale?

Kako organizovati muzeje naše borbe

Dobar primjer da se muzeji o posljednjem ratu ipak mogu organizovati jeste muzej Tunela spasa kojeg je privatno organizovao jedan naš sugrađanin i koji nije „čekao državu“ da mu pomogne. Ovaj muzej je postao veoma popularan i gotovo svaki strani turista zna za njega i obiđe ga.

Zavisno od situacije kod nas, mogu se muzeji poput muzeja u Dubrovniku organizovati i u već postojećim prostorijama udruženja boraca. Za opremanje muzeja treba iskoristiti sve moguće dokaze, svjedočenja, dokumente, fotografije, snimke, oružja, ostatke naoružanja i sve što može posvjedočiti o borbi i o stradanjima ljudi određenog kraja, uključujući i stradanja u logorima. Kao eksponati mogu biti izloženi i neki predmeti iz života građana koji svjedoče o preživljavanju u ratu. U muzejima takođe navesti i dokaze o učešću

stranih plaćenika u agresorskim vojskama, jer je i to istina o kojoj se malo govori, dok se isključivo ističe učešće arapskih boraca. Možda se ovi dokazi mogu naći u novinskim člancima tadašnjih srpskih i hrvatskih novina ili na ratnim televizijskim snimcima. Svaki eksponat treba imati objašnjenje na bosanskom i engleskom jeziku. Poželjno bi bilo izraditi i manje muzejske kataloge.

Slično muzeju u Dubrovniku, atmosferu će dodatno upotpuniti snimci (bilo televizijski ili privatni VHS snimci) bitaka, postrojavanja ili nekih proslava tokom rata, ali i snimke stradanja. Priličilo bi da se u muzejskim prostorijama, diskretno, ali ponovo čuju ratne, borbene pjesme koje takođe svjedoče o tom vremenu.

U sklopu muzeja korisno bi bilo imati biblioteku ili čitaonicu, sa odgovarajućom literaturom, knjigama, novinama i sl. Među tim knjigama bi se mogle naći (i kupiti) knjige koje pišu borci, njihovi ratni i poslijeratni dnevници, pjesme, romani. Uz muzeje obično idu suvenirnice, a u njima će se prodavati suvenirni vezani za period otpora agresiji 1992-'95., ali i suvenirni i razglednice tog određenog grada. Ovi muzeji bi bili prava mjesta za organizovanje izložbi slika, fotografija, umjetničkih i zanatskih radova vojnika ARBiH, uz mogućnost kupovine.

U muzejima bi trebalo postaviti kutije za davanje dobrovoljnih priloga kojima bi se pomoglo njihovo održavanje. Pored toga, ako je potrebno, za organizovanje muzeja se može tražiti finansijska pomoć od domaćih privrednika, koji takođe mogu sponzorirati i izdavanje knjiga čiji su autori pišu borci.

U skladu sa modernim vremenom tekovine naše borbe treba učiniti dostupnim velikom broju ljudi izradom web stranice Armije Republike Bosne i Hercegovine. Ovo je jako važno i potrebno da se ne bi zaboravilo kako je naša Armija nastala, kako se razvijala, koje je bitke vodila. Ta web stranica može obrađivati i sadašnju situaciju sa OSBiH i davati analize sadašnjeg odnosa vojnih snaga u komponentama OSBiH i u susjednim državama. I ovdje borcima treba dati mogućnost da pišu tekstove i daju komentare. Takođe bi i pojedini muzeji trebali imati svoje web stranice na bosanskom i engleskom jeziku. Sigurno se mogu naći patriote koji će besplatno uraditi ove web stranice.

Sa lokalnom turističkom zajednicom treba vidjeti i da se i ovi muzeji stave u brošure, kao i da vodiči vode turiste u muzeje, ali i škole da dovode učenike da nauče.

Borci koji sada žive u dijaspori takođe mogu organizovati ovakve muzeje, kako bi naša djeca koja su rođena u inostranstvu znala kroz kakav rat su prošli njihovi sunarodnjaci.

Posebne aktivnosti

Muzejske prostorije će pružiti i priliku da se demobilisani borci, u društvu svojih porodica, okupljaju povodom obilježavanja važnih datuma i događaja, kako bi se održao spomen na bosanske vojskovođe i bitke tokom historije.

Ako već ne postoje, organizovati posjete bivših boraca udruženjima drugih jedinica ARBiH po Bosni i Hercegovini ili njihovim muzejima, a organizovati i sportska takmičenja. Udruženja boraca mogu utvrditi i neka priznanja, ordenja, plakete, zahvalnice i tome slično i na obilježavanjima godišnjica ih dodjeljivati onima koji pomažu rad boračkih udruženja i muzeja. I ovo će sigurno pomoći da se priča o našoj borbi slobodno nastavi pričati.

Bivši borci mogu imati važnu ulogu pri formiranju muzeja svojih jedinica, jer svaki od njih ima nešto iz borbe. Ili jednostavno mogu pomoći pri uređivanju, održavanju i čuvanju muzeja (ovo posljednje ili volonterski ili uz neku simboličnu nadoknadu).

Svaka vrsta organizovanosti, pa i ova preko udruženja i muzeja, je važna za moral. Čim ljudi znaju da su organizovani, da se mogu angažovati na neki način, drugačije se odnose prema životu i okolini, samosvjesniji su, ponosni i osjećaju da vrijede.

Mada nevezano za samu organizaciju muzeja, želim ovdje navesti da iz sličnih razloga borce (li članove šehidskih porodica) treba uključiti i u nevladine organizacije, odnosno motivisati ih da tu rade ili volontiraju. Na ovaj način i oni mogu postati aktivni članovi zajednice. Nedavno sam prisustvovala jednoj konferenciji u Doboju koju je organizovala lokalna nevladina organizacija koja se bavi evrop-

skim integracijama i ova organizacija među svojim aktivistima ima i jednog tamošnjeg ratnog invalida.

Da se važni događaji i ljudi ne bi zaboravili i da bi što veći broj naših građana znao za njih, borački muzeji i udruženja bi trebali ostvarivati i saradnju sa TV i radio stanicama. Bilo kroz posebne emisije, dokumentarne filmove ili praćenje rada muzeja i udruženja. Takođe je poželjno ostvariti saradnju sa režiserima i sa producentkim kućama i poticati ih da snimaju dokumentarne filmove o posljednjem ratu, a kada to mogućnosti dozvole i igrane filmove. Znamo da se u svijetu filmovi naručuju u određene svrhe.

Na otvaranje muzeja treba pozvati što veći broj novinara i tom prilikom pozvati i ostala udruženja boraca Armije RBiH širom Bosne i Hercegovine da naprave svoje muzeje. Novinare treba pozivati i prilikom organizovanja bilo kakvog događaja u muzeju.

Značaj ovakvih muzeja je veliki. Moramo sačuvati naslijeđe naših boraca, jer će kroz ovakve muzeje njihova djela i dalje postojati, a djeca i omladina će ih posjećivati i tako učiti o svojoj neposrednoj prošlosti i o svojim hrabrim sugrađanima.

¹ Edward Said, «Krivotvorenje islama».

Nikola KOVAČ: Bosna, cijena rata;
izdanje Michalon, Paris, 1995. (ovdje navedeno pod B).

Yves LAPLACE: Spasonosna razmatranja o užasu Srebrenice;
izdanje Seuil, Paris, 1998. (navedeno ovdje pod C)

Martine STORTI: Kosovske sveske – Hitnost škole;
izdanje Textuel, Paris, 2001. (navedeno ovdje pod K).

Dubravka UGREŠIĆ: Muzej bezuslovnih predaja;
prevela sa srpsko-hrvatskog Mireille Robin;
izdanje Fayard, Paris, 2004. (navedeno ovdje pod M).

**Zajedničko izdanje: »Šta ima?« – Bivša Jugoslavija,
od jedne države ka drugima;** izdanje L'oeil électrique-
Guernica ADPE, Paris, 2005. (navedeno ovdje pod ST)

PRENESENI DIJELOVI, IZABRANI KOMADI : NAŠA SASTAVLJENA HISTORIJA

»Najbolje reći su one koje uzalud tražimo«

Ivo Andrić

Možemo li reći šta se dešava? Umjetnost ili nauka, svakodnevna vježba ili obični zadatak, sve u svemu prirodna moć i obaveza: kako odgovoriti na ovo pitanje koje je često očito, ponekad mučno? Sklapanje i rasklapanje »jugoslavenske« slagalice koje je zahtijevalo isto vrijeme (ne smijemo reći: trajanje) kao i ono za »komunističku« - čine predmet-prepreku posebno zamršenom po tom pitanju. Radi se o tome da smo – na kraju ove priče - u periodu ne samo otvorenih karata (od Versaillesa do Yalte, potom Daytona, igra karata nije nikad promašila, između polaska i početka nažalost), nego pogotovo otvorene informacije i komunikacije, na raspolaganju u svim smjerovima našeg vremena.

Besumnje je u izvjesnom pogledu uvijek bilo tako: »nismo znali« je prikivalo samo ono najgore. Ali samo korištenje alibija nije više u

toku. Ironično rastavljanje: tvrdnja da »svako zna« – pod izgovorom da »svako« gleda ili sluša »vijesti« - dobiva s druge strane razdvajanje neznanja i nevinosti. »Bez ovih svakodnevno prisutnih slika«, kaže jedno, »stradanje Kosovara se ne bi pojavilo u mom vlastitom životu«¹ Evo nas u malo boljem položaju naspram ozbiljnih stvari, kažemo sami sebi: naspram bombardovanja »vijestima«, toliko upozoreni da umalo slijedi ono ljudi i teritorija (???), trebala bi dakle odgovoriti, ono što normalno odgovara, naša odgovornost. Ali zna se da se stvari, na neki čudan način, ne odvijaju tako. Ukrčani smo, kao što to kaže drugo, ali naše muke su velike, menagent de doux abris ???, - isto dodaje malo dalje: »nije bilo u mojim navikama da odobravam NATO«². Sommés de repondre, mi ostali neravnopravni mučenici, mi odgovaramo samo sa sredstvima palube na kojoj se nalazimo: u odjecima, naravno, ali brojnim i čak neizmjernim, u beskrajnim i raznim valovima. Visine, tonovi, držanja i nijanse: koliko odjeka i valova, peticija i prosvjeda, koliko knjiga, djela i dokumenata, mišljenja i kontroverzi- zadržavajući se čak i na jedinih 15 godina poslije prvog kruga de chenille??? agresije negdje između Slovenije i Makedonije? Rasprsnuce: činjenica kao i njihovog saznavanja- početkom drugog vijeka, već se Karl Kraus bojao da je pročitao da se »vijest o požaru proširila poput traga baruta«. Upitajmo 5 rasparčanih komada, i sastavljenih ovom prilikom, šta kažu o ovoj neobičnoj priči.

Kao prvo, suprotno je od onog što se očekuje. Od »slagalice« koja je otprilike neutralna do »balkanizacije« koja je već puna užasa, od »plemena« do čuvenog »etničkog haosa«, od »tajnih društava« do Sarajevskih ili Marseilleskih atentata- o »makedoniji« najzad, jednom baš francuskom rječju, šta se može očekivati osim buke i žestine beznačajnosti? Faulkner, nakon Shakespearea, mora da se smije: to je suprotno od onog što istražuju njegove knjige. Ne punoću nego prazninu, ne buku nego tišinu, ne zbrku svega, nego- kaže pisac svojim riječima izrezanim na velika slova³ - »KAO DA NIŠTA NIJE BILO«. Jedna druga riječ, koju više cijene ozbiljni ljudi, bi bila »apolitizam«.⁴ Ali precizirajmo još uz pomoć drugog pisca. Jer naj-

1 K, str. 6

2 K, str.7.

3 C, str. 74 i 171.

4 K, str. 44, 53 do 56, 59, 63.

zad haos se desio, još se dešava : da bi se u to uvjerali, kaže ova ,« *dovoljno je otići u u tu rasturenu zemlju jugoistočne Evrope, ili pak pregledati televizijske dokumente i štampu između 1991 i 1995 godine.*»⁵. Ali ona također piše na istom mjestu: »*Nemam namjeru ovdje da prisiljavam ovu užasnu stvarnost da reintegrira univerzum riječi kako bi napravila priču o našoj lokalnoj apokalipsi.(...) uskoro će trava prekriti minska polja, nove će kuće biti podignute na mjestu onih koje su bile srušene, rane će se zacijeliti i ta će stvarnost nestati. Ona će reintegrirati san, priču, pretskazanje, Ponovo će se uspostaviti nedodirljiva granica između svijeta snova i onog stvarnog. Ostaće, zasigurno, ljudi, svjedoci, koji je neće priznati i koji će predstaviti svoje stravično iskustvo kao dokaz za ono što se desilo. Ali neće ih slušati. i trava će i njih najzad prekriti.*« Precizirajmo još, provjerimo i mi u kojoj mjeri pisac razjašnjava bolje nego iko drugi, često, stvari koje su uvijek spremne da se saviju pred našim predrasudama.. »*Razumijem ovu priču, dodaje ona. Tokom tih mjeseci, svuda je bilo užasnih izdaja. Izdavalo se sve i svako. Bilo je lako i bezbolno sakriti se iza alibija opšte izdaje kako bi se opravdalo i umanjilo vlastito izdajstvo. Jer su rušili kuće jednih, masakrirali rođake drugih, , pokrali namještaj trećih, ukrali stvari četvrtih, peti su sve to promatrali s intersom, šesti s gađenjem, sedmi su zatvorili oči, osmi nisu bili tu da prisustvuju sceni... Takav je bio poredak stvari.*»⁶. Šta je dakle ovaj svijet, naša muka? Buka i žestina lišene smisla? Ma ne: poredak stvari, i , dodaje ona en bonne mesure *in fine* : *prazna čekaonica, koja, »proizvodi istovremeno užasan i smirujući učinak.*»⁷

Šta se dakle desilo? »*Ono što se ovde desilo, ne možete razumijeti. Čak ni ja koji sam to doživio, ne mogu to zamisliti*»⁸. Onaj koji naknadno bilježi ove riječi jednog Sarajilije- tri godine projektila- može dodati samo svoju strofu pripjevu: »*Ta činjenica- naše putovanje u Bosnu, Sarajevo, Tuzlu, Zenicu i , Mostar – SE DOGODILA- da mi je nemoguće priznati kada to pišem, sasvim jednostavno, u perfektu.* »⁹ i još: »*Nisam se vratio iz Sarajeva ni Mostara ni Zenice ni Tuzle ni sa cesti koje povezuju ove gradove između njih. Ali sam se vratio iz Srebrenice u koju nisam*

5 M. str.284.

6 M, str. 299

7 M, str. 329

8 C, str. 132

9 C, str. 137

*nikad nogom kročio. Mislilm da se svaki pisac vratio iz Srebrenice u koju nikad nije kročio*¹⁰. Drugi naziva ovu neobičnu stvar »*slavenski virus; svojim plavim pogledom, ona gužva nevidljivu maramicu, mrvli njen obrub i laže savjesno*«¹¹. Dešava se čak da pomenuti virus priča, kao da se ništa nije desilo, tako da se njegove riječi utiskuju u jednu knjigu-album neobičnu i luksuznu, između učeničke teke i slučajnih reportaža: »*Svijet je pogriješio kada je priznao Bosnu i Hercegovinu. Za Srbe to nije bilo dobro, mi to nismo voljeli. Jer smo bili odvojeni od Srbije. Mi smo ovdje na granici. Jako je teško to objasniti nekom ko ne živi ovdje.*«¹²

Da li je to dovoljno jasno? Ako je »jako teško« reći- bez laganjanja- ono što se dešava, može se u svakom slučaju vidjeti da nije nemoguće shvatiti nešto o ovoj stvarnosti sačinjenoj od krvi i mesa, stvarnosti koja je prešla u rukopis. Ostaje pitanje smisla, gdje je bolna tačka kako se sada zna.

Prvi smisao je onaj , još uvijek , Shakespeareov i Faulknerov: ono o čemu ne govore već što jesu njihova djela pročitana ili ne ali još uvijek i ponovo prisutna, kao takvi dijelovi te posve ljudske vječnosti koju nazivamo potomstvo ili kultura (jedan drugi pisac¹³ je, od 1996 godine, pokazao Mallarmeovo prisustvo na terenu jedva fiktivnog užasa.) Smisao, činjenica ili vrijednost ovog besmisla kojeg su bacili, s mnogo umjetnosti, u naše lice: »O brave new world!«, ovaj svijet je lud, usudite se pogledati ga i ako je moguće razumijeti pošto i kako vam ga pokazujem. Ljubitelji ili ne ovih djela, razumijeli smo, prošli su u nas: i mi također uvijek ovdje ludilo ljudi ovog svijeta, pokušavajući da u njega stavimo malo smisla ako ne reda. Nema puno umjetnosti ovdje¹⁴, sigurno, ali njegov »logični« ekvivalent, ona luđačka , protivrječnost- skoro svugdje u ovih pet prenesenih dijelova.

Najniže je, u najboljem slučaju, neizvjesnost postupka: pomoć ali uzdržana; spašavanje, ali odmjerenost; naklonost ali rastresena. Pre-

10 C, str. 184

11 M, str.201.

12 ST. str. 83

13 Janine Matillon, Les deux fins d'Orimita Karabegović; izdanje Maurice Naudeau, Paris 1996

14 M, str. 290: "Životinjska vitalnost, takva je bit ljudske prirode, sve ostalo je suvišno: Lijepo ideje koje sebi o tome stvaramo, ma kakve one bile, su samo omot koji sprječava smrad izmeta koje je ljudsko biće da se uzdigne do neba".

đimo na gore nego što su rafali informacija, u trenutku i na mjestu agresije, doveli do gađenja razmjene: humanitarni hodnik za opasdu topovima, zaštićene zone za silovanja i masovne grobnice, plavi anđeli za crne čistače. Ali, nakon što je rat prošao, igra se nastavlja » *Stidljivost Francuske je začuđujuća, prema drugim zemljama (...) Imao sam osjećaj da se jedva brine o mjestu francuskog jezika i kulture na Kosovu (...).* Ali to je tako. Francuska povjerava vojnicima civilne zadatke, uključujući domen obrazovanja i kulture. Da li je to odluka? Činjenično stanje? *Znak nezainteresovanosti od strane Quai D' Orsay po tom pitanju, sporosti u djelovanju? (...) još jednom ne uspijevam razumijeti suzdržanost Francuske (...) u tom veoma anglo-saksonskom uređaju, Francuska ne zauzima nikakvo mjesto*«¹⁵. Dakle, nećemo se začuditi što smo u gornjem tekstu pročitali: »*Ni ja ne razumijem, ne znam da tako kažem ništa o onom što se dešava na Kosovu, hoću da kažem o onom što će u medijima biti predmet informacija o Kosovu.*«¹⁶

Intelektualnost i diplomatija se trude da vide stvari ako ne drugačije onda barem sa veće udaljenosti. Da li je protivrječnost zbog toga manje priznata. Prosudimo o tome. Treba zasigurno reći krivica, bez rečenica ili nijansi- agresora koji je očito kriv¹⁷, ali također i UN-a¹⁸. (apsurdni »peace keeping«, kad je dovoljno pogledati najgori od ratova¹⁹- ali kad se jednom podsjeti na ovu krivicu, odgovornost još uvijek traži da je se čuje. No, ovdje također, demon objašnjenja dolazi osigurati kako se neće napustiti olako njen brat blizanac, onaj protivrječnosti. Učeni profesor ponovo uzima refren prvog, globalnog uzroka, onog koji se smatra radikalnim ali po cijenu njegove čudnovatosti: »*propast totalitarnih ideologija izgleda kao konačno rušenje duhovnih vrijednosti na koje se poziva čitava evropska tradicija – onih koje proizilaze iz tekovina racionalističke*

15 K, str. 74,79,96,133,183

16 K, str. 25, 34

17 B, str. 13 François Fejtö, predgovor: "nije se radilo o građanskom ratu, bratoubilačkom, međuetničkom, između plemena, već o promišljenoj agresiji prekomjerno naoružane države i milicije koju je država pobudila, čije su žrtve skoro isključivo civilno stanovništvo". Idem C, str.176

18 B, str. 33, 145-146, 158: "Na koncu tri godine strateškog lutanja i političkih zabluda, ipak je jasno da je UN direktno odgovoran što je spriječio suverenu državu da brani svoja osnovna prava. (...) Zbog toga se problem odgovornosti zapadnih država ne postavlja u simboličkim izrazima: ona je efektivna s obzirom na katastrofalne rezultate koje su dobili i s obzirom na slabe šanse skorog pomirenja (...). Najzad, međunarodna zajednica je pustila da je ismijava i ponižava jedan agresor čija snaga nije ni blizu tako strašna kao što to prikazuju u medijima."

19 B, str.155

*misli i onih koje su se sačinile kao proročanska etika budućnosti(...) evropska racionalnost je dospjela do nihilizma*²⁰. Zadnje riječi, jedva malo pažljivije, ove knjige: »*nacionalističko ludilo, zadnja bolest razuma*«²¹. Nema čuđenja, dakle, pred ovim sjajnim zaključkom: *nijedan mislilac nije, u našem dobu, zamislio teoriju i ponudio viziju koja je na visini našeg vremena*«²². Uistinu »visini«, ili pak niskosti? »Razum« ili pak bezumlje?

Sakupljeni ovako, pokazuju li ovi komadi kao prvo, manje odsustvo nego li odbijanje odgovora- zbog bolesti ili sudbine? Ali mi tražimo još uvijek odgovornost (više odgovora nego li objašnjenja), njoj bismo željeli pribaviti mjesto, glasonošu, izlaz. Vratiti je čitavoj tamnoj masi našeg tijela (skup svih narodnosti) ili našeg duha (razum koji vrednuje svakog čovjeka), ne znači li to zgnječiti je pod nepodnošljivim *fatumom* jednog »to je tako, moralo se desiti«? Dešava se, srećom, da isti dijelovi omogućavaju preuređivanje drugog čitanja.

Tu također pisci znaju najbolje pronaći otvor u zidu prijeteći neodgovornošću.. S jedne strane »*osjećaj da ništa nije stvarno izgubljeno i da dakle nema razloga za žaljenje. Sve je negdje imalo svoje mjesto, kao i mi, sve se još moglo dodati i dovesti u vezu, čak i najrazbacanije stvari*«²³; a s druge strane »*središte svijeta je tamo gdje želimo*«²⁴. Dešava se da nismo niti suočeni s apsurdom ili sa protivrječnošću, niti odani jedva značajnoj fatalnosti besmisla: *Ljudi poput mene, bilo je, ustvari, pomalo svuda u Evropi. Svuda sam sretala zemljake, Bošnjake, Srbe, Hrvate. Naše su priče bile drugačije ali dovele su nas do iste tačke (...)* *Bila sam u godinama kada se laž podnosi samo u umjetnosti i u književnosti.*«²⁵ Dobro smo pročitali: laž je ta koja je nepodnošljiva, a ne stvari, po redu ili u smislu kojem želimo. Dešava se čak da skromno djelo vrati pozitivan zvuk, povoljan odjek, talas dobročinstva: »*Razgovarala sam sa ženama i muškarcima koji se žele vratiti u svoj dom, imati*

20 B. str. 58-59

21 B. str.166

22 B. str.138

23 M. str. 230

24 C. str. 80

25 M. str. 209-210

posao, popraviti svoje kuće, živjeti sa svojim porodicama. S drugima također koji sanjaju o otvaranju ka inostranstvu, evropskoj integraciji (...) Ako smijem reći da se također dodaje utisak kako tu malo pridonosim nečem korisnom, utisak koji rijetko doživljam u Francuskoj»²⁶. Dešava se najzad da se jedan odgovor čuje u kvazi mjeri ²⁷ odgovornosti: »Zahvaljujući kompromisima istrgnutih s obje strane, dospjelo se do mirovnog sporazuma koji je bolno donešen na svijet 13 avgusta 2001. (...) Ustav koji je do tad definisao Makedoniju kao Državu makedonskog naroda (u etimološkom smislu riječi) je promijenjen i zemlja onda postaje Država građana Makedonije«²⁸. Tako počinje da se čuje odgovornost, mješavina slobode, istine i pravde (uprkos ili prije baš zbog poteškoća koje ovo troje pričinjavaju jedno drugom pri najmanjem približivanju.). Tim putem bi se trebalo u to osigurati: sa strane onog što saznajemo ne kao otužni zaključak ili zaključak koji je pomiren sa sudbinom nego kao razlog ispunjavanja zahtjeva da se odgovori- koji je možda baš već tu, prisutan, aktivan, u poslu.

Nesumnjivo smo djeca Bouvarda i Pécucheta²⁹ - šefovi i stado, ali nije rečeno da taj uvjet pretpostavlja volju najgoreg, tu grimasu neodgovornosti. Krajnje sastavljanje ovih dijelova: podstaknuti dato pitanje, pokazati i dokazati odgovornost na djelu u životu kao i u umjetnosti.

Između ostalih modela ili ličnosti posuđenih iz mnoštva iskustava, pisac³⁰ daje novosti o Christi, »sa jednog jadranskog ostrva na kojem je ipak uspjela »svitisoje gnijezdo«. Izabrala je to ostrvo zato što je smješteno u zemlji koja ne pripada ni Istočnom bloku, ni Zapadnom bloku (Ona je ustvari napustila zapadni grad okružen Istočnim blokom za istočnu zemlju okruženu Zapadnim blokom)

Otišla sam joj u posjetu jednog ljeta i bila sam začuđena kad sam otkrila da je izabrala da se smjesti u kraj koji ni po čemu ne sliči ostatku dalmatinskog primorja. Bilo je to ružno selo, udaljeno od

26 K, str.71 i 108.

27 Relativna mjera, istina : prethodena masakrima, i praćena još uvijek, čak i tiho, grčkim zadirkivanjem o imenu "Makedonjia"

28 ST, str. 201-202

29 M, str. 333

30 M, str. 206-207

svoga, bez ijednog drveta, okruženo ogoljenim i sivim planinama, sa nakaznim kućama, lišenim stila. Ipak je tu »svila svoje gnijezdo«. Prenijela je tu svoje knjige, namjestila kuhinju poput skladišta, i zasadila u saksije biljke s malim plavim cvjetovima koje je donijela iz Njemačke.

Christa me pustila da tu boravim sama.(...) Tako da sam provela neko vrijeme u tom selu, ni nebu ni na zemlji. Kad je jednog dana nebo postalo sasvim crno, kad se vjetar uskovitlao i kad je počelo liti kao iz oluka, bila sam sigurna da to dalmatinsko ostrvsko selo liči na islandsko selo, iako nikad nisam išla na Island. Kada sam napustila ostrvo, mogla sam se zakleti, ovaj put, da se naši putevi više neće sresti. Pomislila sam na nju kad su srušili Berlinski zid. Zatim sam je zaboravila..

Dugo vremena poslije, dobila sam pismo od nje, poslano iz jednog poljskog sela. Tamo je sagradila drvenu kućicu, s vrtom (...) Kuća se, pretpostavljam, malo klati. Christa u njoj spava mirnim snom, poput nekog ko je dobio svoju kartu za ulazak u raj. Mjesec sija iznad poljskog sela.(...) U snu, Christa ruši. U snu, Christa gradi. U snu, Christa se klati.«

Klatiti se tako, između Poljske i Dalmacije, znači li to uistinu odgovoriti ? Na prvi pogled (ali je bolje imati više pogleda na raspolaganju) ne bismo uopšte bili daleko od ove druge anegdote³¹ (ne sjećamo se baš dobro da ova riječ znači neobjavljeno, upravo izvanredno jer je izvučeno iz običnog) : *»U tom bosanskom selu televizija se ne gleda bilo kad. Uključe je u pola osam, nakon večere, i ugase je u pola devet, da bi se išlo spavati, i to neovisno o programu. Svi zauzimaju mjesto ispred, ali samo jedna stvar zadržava njihovu pažnju: lica. Njihovi komentari se odnose samo na sličnosti: Pogledaj malo ovog. Pobogu, ima isti nos kao poštar!«*³²

Anegdoteške čudnovatosti? Ima ih još drugih ove vrste, koje izgledaju kao da su pobjegle bombardovanju informacijama. Kćerka dželata koja se ubila³³, naprimjer, ili još onaj drugi koji je

31 M, str. 241

32 Čudnim odjekom (ironija slučajnosti) čitamo u C, str. 126: " Izjavljujem da televizija ne pretjeruje uvijek, da ne uvećava uvijek crte; da češće klizi po stvarnosti na ublažavajući način nego što joj pridodaje.

33 C, str. 183: "General Ratko Mladić je imao i kćerku (...) više nije podnosila da bude kćerka takvog generala"

također okončao svoj zagonetni život³⁴, sličan onim »filozofima« iz 1986., amaterima nacionalističkog smeća³⁵, ili najzad onaj režiser stručnjak, koji je učinio da se bombarduje most u Mostaru³⁶, kao general. »Kosovski Albanac«, kojeg je spasila jedna »Srkinja«³⁷, uči li nas sad on nešto? Toliko, nesumnjivo, koliko i tabla sa južnog ulaza mosta na Ibru: *»Ulazite u zonu povjerenja, zbog vaše sigurnosti, zabranjeno je okupljanje, prosvjedovanje, zadržavanje«*³⁸. Ali šta tačno naučiti? Jedni će izvući ponositu lekciju znanja isuviše sigurnog da bi se bilo upozoreno³⁹: *Pri čitanju štampe, moglo bi se pomisliti da se ništa ne dešava u Mostaru. Stvarnost je dosta složeni-ja.*« Ostali, koji bolje misle, će učeno insistirati na paradoksu univerzalnog koje je skriveno ali otkriveno preko multinacionalnog i plurikulturalnog.⁴⁰

Tjerajući »objašnjenja« koja su ovdje dovedena do njihove protivrječne prirode, sastavljanje koje nude ovi komadi nam izgleda utoliko pravičnije jer nudi čitanje, između ostalih, uobičajene tačnosti Ive Andrića. Riječi koje su »najbolje«, »one koje uzalud tražimo«, nisu one koje su fatalno izgubljene već samo nestale ili prije razbacane: samo je na nama da ih pronađemo, kao ovdje, u krajevima koji su sigurno izgubljeni (poput ostrva ili Christine kuće, bosanskog sela gledatelja televizije) ali ne i nedostižni. Udaljen odjek, reći će se, mali talas i tanak govor – ali da li se »glas naroda« ikad čuo i vidio, pročitao i razumio drugačije? Pomenut je, gluho poput mora⁴¹, svu-
da u ovim djelima.

34 C, str.180 : "Priča se u Sarajevu da je gađanje srpskih artiljeraca koji su uništili Biblioteku iznutra bilo tako precizno da je moralo biti upravljano izvrsnim poznavateljem mjesta. Slažu se posebno u okrivljivanju Nikole Kojčevića, izvrsnog poznavatelja i prevodioca Shakespearea, koji je postao zamjenik predsjednika gusarske vlade Radovana Karadžića."

35 ST, str. 146. "Osobe poput Radoša Ljušića, direktora Instituta za izdavanje školskih udžbenika i profesora na Filozofskom fakultetu u Beogradu, su trenutno jako zauzeti u prikazivanju ratnih kriminalaca kao da su nacionalni mitovi.

36 C, str. 164

37 K, str. 117

38 K, str. 160

39 ST, str. 180

40 B, str. 53

41 Bar jednom otvoreno : B, str.144: "Ako političari Zapada još uvoijek loše prihvataju misao o jednoj ujedinjenoj i multikulturalnoj Bosni, ako je smatraju prolaznom, to je zato što ne slušaju glas naroda".

Nigdje na svijetu, ne više nego u Bosni, nema teritorije »etnički homogena«⁴², pomenuto je sasvim jednostavno- da li je neujednačenost samo tamo gdje želimo da u to povjerujemo? A sastavljanje samo slučaj? Prije bi to bila slučajnost: poput onih koje bi mogle napokon sagraditi vezu koju glasno ruše informacija i komunikacija. Priznajmo dakle ovim rasutim dijelovima, nakon što su spašeni od dvostruke zamke nestanka (isuviše negativne) i kohezije (isuviše pozitivne), ono malo što nam kazuju ako barem želimo naučiti: naša sastavljena historija, klateća i šepava možda, ali ništa manje balkanizirajuća nego što je balkanizirana. Takva bi mogla biti naša odgovornost: lansiranje koliko i polet odgovora koji nikad ne promaše, govori o skoro ničemu koji nam kažu skoro sve ako, sa njima i sigurno puno ostalih, tu podupiremo elan djelovanja tako što nastavljamo živjeti.

»Zemlja Historije u pravom smislu riječi« kaže se o Bosni i Hercegovini⁴³. A zašto ne, također, svaka zemlja, i svako postojanje ako je zajedničko (ovdje evropsko), od trenutka kad »ono što se dešava« može proći samo između nas, riječima koja su djela, dokumenti, knjige? To je u svakom slučaju ono što je tražilo uređenje ovih komada, raspoređenih jer su dostupni našim načinima života. Ovi imaju ime, političko, čije trošenje ne bi trebalo obeshrabriti korištenje: ove knjige su im ispit, povjerilac odgovora koje nose malo dalje po potpunoj tradiciji, u plemenitoj mjeri njenog obnavljanja.

Prijevod s francuskog: Bisera Cero

42 B, str. 37 i 90.

43 B, str. 135

NOVA MANIPULACIJA HISTORIJSKIM MITOVIMA

U povodu filma 300 – pogled s iranske strane

Početak aprila 2007. širom SAD-a i Evrope upriličena je premijera novog holivudskog proizvoda, filma režisera Zacka Snydera naslovljenog kao 300. Film je pravljen prema crtanom romanu Franka Millera. Sama priča bavi se malom grupom grčkih vojnika okupljenih u Termopilskom klancu. Radnja je smještena u vrijeme invazije Perzijanaca za vladavine šaha Xerxa na Grčku. Tom prilikom perzijska vojska prodrla je u srce Grčke i zapalila Atinu. Nakon što su ostvarili svoje ciljeve, suzbili Grke i kaznili ih za razaranja koju su Grci napravili u Lidiji u Maloj Aziji još za vlasti Xerxovog oca Darija Velikog, ahemenidska vojska vratila se u Perziju. Ovdje donosimo osvrt iranskog sineaste Reze Burdžija, koji je za nas zanimljiv zbog načina na koji razmatra načine manipuliranja historijskim mitovima.

Film 300 urađen je sa jasnom namjerom diskreditacije, vrijeđanja i omalovažavanja drevne perzijske imperije i Perzijanaca odnosno Iranaca. Radi se o očitim objedama na račun drevne perzijske kulture i civilizacije koja je u doba Ahemenida važila za najdominantniju svjetsku silu tog vremena. U ovom filmu Zacka Snydera Iranci su prikazani kao krvoločni divljaci, zaostali i opijeni mržnjom, potonuli u mrak neznanja i neukosti, i nesposobni da racionalno razlučuju. Na čelu perzijske vojske nalazi se šah Xerx koji je prikazan kao fizička i moralna nakaza, a k tome je i muškarac sa ženskastom prirodom. Nasuprot Perzijancima, Grci su prikazani kao oličenje fizičke ljepote, muževni ljudi i hrabri ratnici, pametni i razboriti ljudi, koji predvođeni

svojim zapovjednikom Leonidom staju nasuprot milionske perzijske armije i svojom hrabrošću ispisuju stranice svijetle epopeje. Boreći se junački do posljednjeg, oni u smrt šalju hiljade perzijskih boraca.

Mržnja kojom film zrači tako je jasna da je film izazvao reolt ne samo Iranaca nastanjenih u Americi i Evropi već i mnogih objektivnih gledalaca na Zapadu, i doživljen je kao uvreda i napad na jednu veliku i bogatu svjetsku civilizaciju. U svakom slučaju, ovaj film se, nakon filma Aleksandar, može smatrati novim šamarom Zapada drevnoj iranskoj kulturi. Napad je to naročito na ahemenidski period Irana, iako historija svjedoči da su upravo Perzijanci tada pokušali po prvi put u historiji čovječanstva pomiriti civilizacije Istoka i Zapada.

Film 300 se, dakle, kako smo kazali, bavi pohodom Perijanaca pod vođstvom Xserxa na Grčku, ali da bismo o tom pohodu uopće govorili potrebno je poznavati pozadinu grčko-perzijskih sukoba. Kralj Kir, osnivač ahemenidske dinastije ustvari je, po svemu sudeću, upravo onaj kur'anski Zul-karnejn iz roda Parćana. Parćani su inače stari arijevski narod za koga se sa sigurnošću ne može kazati kada je naselio prostore današnjeg Irana, ali se u vrelima spominju još u 9. stoljeću p.n.e. Izgleda da su prvo živjeli na obalama jezera Urumiyeh i današnjg Kermanšaha, a od 7. stoljeća p.n.e. počeli su se postepeno spuštati ka jugu, da bi se naposljetku nastanili na prostoirima današnje iranske provincije Pars i ondje osnovali svoju državu. Njihova država kojom je upravljala dinastija Ahemenida sprva je obuhvatala područje današnjih pokrajina Pars i Huzistan. Nakon poraza Elama, priključili su svojoj državi i značajne dijelove ovog carstva. Postepeno su postali država koja je u svemu konkurirala najznačajnijim državama tog doba poput Asirije, Elama i Medeje. Država Parćana je za vladavine Kira uspjela potčniti Vavilon, Lidiju i Medeju, te je ahemenidska država postala tako jednom od najmoćnijih u tadašnjem svijetu. Osvajanjem Lidije Kir je prodro na prostore Male Azije, gdje je grčko stanovništvo dotad bilo potčinjeno Lidijcima, te je tako, pored ostalog, osvojio i Frigiju, Likiju, Kilikiju.. Kako bi se osigurao od ovih Grka, Kir je Malu Aziju podijelio na dva dijela – dio sa glavnim gradom Sardom (glavni grad nekdašnje Lidije) i dio sa Dasklionom kao glavnim gradom, postavivši u svakom od ova dva dijela lokalnog vladara u statusu vazala. Uglavnom, na ovaj način Ahemenidi

su došli u izravnu vezu sa Grcima, odnosno njihova država graničila se s grčkim ostrvima.

Za Kirove vladavine nije bilo značajnijih sukoba između Perzijanaca i Grka. Plašeci se nove sile koja se pojavila u njihovom susjedstvu, Grci su se ustezali od svega za što su pretpostavljali da bi moglo izazvati reakciju moćnog ahemenidskog vladara.

Čini se da je Kir imao namjeru nastaviti svoja osvajanja, te je nakon Male Azije kanio osvajati grčke otoke i prodrijeti duboko na teritoriju Grčke, što se vidi i iz jednog govora održanog pri susretu sa delegacijom iz Sparte. Međutim, osvajanje Vavilona, jedne od najmoćnijih država tog doba, te ratovi vođeni u Horasanu i Indiji nisu mu dali priliku da se posveti sukobima sa Grcima.

Nakon Kirove pogibije u ratu protiv nomadskih Masageta, na prijestolju ga je naslijedio njegov sin Kambis, koji je, nakon što je ugušio neke pobune u zemlji, 526. p.n.e. otpočeo pohod na Egipat. Nakon tri godine ostvario je svoj cilj i učvrstio perzijsku vlast, a pri povratku u Iran negdje na prostoru današnje Sirije poginuo je pod nerazjašnjenim okolnostima. Nakon što je pobijedio lažnog kralja maga Gaumatu i ugušio nemire u državi, na prijestolju se kao novi vladar učvrstio Darije. Pored Male Azije, Trakije i Makedonije, pod njegovu vlast pala su i neka grčka ostrva. Ustvari, otprilike trećina grčkih ostrva našla su se pod perzijskom vlašću. Među preostalim grčkim polisima najvažniji su bili Atena i Sparta. Atena je bila centar državne administracije, a Sparta centar oligarha. Ovi polisi živjeli su u strahu od Perzije, ali su se u slučaju opasnosti i potrebe ipak upravo Perziji obraćali za pomoć. Uprkos tome, Grci su stalno nastojali destabilizirati perzijsku vlast u Maloj Aziji. Grci su tako 498. godine p.n.e. mučki napali na najveći grad na egejskoj obali Sard, spalivši ga i počinivši goleme zločine nad stanovništvom. Iako su Perzijanci brzo ugušili pobunu lokalnih Grka u Maloj Aziji, ovaj iznenadni napad naljutio je Dariju koji je odlučio povesti pohod na Atenu i osvetiti se. Uslijedio je veliki pohod Perzijanaca poznat u historiji kao bitka na Maratonskom polju. S obzirom da su Atena i Sparta odbili da se pokore Dariju, 490. p.n.e. došlo je do otvorenog sukoba i ahemenidski vladar odlučio je silom pokoriti ova dva grčka polisa. Iako je borba počela povoljno po Perzijance, Grci su vješto iskoristili određene strateške pred-

nosti i svojom teškom pješadijom nanijeli su poraz ahemenidskoj armiji. Ova bitka, u kojoj je perzijsku vojsku predvodio jedan od Darijevih zapovjednika, za Perzijance nije imala naročite važnosti, no zato su Grci osokoljeni pobjedom od nje izgradili pravi mit.

Tek 481. g.p.n.e. pod zapovjedništvom Kserksa započeo je istinski važan rat između Perzijanaca i Grka. Njegova važnost ogleda se i u činjenici da je perzijsku vojsku predvodio lično ahemenidski vladar Kserks. Prema Herodotu, cilj rata bio je slomiti otpor Sparte, koja je za vrijeme Darija u Perziji vidjela saveznika i zaštitnika, te ovladati prostorima Grčke. Perzijski uglednici poučeni porazom na Maratonu tražili su od ahemenidskog vladara da lično povede pohod, a u tome su ih naročito podržavali neki ugledni Atenjani koji su morali napustiti domovinu i skrasili su se u Perziji. Kserks, koji i nije imao previše volje za ovim pohodom, na kraju je popustio, i sakupio je u Maloj Aziji vojsku sastavljenu od pripadnika različitih naroda koji su živjeli u perzijskoj imperiji, te je 481. g.p.n.e. napao na Peloponez. Herodot brojnost ove armade sastavljene od četrdeset i šest naroda koji su živjeli u granicama perzijskog carstva, računajući pješadiju, konjanike i mornaricu, procijenjuje na čak 5 miliona ljudi! I ostali grčki hroničari perzijsku armiju u ovom pohodu procijenjuju na milion do dva vojnika, što je naravno veliko pretjerivanje, jer Kserks na ovaj pohod nije poveo više od 250 do 300 hiljada ljudi.

Pošto su Perzijanci brodovima prošli kroz Dardanele i iskrkali se na evropsko tlo, Kserks, koji je nadzirao plolaz kroz Dardanele, bacio je u more određenu količinu zlata, mač i luk u znak žrtve božanstvima. Nakon što su zauszeli neke krajeve na sjeveru, Makedoniju i Tesaliju, Perzijanci su nastavili napredovati ka Ateni. U strahu i panici Atenjani su, kako bi se pokušali odbraniti, nastojali žurno sklopiti savez sa ostalim grčkim polisima. Napomenimo da odnosi među polisima nisu bili naročito dobri i nerijetko je dolazilo do otvorenih ratnih sukoba. Vidjevši da je ugrožena od Perzije, Atena je brzo nastojala prevazići sve sukobe među polisima i uspostaviti grčki savez. Međutim, jedino je Sparta bila spremna na savezništvo sa Atenom u ratu protiv Perzijanaca, i to zato što su bili svjesni da je nakon osvajanja Atene Sparta sljedeći cilj i da će biti kažnjena za svoje podsticanje pobune grčkih gradova u Maloj Aziji.

Perzijska vojska kretala se kopnom i morem. Kserks je bio uvjeren da će pohod proteći bez značajnijih problema, osigurao je prohodnost puteva i zaštitu mostova, a poučen porazom na Maratonu čak je naredio da se prokopa kanal na Atosu kako bi perzijska mornarica imala sigurnu odstupnicu.

Perzijska vojska je u svom napredovanju ka Ateni morala proći kroz oblast punu tjesnaca i klanaca, među koje je spadao i Termopil. Radilo se o klancu koji je s jedne strane bio omeđen morem a s druge visokim klisurama i bio je tako uzak da su na nekim njegovim djelovima tuda mogla proći tek jedna borna kola. Plašeći se otvorene borbe, Spartanci su odlučili da se u tom tijesnom klancu suprotstave Perzijancima. U Termopilima je perzijsku vojsku sačekalo 7 000 Grka pod zapovjedništvom Leonide, a perzijskoj mornarici trebao se suprotstaviti 271 grčki brod pod komandom Spartanca Evribijada.

Nakon što je perzijska mornarica ostvarila pobjedu, pješadija je krenula osvojiti Termopile. U prvim napadima izginulo je na stotine Perzijanaca koji nisu uspijevali probiti grčku odbranu postavljenu na tako uskom protoru. Nakon tri dana neuspješnih napada, Perzijancima je jedan grčki prebjeg pokazao drugi izlaz iz Termopila te su oni uspjeli opkoliti i potpuno uništiti Spartance. Glavnina grčke vojske u panici se povukla, a klanac je ostao braniti Leonida sa 300 Spartanaca. Naravno, poraženi su i u borbi je poginuo i sam Leonida. Perzijska vojska onda je nastavila napredovati ka Ateni koju su građani već bili napustili. Atena je tako pala u Perzijske ruke i zapaljena je u osvetu za paljenje Sarda u vrijeme Darija, a u Perziju je poslana vijest o velikoj pobjedi.

Perzijska mornarica, međutim, nije bila tako uspješna. Prvo je dobar dio brodova, oko 400 lađa, stradao u oluji kod Ebveje. Potom se perzijska mornarica u bici kod Salamine sukobila s grčkom, međutim zbog malog manevarskog prostora perzijski brodovi su se međusobno sudarali. Glomazni perzijski brodovi nisu se uspijevali na malom prostoru suprotstaviti brzim i pokretljivim grčkim lađama, te ih je dobar dio potopljen i gubici u ljudstvu bili su značajni. Kserks je uvidio da je vrijeme za povlačenje, te je, zadovoljan ostvarenim osvojenjem i kažnjavanjem Atene što je i bio cilj pohoda, izdao naredbu da perzijska vojska krene nazad.

U filmu 300 nastojalo se ne samo ismijati perzijsku armiju nego je iranska drevna civilizacija i kultura prikazana u ružnom svjetlu i neargumentovano je ocrnjena. Stoga ćemo ukazati na neke historijske neistine u ovom filmu, kako bismo ukazali o kako krupnim manipulacijama se radi:

1. U filmu je prikazan perzijski poraz u bici kod Salamine i Kserksov pohod prikazan je kao potpuni poraz. Iako su Perzijanci u ovom pohodu ostvarili sve svoje ciljeve i izvojevali pobjedu na kopnu koja je rezultirala zauzećem Atene. Mornarički poraz kod Salamine, kako smo već kazali, uzrokovan je nepovoljnim uslovima za borbu u tom tjesnacu u kome teški perzijski brodovi nisu imali dovoljno manevarskog prostora za suprotstavljanje brzim i okretnim grčkim lađama. Napomenimo i to da Perzijanci i nisu bili naročito vični pomorskom ratovanju i da su njihovu mornaricu uglavnom činile feničanske, egipatske i grčke snage među kojima je uvijek postojao nedostatak koordinacije. Grci su, s druge strane, oduvijek bili pomorska nacija, odlično su poznavali mornaričku taktiku i borbu na moru. Također, perzijska armija bila je uglavnom lahko naoružana i bilo joj je teško nositi se s grčkim oklopnicima odnosno teškom pješadijom. Navikli na ratovanje u širokim stepama, Perzijanci su teško izlazili na kraj s Grcima boreći se u planinskim predjelima, klancima i tjesnacima. Upravo zato je na početku sukoba perzijska armija i imala probleme poput onih u sukobu u Termopilima.
2. U filmu su prikazani nevjerovatno veliki perzijski gubici u bici u Termopilskom klancu, iako je historijska istina tek da su prvog dana borbe Perzijanci imali nešto veće gubitke (ali oni su opet iznosili nekoliko stotina ljudi) da bi kasnije Grci stradali sve više i žešće. Naposljetku je, uostalom, izuzev malog broja onih koji su se povukli, uništena cjelokupna grčka odbrana.
3. U filmu je hrabrost Leonide i njegovih Spartanaca hiperbolizirana preko svake razumne mjere. Uostalom, poznato je da je Spartanima svakako bilo zabranjeno napuštati bojište, a historija bilježi da su Spartanke svoje sinove ispraćale u boj pružajući im štit uz riječi: „S njim ili na njemu!“, što je značilo da se moraju vratiti

kao pobjednici ili poginuti. Stoga, dakle, njihov otpor u Termopilskom klancu nije nikakav izuzetan slučaj kakvim se želi prikazati u ovom filmu. Slična junaštva, uostalom, u to vrijeme dešavala su s eu svim vojskama, i poznato je da su u borbi protiv Aleksandra Makedonskog izginuli do posljednjeg pripadnici perzijske kraljevske garde ne želeći napustiti bojište.

4. Tvrdnje grčkih historičara o navodno milionskoj perzijskoj armadi, koje su u filmu prikazane istinitim, posve su sumnjive i nevjerovatne. Kako to grčki historičari predstavljaju, iranske snage bile su sastavljene od različitih naroda koji su živjeli u granicama Perzijskog carstva: Egipćana, Vavilonaca, Medejaca, Etiopljana, Parćana..., dodavši tome i pomorske snage koje su, kako smo već rekli, sačinjavali Feničani, Egipćani i Grci iz Male Azije, sa, prema Herodotu, više od 1300 brodova. Shodno grčkim hroničarima, perzijske snage brojale su čak i čitavih pet miliona ljudi. Naravno, ove cifre su nevjerovane preuveličane. Uzevši u obzir da su prostori pod vlašću Ahemenida brojali nekih 20 miliona stanovnika, izvjesno je da se nije moglo okupiti toliku vojsku. Uostalom, organizirati ovakav pohod za nekih mjesec dana bilo bi nemoguće čak i u današnjim uvjetima i uz današnje tehničke i tehnološke pretpostavke. Izvjesno je također da logistička podrška tolikoj armiji jednostavno ne bi bila moguća. Dakle, perzijske snage u ovom pohodu brojale su 250 do maksimalno 300 hiljada ljudi, računajući tu i pozadinske jedinice zadužene za snabdijevanje snaga odnosno logističku podršku.
5. U filmu **300** Iranci su prikazani kao prljavi, ružni i zli ljudi koji kao da uopće nisu posjedovali sposobnost rasuđivanja. Sam Kserks predstavljen je kao plašljiv i ženskast karakter, čovjek sklon ukrašavanju kojekakvim đinđuvama bez trunke muškosti u sebi. U vezi s tim treba kazati da su Perzijanci ljudi arijevske rase, poznate po genetskim predispozicijama kao što su visok stas, svijetla put i zelene ili plave oči. Usto, Perzijanci su kod starih hroničara poznati kao hrabri ratnici. Sam Herodot u svojoj *Historiji* na više mjesta hvali Perzijance zbog njihove hrabrosti i vojne vještine i kaže da „Perzijanci po viteštvu nimalo ne zaostaju za Grcima“. Perzijanci su bili poznati i po svom humanom ophođenju prema ratnim za-

robljenicima. Ahemenidski vladari stolovali su u veličanstvenom Persepolisu, i sve njih opisuje se kao stasite i umne ljude. Na reljefima iz Persepolis srećemo slike iranskih vladara i samog Kserksa, koji je prikazan kao muževan čovjek duge brade i visokog stasa koji sjedi na zlatnom tronu. Kažu da je u vrijeme razaranja Persepolisa Aleksandar Makedonski vidio na tlu statuu Kserksa pa je rekao: „Da li da te ostavim da ležiš tako za kaznu što si pokrenuo vojsku na Grčku ili da te podignem iz počasti prema duhu i snazi kojima si se odlikovao!“

6. U filmu **300** Iranci su prikazani kao ljudi bez slobode razmišljanja, posve podložni svojim vladarima, te vidimo kako čak ni njihovi najviši zapovjednici nisu smjeli izraziti svoje mišljenje pred imperatorom. Iran je prikazan kao kultura mraka i neznanja, nasuprot Grčke koje je predstavljena kao oličenje sloboda i demokratije. Na to treba ukratko podsjetiti da je ahemenidska Perzija bila golema zemlja u kojoj je živjelo 46 različitih naroda, svaki sa svojom kulturom, tradicijom i vjerovanjima, pa su svi oni živjeli u miru i međusobnom poštivanju. Vladala je potpuna sloboda vjeroispovijesti i ahemenidski vladari nikom nisu pokušavali nametnuti svoju zoroasterijansku religiju. Iranski zakoni bili su skoro u skladu s postulatima današnjeg građanskog prava u demokratskim državama; za nasilje, uvredu časti i kršenje sloboda bile su predviđene teške kazne. Herodot piše kako Perzijanci nisu skloni gledati ličnu korit već uvijek traže sreću cjelokupne države i naroda. Drevno perzijsko društvo bilo je izuzetno moralno sa zdravim sistemom vrijednosti. Da je tako vidimo i iz Darijevog zapisa: „Ahura Mazda čuva moju zemlju od neprijatelja, svakog zla i opačine...“

Iranski zakoni važili su za sve ljude u zemlji i pripadnici svih nacija uživali su ista prava, a na putevima diljem te ogromne imperije vlada la je za ono doba nevjerovatn sigurnost.

Ukratko, film **300** ustvari govori o perzijskom pohodu na Grčku koji je završen spaljivanjem Atene u znak odmazde za grčko razaranja grada Sarda, prijestonice perzijske pokrajine Lidije u Maloj Aziji. Tom prilikom Perzijanci su u bici u Termopilskom klancu zbog specifičnih uvjeta ratovanja pretrpjeli određene gubitke, ali su na kraju skršili grčki otpor i

nastavili napredovati ka Ateni. Ta bitka, međutim, u grčkoj mitologiji je preuveličana i lažno prikazana kao veličanstvena pobjeda Grka. U svakom slučaju, Kserks je u potpunosti ostvario ciljeve svog pohoda.

U ovom visokobudžetnom filmu Perzijancu se prikazani kao moralna i fizička čudovišta, slabići i kukavice, neobrazovani i zaostali divljaci koji napadaju jednu blistavu kulturu i civilizaciju. Nasuprot njima, Grci su predstavljeni kao loličenje moralnog i fizičkog savršenstva, junaci bez mane i straha koji su spremni do zadnjeg izginuti kako bi od perzijskih divljaka zaštitili civilizaciju i naprednu kulturu.

Koliko je, međutim, perzijska kultura i civilizacija u ahemenidsko doba bila napredna i danas svjedoče ostaci Persepolisa. Perzijanci su u to vrijeme stvarali istinska arhitektonska i tehnološka čuda. Bili su poznati po svojoj sklonosti ka lijepom i razvijenom estetskom osjećaju. Ahemenidska država na najbolji način uspjela je napraviti spregu kultura i umjetnosti brojnih naroda kojima je vladala, uključujući tu i sjajne drevne civilizacije poput vavilonske, feničanske i egipatske, stvarajući tako nešto što se tada doista moglo nazvati svjetskom kulturom. Oni su razvili vlastito pismo, kovali novac itd. Perzijski vladari nisu bili nikakvi tirani, a odluke su uglavnom donosili savjetujući se sa organima državne vlasti, učenim ljudima i velikodostojnicima. Uostalom, sam Kserks nije uopće namjeravao pokrenuti pohod na Grčku, ali je pristao na traženje svojih savjetnika. U ahemenidskom društvu postojao je istinski demokratski duh i sloboda mišljenja.

S druge strane, iako se Grčku predstavlja kao simbol demokratije i slobode, među njenim polisima stalno su postojali sukobi i razmirice. Vlastodršci nisu previše polagali na mišljenje okoline i slobode kakve se obično zamišljaju uistinu nisu postojale.

U svakom slučaju, filmom **300** kao da se pokušalo nanijeti novu uvredu Iranu koji sa svojim kulturnim i tehnološkim napretkom, koji se u zadnje vrijeme ogleda i u ovladavanju atomskom tehnologijom, na Zapadu biva doživljen kao opasnost. Nakon raznih drugih laži, objeda i ocrnjivanja kojima je Iran izložen još od pobjede islamske revolucije, čini se da se u ovom novom talasu mržnje prema Iranu Zapad odlučio koristiti i filmskom industrijom na jedan perfidan i krajnje neprihvatljiv način.

UNIVERZALIZAM I INKLUZIVIZAM NASUPROT PARTIKULARIZMU I EKSKLUZIVIZMU:

Situirajući bosansku paradigmu za miroljubivu koegzistenciju (s a ž e t a k)

Bosna leži u srcu evropskog kontinenta, ujedno kao svjedok zbiljnosti islama, most između svijeta islama i Zapada te najvećim dijelom svoje historije kao živi primjer religijskog slaganja i harmonije između sljedbenika abrahamovskih religija. Danas ona leži u svijetu koji je u tolikoj mjeri u potrebi uzajamnog religijskog i kulturnološkog razumijevanja. Bosna može igrati značajnu ulogu daleko iznad njezine geografske širine ili broja stanovnika, pod uvjetom da ostane vjerna svojoj vlastitoj viziji islama koja je danas ugrožena silama unutar i izvan svojih granica ¹.

Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Jučer smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezegnuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije.

Živimo na raskršću svjetova, na granici naroda; izloženi smo nasrtajima sviju, i uvijek smo bili krivi u očima svakoga. Talasi istorije se razbijaju na našim plećima, kao o morski greben ².

1 Na početku svojeg Predgovora bosanskom prijevodu Srca islama: trajne vrijedne vrijednosti za čovječanstvo (Sara-jevo: El-Kalem, 2002.), knjige koju sam preveo sa dvojicom meni dragih prijatelja u vrlo kratkom vremenu, a u povodu prve godišnjice tragičnih događaja od 11. septembra 2001. godine, uvaženi profesor S. H. Nasr sa the George Washington Sveučilišta nudi vjernu sliku Bosne.

2 Mesa Selimović, briljantni bosanski pisac u svojem romanu Tvrđava, str. 31.

Da li ćemo se usredsrediti na razlikovnosti, ili na ono što nam je zajedničko? Ovo je ključno pitanje s kojim bi autor ovog rada želio da kritikuje destruktivni nacionalistički šovinizam i politike religijskog identiteta koje su raskomadale Bosnu i ne samo Bosnu. Autorova je želja da pokaže da ovo nije tradicionalno lijepo lice Bosne, već da bosanska tradicija, ispravno razumljena, može poslužiti kao model ne samo *od*, već i *za* međureligijske odnose u Europi i svijetu. Autor ne samo da prihvata, već i snažno zagovara ideju Bosne kao mikrokozmos – paradigmu - globalnih odnosa tijekom stoljeća. U ovom je smislu rat koji je vođen u razdoblju 1992.-95. između konkurentnih etno-religijskih partikulizama, označen kao «rat protiv Bosne», samo njezin Frankensteinovski izgled. Otuda podrška bosanskom modelu i paradigmi nije samo pitanje izbora, već pitanje na kojemu se razbija ili sastavlja slika modernog svijeta, osnažujući ili slabeći povjerenje u jedinstvo tog svijeta.

Situiranje bosanske paradigme, kao što to podnaslov sugerira, dijametralno je suprotstavljeno sadašnjim prevalirajućim percepcijama o Bosni i Hercegovini. Zapravo, problem je u stajalištu: da li ste skloni da posmatrate Bosnu kroz razlikovnosti potcrtane etničke konflikte u prošlom stoljeću, napose u posljednjih desetak godina ili više, ili ste više skloni da uzmete u obzir njezinu hiljadugodišnju historiju ispreplitanja različitih religija i kultura? Sukladno autoru, ukoliko zauzimate drugo stajalište, onda ćete vidjeti Bosnu kao jedinstveno mjesto u svijetu, paradigmu globalnog ustroja svijeta, mjesto gdje pitanje multikulturalizma nije samo teoretska razrada ovog koncepta, već stoljećima staro iskustvo življenja po tom modelu. Doista, kao rezultat tragedije kozmičkih proporcija (napose nakon masakra i genocida u Srebrenici), koji se tamo izdešavao pred očima čitavog svijeta, ova bosanska paradigma je potamnjena i gurnuta postrance. Međutim, čak i nakon tih tragičnih događaja (ovo je deseta godišnjica onog što se desilo u Srebrenici), narasta svijest o traženju utočišta u ovom modelu mišljenja i življenja kao jedino mogućem i realističnom vidiku.

Uvodno razmatranje

U svojoj zemlji, nalik svojedopce Abū Rayhān al-Bīruniju³, stojim sam samcijat u svojoj okrenutosti prema izučavanju indo-pakistan-skog potkontinenta i to u širem sklopu *Historije istočnih filozofija*. Otuda me moje zanimanje za ovaj region⁴ i dovodi u Karachi na ovu konferenciju, vjerojatno kao i moj prijevod Iqbalove doktorske disertacije: *The Development of Metaphysics in Persia: A Contribution to the History of Muslim Philosophy*,⁵ objavljen prošle godine – kada je upriličeno i gostovanje sina ovog istaknutog muslimanskog mislitelja, tj. Jawida Iqbal, i to na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu (25. sept. 2004.). Jawid Iqbal mi je tada osobno potvrdio da, dobijajući s vremenom na historijskoj značajnosti, ova šejh Allama Muhammad Iqbalova rana studija, zapravo njegova prva i u formalnoakademskom smislu i jedina historijsko-filozofska studija, nije izgubila na misaonoj izvornosti i poticajnosti. Riječ je, dakako, o doktorskoj disertaciji branjenoj na Sveučilištu u Münchenu 1907., koja je potom objavljena u Londonu 1908., i koja je zapravo bila Iqbalov mladalački pokušaj da zapadnjačkim akademskim krugovima približi muslimansku misaonost i da se tako «oduži Zapadu» za filozofsko obrazovanje koje mu je dugovao. Ono što je napose važno spomenuti vezano upravo za ovo djelo jeste to da ono predstavlja Iqbalovo zorno ukazivanje na tu «svježinu perzijske ruže koju nije dotaknula grdnja Ibn Taymiyyine kritike», što je opet aluzija na sufijsku

- 3 Istaknuti muslimanski filozof (973.-1051.), najglasovitije djelo mu je *Tahqiq mā li'l –hind* (India), a bio je također utemeljivač discipline komparativne religije, kao što je pokazano u ovom neusporedivo vrijednom djelu. Al-Bīrunijevo djelo pokazuje izvanredan primjer komparativne religije i komparativne filozofije u islamu. On koristi hindu, grčke, zoroastrijske i sufijske elemente za svoje interpretacije nekih središnjih filozofskih pojmova. Vidjeti, *An Anthology of Philosophy in Persia*, eds by S.H. Nasr & Mehdi Aminrazavi, Oxford University Press, 1999, vol. I, str. 376-377.
- 4 Vidjeti, primjerice, sljedeća djela: 'Aysha Jalāl, *The Sole Spokesman – Jinnah, the Muslim League and the Demand for Pakistan* (London, 1985); Ch. M. 'Ali, *The Emergence of Pakistan* (Lahore, 1988); M.M. Munawwar, *Dimensions of Pakistan Movement* (Lahore, 1991); S.M. Ikrām, *Modern Muslim India and Birth of Pakistan* (Lahore, 1977); Stanley Wolpert, *Jinnah of Pakistan* (Oxford, 1984); John L. Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam* (Oxford University Press, 2002); Id., *Islam and Politics* (Syracuse University Press, 1984); S.V.R. Nasr, *Mawdudi and Making of Islamic Revivalism* (Oxford University Press, 1996); Id., *The Vanguard of the Islamic Revolution: The Jama'at-i Islami of Pakistan* (University of California Press, 1994); Id., *Islamic Leviathan: Islam and the Making of State Power*, Oxford University Press, 2001; *Educational Strategies among Muslims in the context of globalization: some national case studies*, ed. by Holger Daun and Geoffrey Walford, Brill, 2004...
- 5 Muhammad Iqbal, *Razvoj metafizike u Perziji: prilog historiji muslimanske filozofije*, bilingvalno izdanje (bosanski-ingleski), s engleskog preveo Nevad Kahteran, Connectum, 2004., str. 285.

tradiciju na čiji je kontinuitet i islamsku izvornost nastojao ukazati ovim svojim djelom, uporedo se pozivajući i gradeći linkove sa nekim istaknutim misliteljima zapadnjačke filozofske tradicije – nešto što ovaj potkontinent i njegov način mišljenja čini bliskim našem bosanskom kontekstu. Osobno mi se čini da je takovrsan postupak daleko bolji od ostajanja samo sa svojim istovjercem. Naime, tek tad bljesne u svoj svojoj jarkosti silina spoznaje o islamskom univerzalizmu i inkluzivističkim čitanjima muslimanske interpretativne tradicije, filozofske ili teološke, svejedno. Usprkos tome, kazati će Muhammad Suhayl Umar, inače direktor Iqbal akademije u Lahoreu, u predgovoru mojemu bosanskom prijevodu ovog djela,⁶ da analize ove vrste šutke prelaze preko činjenice – a ovo je važno s obzirom na historijski kontekst ovog djela – da je Iqbal, s početka 20. stoljeća, bio jedinstven po tome što je po prvi puta otkrio neke perzijske mudrace engleskom čitateljstvu i, nasuprot mišljenjima mnogih orijentalista, pokušao da otkrije islamske korijene sufizma, zadaća koju su uspjehom obavili kasniji učenjaci.

Također, istinski sam bio obradovan kada mi je nekako otprilike istodobno sa pismom poziva dr Petre Raymond do ruku došla knjiga knjiga *Der Westen und die islamische Welt: Eine muslimische Position* («The West and the Muslim World: A Muslim Position») u izdanju IFA-e (Institut für Auslandsbeziehungen) iz Stuttgarta⁷, a u čiji rakurs gledanja bismo mogli podvesti i ovu konferenciju, tj. izdanje koje zapravo predstavlja kontinuiranje napora njemačkih instituta u smislu uspostave dijaloga sa muslimanskim svijetom i u tom smislu izgradnje jedne istinske kulture nenasilja. Jer, kada sami mediji kontrastiraju Zapad sa muslimanskim svijetom onda je uvijek riječ o stereotipima i nepravednim generalizacijama tipa natražnjaštva muslimanskog svijeta, njegovog religijskog fanatizma, represije, pomanjkanja sloboda i ljudskih prava, napose za žene, gdje opće prihvaćen imidž postaje još negativniji kada se pridoda sadašnja asocijacija između islama i terorizma,⁸ odnosno ta nesretna krilatica o «novoj imperiji zla», koja je odmijenila komunističku prijetnju».⁹ Muslimani se sve više označava-

6 Op. cit., str. 10.

7 © 2004 ifa Stuttgart.

8 Op. cit., str. 106.

9 John Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, Oxford University Press, 2002., str. ix.

ju kao barbari, otuda ignorirajući ulogu koju je ova civilizacija odigrala i dalje igra u razvitku ljudskog roda.

Sukladno ovoj njemačkoj studiji koja je isto tako plod jedne međunarodne konferencije, naglašavanje na potrebi dijaloga i slobodnog izražavanja, a kroz uspostavljanje institucionaliziranih centara za dijalog, gdje bi se izložili predrasude i stereotipi obji strana, uistinu može voditi oživljavanju uloge kulture kao značajnog faktora koja utječe na međunarodnu politiku, a ne da ona zaostaje iza ekonomije i geostrateških interesa¹⁰ i to je napose cilj u sporovima u kojemu su potencirane i uvećane sve historijske, vjerske i političke mržnje između dvije otuđene, sestrinske države,¹¹ kao što je to slučaj u ovom regionu, gdje je opasna geopolitička stvarnost ostala neizmjenjena u opasna vremena koja zahtijevaju najveće moguće diplomatsko umijeće.

Heraklitova spoznaja o tome da je rat otac svega pojavljuje se još relevantnijom za današnju zbilju. Radi prevladavanja ovog ukletog stanja, filozofijsko razumijevanje jedinstva modernog svijeta se bliži praktičnom viđenju zbiljskog života u planetarnim koordinatama, te je otuda neminovnost priznavanja razlika ljudska sudbina uz sve više narastajuću svijest o tome da jedino tim putem imamo mogućnost izbjegavanja stanja barbarskog rata. No i dalje ostaje pitanje o tome da li je moguće zamisliti da će nam pomoći da prevladamo današnje razlike na osnovi tehnike i znanosti koja ujednačuje ljude različitih kultura, nadilazeći zapreke koje dijele planet.¹² Moje je mišljenje da neće, a pokušati ću ukratko ponuditi i razložnost takovrsnom tvrđenju.

Ozbiljnost sadašnjeg trenutka nalazi svoj odjek u mišljenju Emmauela Levinasa, jevrejskog militelja koji je umro koncem 1994., a koji govori o tome da lice Drugoga, onoga koji je nasuprot mene, traži od mene respekt i moju apsolutnu pokornost, upravo zato što na licu

¹⁰ Ibid., str. 111.

¹¹ Na ovom mjestu spominjen izvanredan tekst *Both sides of the curtain – Muslim family hospitality in India*, koji je napisala meni draga prijateljice po duhu i inače, profesorica Saba Risaluddin, a koji je objavljen u časopisu 'Convivium', 1995. godine. Tekst govori o nevjerojatnoj sličnosti pakistanske i indijske kuhinje i običaja – još jedan u nizu dokaza u prilog tvrdnji o dvije sestrinske države.

¹² Vidjeti Zbornik radova filozofskog kolokvija "Sloboda u jedinstvu razlika", 1. i 2. lipanj 1998., Sarajevo: Did, 1999., te napose saopćenja profesora V. Premeca i Umberto Regine.

Drugoga, drugoga čovjeka, sja Božja slava, slava Svevišnjeg Boga¹³. Otuda je prema Levinasu ideal kojemu se stremi prihvatanje Drugog, njegovo priznavanje u toj razlici, bez da ga se okiva u vlastite sheme i predrasude. Naime, ovdje je na djelu permanentno posvješćivanje Levinasovog isticanja prioriteta etičkog nad ontološkim (prvenstva etičkog odnosa sa Drugim), gdje prvo pitanje koje uopće treba da postavimo nije o tome ko smo, već koje su naše dužnosti prema drugima i one nisu recipročnog karaktera. Otuda uviđamo da je središnje i temeljno učenje koje pronalazimo unutar njegovog djela zapravo njegovo proučavanje čovjekovog odnosa prema Drugom, kojeg se nema naknu predmetnuti, niti mortificirati, već je taj Drugi temelj našeg razvijanja subjektivnosti. Važnost ovakovrsnog stava prosuđujem iz bosanskog konteksta u kojemu se sve upelo da podvuče razliku, iako to nije istinsko lice Bosne: ludilo reciprociteta je zapravo njegov frankeštajnovski izgled i nagrdživanje tradicionalno dobrih međusudskih odnosa, odnosno milenijski starog načina življenja u Bosni.¹⁴

Nacionalistički šovinizmi i «tunelska vizija» promišljanja svijeta

Pripremajući se za ovu konferenciju bjesomučno sam nastojao pročitati što više knjiga koje bi me familijarizirale sa indo-pakistanskim potkontinetom i u tom smislu poprilično veliki broj knjiga mi je dopro do ruku. Pakistan se nalazi u dijelu svijeta gdje su «velike sile» devetnaestog stoljeća odigrale svoju «veliku igru» u ustanovljavanju svojeg političkog i ekonomskog utjecaja.¹⁵ Međutim, umjesto te nimalo uspokojavajuće knjige o novoj velikoj igri koja se igra na vrhu svijeta, nizu planinskih vrhova, platoa i dolina koje počinju u Afganistanu i Kašmiru, a zatim se protežu 4000 km preko Indijskog potkontinenta do Burme (današnji Mianmar), igre koja postaje jedna od najopasnijih i najnemirnijih geopolitičkih pukotina u svijeta,

¹³ Među brojnim Levinasovim djelima, ključna su "Totality and Infinity" (*Totalité et infini: essai sur l'extériorité*, 1961) i "Otherwise Than Being or Beyond Essence" (*Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, 1974). Oba djela je na engleski preveo američki filozof Alphonso Lingis. Vidjeti napose njegovo djelo «Totalitet i beskonačno» iz 1961., djelo u kojemu govori o tome kako nasilje rata nastoji ušutkati pravdu i tako dokinuti svaku nadu, čije su tvrdnje kasnije razrađene u ovom drugom spomenutom djelu.

¹⁴ O ovome sam imao priliku pisati u svojoj knjizi *Situating the Bosnian Paradigm*, koja bi se uskoro trebala pojaviti u Sjedinjenim Državama.

¹⁵ *Educational Strategies among Muslims in the context of globalization: some national case studies*, ed. by Holger Daun and Geoffrey Walford, Brill, 2004., str. 104.

duž čije su linije četiri nuklearne sile: Kina, Indija, Pakistan i Rusija, zapletene u dugoročnom sukobu koji može izbiti u prvi veći međunarodni konflikt u dvadeset prvom stoljeću¹⁶, knjige koja se završava jednom zlosutnom rečenicom,¹⁷ radije bih govorio iz posvema drukčije vizure sada već pokojnog Čedomila Veljačića,¹⁸ nekadašnjeg profesora istočnih filozofija sa Sveučilišta u Zagrebu – tj. vizure «Himalaja duše», a ne geopolitičke strategije za koju sam posve nesklon. Naime, u osnovi Veljačićevih *Razmeđa azijskih filozofija*¹⁹, magnum opusu njegovog djela, stoji izreka iz Rig-vede (I. 164. 46): «Bitak je jedan; mudraci ga nazivaju mnogim imenima» (*Ekam sad, viprā bahudhā vadanti*), te on stoga radije kazuje o za nas ovdje daleko važnijem pojmu razmeđa (raz/međa), stjecišnoj tački koja dijeli, ali ujedno i spaja, za razliku od pojma međe koja isključivo razdvaja. Otuda i pojam «Himalaji duše», a ne Himalaji u ranije spomenutom geopolitičkom kontekstu nuklearne Viagre.

Jamačno da regiju Južne Azije, u kojoj živi četvrtina cjelokupnog čovječanstva, potresa niz strateških, političkih i ekonomskih tenzija koje prijete da podstaknu niz unutarnjih konflikata, čije će se posljedice osjećati u čitavom svijetu i otuda se po nesreći, opravdano ili ne, ova regija smatra najvjerovatnijim mjestom gdje će početi nuklearni rat. Medjutim, ovdje spomenuta Margolisova knjiga na vrlo neposredan način omogućava uvid onima manje familijarnima sa situacijom u regionu u te podzemne tenzije i suparništva azijske geopolitike: takav lanac uzavrelih vjerskih, etničkih, strateških i historijskih animoziteta, gdje su dvije moćne i energične snage: islamski i hinduski vjerski fundamentalizam, potpirili već razbuktale požare u Južnoj Aziji.

16 Eric S. Margolis, «Rat na krovu svijeta: sukob koji će odrediti gospodara Azije», (*War at the Top of the World: The Clash for Mastery of Asia*), Key Porter Books, Toronto, 1999. – s engleskog prevela Nazifa Savičić, ArmisPrint, Sarajevo, 2005., str. 7).

17 Knjiga se završava sa zlosutnom rečenicom koja kaže: «Linije budućeg velikog konflikta u Aziji se na taj način jasno iscrtavaju. Naizbježne geopolitičke sile su na djelu kako se dva azijska kontinentalna diva, Indija i Kina, polahko, ali neumoljivo, trljaju jedan od drugog, poput masivnih tektonskih ploča, čija je snažna kolizija u proteklim eonima potresla zemaljsku kuglu i izbacila Himalaje» (str. 340).

18 Vidjeti, *SUDESİKA: Festschrift Bhikkhu Nāṇajivako (Čedomil Veljačić)*, ed. By Siniša Djokić, Zagreb: Antibarbarus, 1997.

19 Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., tom I i II.

Nadalje, vjerujem da je trauma nastanka Bosne kao zasebne države još uvijek svježja u našim sjećanjima, kao nezaboravne slike nasilja, silovanja, oskvrnuća i razaranja, te u tom smislu želim postaviti jedno retoričko pitanje: što mi u tom smislu kazuje moje bosansko iskustvo o toj intelektualnoj uskogrudosti i jednoj parokijalnoj svijesti koju nudi svaki nacionalizam, a napose nacionalistički šovinizam i isključivosti? Prije svega, ovo je historijski već apsolvirana stvar i ovaj način mišljenja i postupanja jamačno vodi samo u jednom pravcu – uništenju na putu na kojemu nema povratka. Kada se pak transponiramo unutar bilo kojeg muslimanskog konteksta, onda nam jedna stvar mora biti kristalno jasna, a to je da moramo različiti ideju islama kao ideal od samih muslimana kao nositelja te ideje, kao onih koji taj ideal nastoje da zazbilje u svojim životima. Bez obzira koliko bili uspješni u svojim nastojanjima, prikraćenosti i nedostatnosti koje se neumitno javljaju kod ovakovrsnih pokušaja i stremjenja isključivo su njihove, a ne one islama, niti ih sam islam nužno emanira. Ovim ukazujem na autentično islamsko usmjerenje na tom ostajanju vjernim «srednjem putu» (*sirāt al-mustaqīm*) između zapadanja u skrajnosti, usmjerenje koje dovodi u ravnotežu kulturu i civilizaciju, religiju i znanost, zahtjeve pojedinca i kolektivna ljudska stremljena i težnje, što je uostalom i samo aristotelijansko određenje vrline. Jednostavno i u najkraćem kazano, averzija prema ekstremizmu znači posjedovanje većeg povjerenja u ono što učimo iz iskustva od onog što učimo iz ideoloških apstrakcija ili dogmi. Većim vrednovanjem ljudskog iskustva, te u skladu s time oblikovanjem naših institucija, postizemo fleksibilnost i toleranciju, dok u praksi, ma kako se naše vrednovanje ljudskog iskustva ograničavalo (kao i iniciralo), ipak na temelju kulturnog prostora živimo.

Otuda, kompromisi sa ljudima koji čine historijske i tradicionalne pretpostavke slične našim vlastitim jeste relativno lagahna zadaća. Međutim, nedavna unapređenja u tehnologijama putovanja, komunikacijama i trgovini, sada to omogućavaju – i doista zahtijevaju od nas – da to činimo bolje nego dosad što smo to činili. Mi smo u potrebi da naučimo načine koji su prikladni za uzajamno popuštanje kroz kulturne prostore i historijske razdjelnice: prvo među samim muslimanima, kada je riječ o nama samima, pa onda sa svim osta-

lima, jer bojim se da dijalog sa drugima nekako i funkcioniра, dok onog između samih muslimana (genuinog međumuslimanskog dijaloga) skoro da i nema, niti se isti ozbiljno danas vodi. Jedan suštinski elemenat toga jeste propitkivanje historijskih i tradicionalnih pretpostavki koje smatramo značajnima za naš identitet. Drugi, i jednako tako bitan elemenat, jeste spremnost da potvrdimo vrijednost pretpostavki koje drugi smatraju nužnima za njih. Oba elementa objedinjavaju vrijednosti odsutnosti predrasuda i strpljivosti u takovrsnim nastojanjima.

Zbog svoje geografije i historije, Balkan je bio mjesto gdje su posljedice neuspjehа provođenja ovih vrijednosti bile naročito tragične. Napose je historija Bosne historija borbe za njezin vlastiti identitet i neovisnu poziciju u odnosu na razdjelnu liniju između dvaju svjetova. U Srednjem vijeku ta želja da se ne pripada ni Istoku ni Zapadu, ili da se pripada oboma, dobro je ilustrirana fenomenom koji je poznat kao bogumilstvo, ili «Bosanska Crkva». Specifičnost Bosanske Crkve ili bosanske hereze bila je izraz odupiranja Bosne i «Dobrih Bošnjana» vladarima kršćanske crkve, bizantinske, u Konstantinopolju, te jednako tako i one rimske. Bosna, koja je bila jedna od središnjih zemalja hereze, leži na granicama između istočnih i zapadnih crkava. Bosanska hereza bila je izraz oba aspekta odupiranja, duhovnog i političkog. Ova «podvojenost» (ambivalencija) uvijek je poticala još jednom iznova pitanje da li je Bosna mogućа. Međutim, nisu li skeptici još jednom iznova potkanuli pitanje o tome je li Europa mogućа? Usprkos svemu, Bosna, ta zemlja na Velikoj Razdjelnici, nastavlja da se razvija kao multinacionalna i multikulturalna zajednica u svijetu koji je jednako tako šarenilo rasa, naroda, religija i kultura.²⁰

Osobno sam ubijeden i duboko vjerujem da sami Bog voli različitosti. Dilemu – jednobojan ili višebojan svijet - razrješuje Kur'an u suri al-Maida, ajet 48: ... *A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje,*

²⁰ Vidjeti *BOSNIA on the historical border* (Bosna na historijskoj granici), predavanje koje je održao rahmetli Alija Izetbegović na Examination Schools u Oxfordu, 2. aprila 2001., a na poziv Farhana Ahmada Nizamija, direktora oxfordskog Centra za islamske studije (OXICIS) te profesora na Fakultetu za modernu historiju i Magdalen Collegeu (Occasional Papers, Oxford Centre for Islamic Studies, 2001 – ISBN 1 871163 08 0).

*zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.*²¹

Očigledno, Dobrostivi Bog nije želio da nas učini jednim narodom i u tom kontekstu ova bosanska praktična mudrost može biti korisna u našem današnjem filozofsko-teološkom promišljanju u radu ove konferencije, odnosno da kulturološke susretljivosti i pogodnosti koje razvijamo imaju istinsku primjenu u uskomešanom svijetu. Razlika, baš zato jer je nesvediva na identitet subjekta koji misli i djeluje, nije dakle jednostavno zapreka koju treba svladati, nije onaj Fichteov «ne-ja» kojeg treba postupno svesti na «ja». Konačno, bez razlike bi vladala takva ravnodušnost, prije svega prema samima sebi, i tako bi pobijedila smrt. Otuda razlike imaju životnu važnost i istinski napredak leži u favoriziranju tih naših razlika, a ne u njihovom gušenju i potiranju.

Zapad je svaki put u iskušenju da se zatvori kada se zaboravi da njegova autonomija nije samoutemeljenje, nego plod susreta s razlikom, koji je nastao od grčke misli i judeo-kršćansko-islamskog iskustva novog života, gdje mnogi poboravljaju spomenuti upravo posljednji mladarak na čokotu abarahamovskog svjedočenja jednoga Boga. Mit pripovijeda da je Agenor, otac Europe koju je ugrabio Zeus, poslao više njezine braće da je traže uz zabranu da se ne smiju vratiti bez nje, te da su oni tijekom njezina uzaludnog traženja osnovali gradove u mnogim dalekim mjestima i da su se tu nastanili. Što onda znači taj mit o nastanku Europe? Ništa drugo doli to da je Europa bezuspješno traženje ako se mjeri nekim unaprijed određenim planom, međutim, to traženje ima smisao sa stanovišta razlika, koje ono zna otkriti i pokazati, ako se drži daleko od kušnje identiteta, budući da se istinska razlika treba njegovati drugošću koja je nesvodiva na identitet (ne akulturacija, već inkulturacija: u susret istinski Drugom, a ne da bi mu se nametnuo naš vlastiti identitet). Ovo je posve lahko razumjeti u svjetlu tradicionalnog islamskog učenja o jedinstvu u različitosti i

²¹ Časni Kur'an: engleski prijevod značenja i komentar, revidirano izdanje IFTA, str. 300. Ljudski rod je prilikom stvaranja bio jedan narod ili nacija Budući da je bio jedinstven, Bog je mogao da nas sve jednako odražava s jednim jezikom, jednom vrstom odredbe, jednim nizom fizičkih uvjeta (uključujući i klimu) kako bismo obitavali na Zemlji. Međutim, u Svojoj Mudrosti, On nam podaruje raznolikost u ovim stvarima, ne samo u nekom određenom vremenu, već u raznolikim razdobljima i vremenskim odsječcima. Ovim se još više stavlja na kušnju naša sposobnost za Jedinstvo (Wahdāniyat), i naglašava potreba Jedinstva i islama.

različitosti u jedinstvu (*al-wahda fi-l-kathra* i *al-kathra fi-l-wahda*). Jer, razlika, pa i ona najskromnija, ima neprocjenjivu moć, jer, kao slobodna, poziva i najmoćnijeg da savlada napast da se zatvori u sebe, vuče ga van iz ravnodušnosti i samodostatnosti koja je logika smrti. Konačno, u eri globalizacije cijeli planetarni prostor treba postati simbolom otvorenog horizonta koji dopušta razlikama da se odgovorno otvore nadilaženju iz kojeg su proizašle i iz kojeg se jedino mogu nadati budućnosti, jer globalizacija nije poziv da se globaliziramo na samo moj ili pak samo tvoj način, već je prije riječ o tome da na tu zajedničku sofru (trpezu) stavimo ono najbolje što nam je na raspolaganju i što smo namrijeli kao svoju najsvetiju baštinu.

Medjutim, skoro je svako za integriranje ovih dana bez da se trudi da potraži njegovo potpuno značenje. Zapravo, u modernom se svijetu čine pokušaji kako bi se postiglo integriranje na temelju traženja da se iznesu snage i elementi skupa na jednom stupnju zbiljnosti bez obaveze utjecanja Transcendentnom Principu, ili principu koji transcendiraju stupanj koji je u pitanju. No, ovo je prema tradicionalnim autoritetima metafizički nemoguće. Samo viši princip može objediniti različite elemente na nižoj razini zbiljnosti. Ova je istina opetovana kroz sve hijerarhijske razine univerzuma. Konačno, kroz univerzum jedino Božanski Princip – Bog – koji jedino Sâm, ili vjerovatno kroz Svoje posrednike, objedinjuje različite razine zbiljnosti i upotpunje samu tu razinu u cjelokupno postojanje. Na svim stupnjevima od *deva* brahmičkog svijeta, ili arhandela, ili bilo koji korespondirajući jezik željeli da koristimo u našem slučaju, do nižeg anđeoskog svijeta, uvijek se pomoću višeg principa elementi i sile uključene na nižim razinama integriraju. Dakle, da bismo ozbiljno kazivali o integriranju, moramo prihvatiti vertikalnu dimenziju zbiljnosti. Razlog zbog kojeg imamo takvu poteškoću da integriramo bilo što u današnjem svijetu, prema mojemu najvlastitijemu uvidu u stanje stvari, jeste pomračenje spoznaje o toj vertikalnoj dimenziji, svijesti o tome da pored svoje zemaljske domovine čovjek posjeduje i svoju nebesku domovinu iz koje je došao i u koju će se naposljetku vratiti. Odnosno, razlog ovakovrsnog stanja stvari u svijetu jeste taj što odbijamo da prihvatimo princip iznad individualnog poretka, što smo zaboravili vertikalnu dimenziju i što smo umjesto istinskog Apsoluta apsolutizirali ono relativno. Cije-

njeni profesor Nasr bi kazao da postoji odviše mnogo nepredvidivih činioca u svijetu kaotičnog mnoštva u kojemu živimo, jer je naš razum bespomoćan da nametne poredak i integriranje unutar kaosa ovog svijeta; napose modernog svijeta, koji je sam posljedica čovjeka koji traži da živi tako kao da više nema nikakve potrebe za Božijim zakonima (otuda toliko naglašavanje i inzistiranje na ljudskim pravima bez ikakve svijesti o ljudskim dužnostima i odgovornostima, odgovornostima koja prethode pravima).²² Kaotična narav ovog razdoblja se spominje ne samo u tradicionalnim islamskim izvorima, već jednako tako u klasičnim tekstovima hinduizma koji se tiču Kali Yuge (mračnog doba) u kojemu živimo²³.

Što se tiče napose islama, zadobivanje unutarnjeg upotpunjenja zahtijeva da moramo prije svega prihvatiti i prakticirati Šerijat (Vjerezakon) kao normu koja integrira naš svakodnevni život i koja priskrbljuje kadar koji sprječava dušu da zapada u različite stupice. Pomoću horizontalnog discipliniranja duše, božanski zakoni pripremaju dušu na vertikalno putovanje, a ne postoji mogućnost vertikalnog putovanja bez određenih granica i ograničenja na horizontalnoj ravni. Sukladno meni dragom profesoru Nasru, onaj ko traži da postigne slobodu tek horizontalno, nikada neće postići istinsku slobodu, a historija modernih i postmodernih svjetova je pokazala tu istinu u dostatnoj mjeri.

Tradicionalni su hindusi i muslimani općenito bili puno više prijateljski nastrojeni i više integrirani jedni s drugima nego što su to moderni hindusi i muslimani u Indiji danas i ovo je velika istina koju nam profesor S.H. Nasr u ovoj svojoj studiji posvješćuje. Razlog je taj što je modernizam, u pokušaju da ustanovi društvenu harmoniju i integraciju na sekularizmu, oslabio religijski identitet i razorio mogućnost duhovnog i religijskog dijaloga utemeljenog na zajedničkim transcendentnim principima. Sa svoje strane ovo je prouzročilo protureakciju u obliku modernog nacionalističkog hinduizma, ili indijskog «fundamentalizma», s jedne, te islamskog «fundamentalizma», s druge stra-

22 Vidjeti S.H. Nasr, «Islam u osvit novog kršćanskog milenijuma» (*Islam at the Dawn of the New Christian Millennium*), s engleskog preveo N. Kahteran, u: *Glasnik*, br. 1-2/2002., str. 71-100.

23 Vidjeti S.H. Nasr, *Sufism and the Inegration of the Inner and Outer Life of Man*, The Singhvi Interfaith Lecture for the Year 1999, The Temenos Academy, 2004.

ne, kao što to danas primjećujemo. Situacija sa kojom se suočavamo danas jeste izravna posljedica nepoštivanja unutarnje dimenzije, budući da je Bezoblično, ono koje transcendirira sve svete oblike i k tomu još je izvor tih oblika, razblaženo i maknuto postrance.

U samoj Indiji, sufizam je stvorio most koji je bio nužan za Indijce i muslimane kako bi jedni druge upoznali metafizički, teološki, duhovno, umjetnički (napose na polju muzike i poezije), te u popularnim oblicima svakidašnje pobožnosti. U svim tradicionalnim društvima, ljudi posjeduju, može se kazati, neko čulo miomirisa svetog. Iznova, sukladno S.H. Nasru, zapravo postoji «miomiris» svetog, no nažalost mi smo danas izgubili to čulo «mirisa» koje bi nam omogućilo da iskusimo taj miomiris bilo kad da na njega naiđemo.²⁴ Nadalje, u predmodernoj Indiji na stupnju svakidašnjeg života, ljudi su posjedovali gotovo fizičko osjetilo svetog bez obzira da li su bili muslimani, ili Indijci. Ovo je reflektirano u indijskoj i muslimanskoj umjetnosti i arhitekturi ove regije. Dakle, ovaj osjećaj svetog mora da se bavi sviješću o prisustvu Bezobličnog u oblicima i on se iskušava u religijskim oblicima koji pripadaju drugom svijetu, najsnažnije onima koji su bili u stanju da putuju od svijeta oblika svoje vlastite religije do Samog Bezobličnog.

Što se pak tiče islamske strane, tragični obrat događaja je izravan rezultat pojedinih interpretacija islama koje se šire posljednjih decenija, čitavim putem od sjeverne Indije i Pakistana do Qandahara i Kabula u Afganistanu, koji je omogućio nastanak talibana u toj zemlji, kao i masakr muslimana od strane muslimana, koji sada vidimo u Pakistanu i Indiji s vremena na vrijeme, te u Iraku. Ova se pojedinačna interpretacija islama utemeljuje najvećim dijelom na negiranju sufizma i njegove univerzalističke i inkluzivističke vizije, koja je odigrala tako značajnu historijsku ulogu u postizanju sklada između hindusa i muslimana, kao i među samim muslimanima. Nije slučajno

²⁴ Ovdje je instruktivno navesti Mawdudijevo stajalište spram sufizma, koji je sufizam smatrao odgovornim za slabljenje islama kroz povijest, ukazujući na njega kao *chuniya begum* (ženski opij). Štoviše, on je vjerovao da je sufizam zaveo mogulske vladare u težnji prema sinkretičkim eksperimentima. Njihovo prilagođenje hinduizma, kao što je to evidentno u Akbarovoj *din-i ilahi* (božanskoj religiji) i Dara Shokuhovoj knjizi *Majma'au'l-bahra-in* («Spoju dva mora»), koje se oslanja na ezoterički brak između islama i hinduizma, ne samo da je religijski bilo suspektno, već je uzrokovalo da Moguli propuste jedinstvenu priliku da preobrate čitavu Indiju na islam. Vidjeti S.V.R. Nasr, *Mawdudi and the making of Islamic revivalism*, Oxford University Press, 1996., str. 122.

da je širenje ovih ekskluzivističkih i izvanjskih interpretacija islama, koje imaju svoj rezultat u vjerskom fanatizmu, odvelo do nezapamćenog nastanka razdora koji je utemeljen na religijskim razlikama, napose kada je objedinjen sa sličnim religijskim ekskluzivizmom i religijskim nacionalizmom sa hinduske strane. Ovo je razlog zašto je toliko važno, čak sa praktičnog stajališta, ne da se suprotstavljamo, već da branimo sufizam, te da tražimo da maknemo zapreke koje su stavljene pred njega i širenje njegovih ideja, ono što u ovom tekstu nazivam *ihṣānī* intelektualnošću.²⁵ Ostaje samo da se nadamo i molimo, skupa sa profesorom Nasrom, da će pozitivne snage za integraciju koje postoje unutar sufizma nanovo oživjeti i da će biti uspješne u popravljajući teške situacije sa kojom se ne susreću samo hindusi i muslimani u Indiji, već muslimani i nemuslimani u mnogim drugim zemljama danas. Jer, bez ovog unutarnjeg integriranja nika da nećemo biti u stanju da integriramo izvanjski svijet oko nas.

Tradicionalni islam i ideja *ihṣānī* intelektualnosti

Ideja *ihṣānī* intelektualnosti je uvelike proglašena paradoksimi i kontradikcijama našeg doba. Jedino u potpunosti integriran islam u kojemu je cjelokupna duhovna i intelektualna tradicija razvijeni priskrbljuje svijest o ovom suvremenom kontekstu u kojemu je središnja intelektualna karakteristika, napose modernog doba, ono što bismo mogli nazvati «ukinućem Apsoluta». Ono što je u kontrastu sa našim cjelokupnim modernim učenjem, koje je zatvoren materijalistički sustav, jeste njegovo ukazivanje da se sve stvari vraćaju superionim razinama bića, te konačno krajnjim Principima: predanjima koja su posve nepoznata modernom čovjeku.

Svakome tko je u potpunosti svjestan suvremenog konteksta čini se da su ekstremisti još jednom iznova ukrali i zauzeli središnju poziciju u predočavanju islama i muslimana u svijetu. Naravno, ostaje uvijek aktualno pitanje kako je moguće da se islam počne izjednačavati sa fanatičnom i radikaliziranom manjinom, koja nedvojbeno postoji među muslimanima, uostalom kao i među drugim vjerskim skupinama.

²⁵ Pokušaja nasrtaja ovakve vrste na tradicionalni islam u Bosni je bilo jako puno posljednjih desetak i više godina, no Bogu hvala, on je preživio Voljom Neba i otuda kao motto ovaj Nasrov navod s početka teksta.

Međutim, koliko do jučer mogli smo posmatrati dihotomiju koja je uspostavljena sa postojanjem, s jedne strane, tradicionalističkih interpretacija islama i promicatelja takovrsnog stajališta, te s druge, onih modernističkih, tj. modernista, među kojima skoro da nije postojalo razumijevanje, predmnijevajući na ovom mjestu njihove podjele i potpodjele. No tek s drugom polovicom dvadesetog stoljeća pojavit će se na sceni muslimanski učenjaci, pripadnici nove tenedencije muslimanskog modela mišljenja, koji će biti u stanju da u novom ruhu predoče tradicionalne istine. Ovo su pripadnici tradicionalnog islama koji implicira horizontalni kontinuitet sa Izvorom i vertikalnu vezu koja se tiče životnog toka tradicije u pogledu pitanja metahistorijske Transcendentalne Zbilje²⁶. Ovi autori su daleko iznad okoštalih tradicionalističkih (obratiti pažnju na naše povlačenje razlike između pojmova tradicionalnog i tradicionalističkog, prvog koje označava životnu snagu tradicije i životnost, te potonjeg koje označava okoštalost i okaminu tradicije, te duh baruštine i ustajalosti), ali i modernističkih interpretacija islama, koje predstavljaju krajnji raskid sa tradicionalnim učenjima islama.

K tomu još, ovi autori su svojim djelima ugrozili i do kraja razvrgnuli temeljne pretpostavke orijentalističkih poduhvata, primjerice kao što su one Renana, Caetanija, Hurgongea, Schachta, Goldzihera i drugih. Riječ je, dakle, o djelima: René Guénona, Ananda Kentisha Coomaraswamyja, Frithjofa Schuona, Titusa Burckhardta, Seyyeda Hosseina Nasra, Hustona Smitha i čitave plejade mlađih autora, koji su započeli izučavati istočnjačke filozofske i religijske tradicije na način koji nije unaprijed pretpostavljao superiornost europske tradicije, niti same modernosti. Ovi autori su primijenili principe učenja koja su izlagali na tvrdnje racionalizma, scijentizma i cjelokupnog sekularnog modernizma na način koji je ugrozio same osnove moderne zapadnjačke civilizacije, iako oni u ovim svojim djelima nisu bili antizapadnjački nastrojeni (važno naglašavanje u svakom pogledu na ovom mjestu), budući da je prije riječ o njihovim nagovještajima nastupajuće krize modernog svijeta, čiji smo i sami izravni sudionici, kao i posvemašnjeg brinuća za izgledniju budućnost cjelokupnog čovječanstva. Na-

²⁶ S.H. Nasrovo određenje u: *Traditional Islam in the Modern World*, London: Kegan Paul International, 1987., str. 13.

suprot djelima osporavatelja i mrzitelja islama i islamskog učenja, kao što su ona Bernarda Lewisa, Martina Kramera, Samuela Huntingtona, Daniela Pipesa,²⁷ te mnogih drugih zapjenušanih zagovornika sukoba i ratova među civilizacijama, kao i glasnogovornika islamske prijetnje Zapadu, čini nam se vrijednim spomena na ovom mjestu da se u Sjedinjenim Državama nedavno pojavilo djelo grupe mladih američkih znanstvenika različitih profila, muslimanske provenijencije, koji kroz svoje eseje nastoje posvijestiti upravo važnost tradicionalne perspektive i tog rakursa gledanja. Zapravo, riječ je o djelu *Islam, Fundamentalism and the Betrayal of Tradition: Essays by West Muslim Scholars / Islam, Fundamentalizam i iznevjeravanje tradicije: eseji muslimanskih intelektualaca koji žive na Zapadu* (World Wisdom Books, 2004.) čiji je priređivač Joseph Lumbard, koji je nedavno polučio doktorat iz islamskih studija i arapskog jezika na Sveučilištu Yale, a trenutno je profesor na Američkom Sveučilištu u Kairu.

Ukoliko prethodno spomenute autore označimo kao pionire ove islamske univerzalističke i inkluzivističke tradicije, onda nam je posvema jasno pomaljanje sve većeg broja muslimanskih pisaca koji su dobro upućeni i u evropsku i islamsku intelektualnu tradiciju. Pored dobro nam poznatog S.H. Nasra, ovdje možemo svakako spomenuti Martina Lingsa, Charlesa Gaija Eatona, A.K. Brohija i ovdje ranije spominjanog Muhammed Suhayl Umara iz Pakistana, te Naguib al-Attasa i nama dragog Osmana Bakara iz Malezije, kao i čitavu plejadu mlađih autora, koji su priskrbili islamske odgovore na izazove sekularnog humanizma sa potpunom sviješću o obje intelektualne tradicije. Radovi ovih autora iznijeli su na vidjelo zapadnjačkom auditorijumu intelektualnu tradiciju islama, koja je isuviše dugo bila izvan područja zanimanja zapadnjačkih učenjaka, a koji su u njoj radije vidjeli stvar prošlosti.

Naime, ova intelektualna tradicija je prisutna u islamskoj civilizaciji u jednom ili drugom obliku, čak i u modernom svijetu, iako je danas dramatično oslabila i njezino odsustvo iz modernog diskursa je među najozbiljnijim simptomima koji označavaju bolest cjelokupnog diskursa. Otuda je jako važno kazati da iz ove perspektive filozofija

²⁷ Vidjeti nedavno izašlu knjigu potonjeg pod naslovom: *Militant Islam Reaches America*, New York: W.W. Norton & Company, 2002.

nije prosta racionalna dedukcija i spekulacija, već znanost o istinskoj zbiljnosti. Međutim, da bismo istinski spoznali zbiljsko bez omama strastvenih pristranosti mentalnih konstrukcija, moramo usavršiti organ mišljenja i zamjećivanja, tj. intelekt, koji, sukladno tradicionalnim islamskim misliteljima, prebiva u ljudskom srcu. Poteškoće u razumijevanju ovoga nastaju još u razdoblju konceptualiziranja islamske civilizacije kroz post-prosvjetiteljske teorije o religiji, koja je nakon tog razdoblja postajala sve više razvodnjena i razblažena religija, ili zarotirana religija (ono što danas u slučaju islama neki nazivaju *al-islām al-mu'addal*, modificiranim ili zarotiranim islamom). Ovo je napose razlog što je bez određenog oblika *ihsānī* intelektualne tradicije sam islam izložen postajanju ideologijom koja je lišena duhovne učinkovitosti, a njegovo središnje učenje – *la ilāha illā Llāh* – reducirano na puki slogan – ono što nazivamo kroz ovaj tekst zarotiranom religijom, odnosno u ovom konkretnom slučaju, zarotiranim islamom.²⁸

Naime, propust da se dopusti ova temeljna historijska zbiljnost odvela je mnoge generacije muslimana tome da odbace integralni dio svoje vjere i da zapriječe zamašnije razumijevanje i iskustvo potpunosti življenja svoje tradicije. Svaki put kad se ovo desi, religija – bez obzira koja je posrijedi, a ne samo islam – svodi se na puku ideologiju, a kada se svede na ideologiju, ona više nema tu sposobnost da pročišćava ljudska srca od raznih vrsta opačina, osim da opravda čisto ovozemaljska stremljenja pojedinaca ili uskih interesnih krugova i grupacija.

Dakako, na ovaj način dolazimo do dubljeg razumijevanja uskih ideoloških interpretacija vjerovanja koje danas dominiraju, no da bismo izgradili intelektualni univerzum koji je u potpunosti islamski utemeljen na konceptu *tawhīda*, nužno je iznova združiti i objediniti islām, imān i ihsān u jedan kombinirani intelektualni pristup, jer, ukoliko ćemo se prisjetiti izreke Abū Saʿīd Abi-ʿl-Khayra: «Istinski čovjek je onaj koji sjedi i prebiva među drugima, spava i hrani se, te kommunicira sa drugima na pijaci, kupuje i prodaje, onaj koji se miješa

28 Vidjeti napose S.V. R. Nasr, *Islamic Leviathan: Islam and the Making of State Power*, Oxford University Press, 2001., djelo u kojemu se razmatra slučaj Malezije i Pakistana, budući da je u ove dvije zemlje religijski identitet bio integritetom državnu ideologiju, a kako bi se priopćio cilj i proces razvitka sa islamskim vrijednostima (Ibid., str. vii).

sa ljudima, i k tome još ni jednog trenutka ne zaboravlja na Boga u svojem srcu»²⁹. Ovo je stanje koje Kur'an naziva ljudskom normom, ljudskom prigodenošću za savršenstvo (*fitra* - Ar-Rūm, 30).

Međutim, centralna intelektualna karakteristika napose modernog razdoblja jeste ono što bismo mogli nazvati «ukinuće Apsoluta», gdje je, da se poslužimo riječima Williama Stoddarta³⁰, ovaj vakuum kasnije ispunjen sa svim vrstama lažnih «apsoluta», koji priječe valjano razumijevanje ovog pojma *ihsānī* intelektualnosti. No, da ne bude zablude u svezi s tim, reći će Stoddart³¹, usprkos svakom privremenom neuspjehu, općenito prihvaćena religija našeg doba (ovdje uopće ne specificira ni jednu napose) još uvijek je amalgam evolucionizma, progressa, scijentizma i psihologizma. Nažalost, takovrsna «normalnost» razara i troši se u beskrajno lošoj spirali i ovo je danas slučaj sa tzv. «oficijelnom» religijom bilo koje vrste.³² Naime, ovo je razlog što je početni zagovornik i promicatelj ove *ihsānī* intelektualne tradicije, René Guénon, pisao u svojim djelima ukazujući na «pogrešnu duhovnost» i «puno suptilniju smetenost», gdje je središnja karakteristika napose modernog razdoblja ono što bismo mogli nazvati «ukinućem Apsoluta»³³ i ovo je «ukinuće Apslota» u punom smislu riječi, doista!

Razumijevanje pojma terora i nasilja

Nakon nesretnih i tragičnih događaja od 11. septembra 2001., postalo je krajnje očitim i razvidnim da se politički realiteti islamskog svijeta sada sagledavaju kroz mikroskop kuluturoloških stereotipa i amorfnih kolektiviteta i da su ovi demonizirajući epiteti i naprasite predodžbe postali uporištima za konstruiranje islamofobnih političkih diskursa te sastavnim dijelom općenitog znanja o islamu i muslimanima. Usprkos tome, moguće je da živimo islamski čak i pod najtežim historijskim okolnostima i u situaciji gdje su izvanjske i unutarnje prinude uvijek prisutne, pod čime označavamo nesmiljeni proces de-

29 Muhammad Ibn Munawwar, *Asrār-i tawhīd*, vol. 1, str. 199.

30 Vidjeti William Stoddart, "Meaning Behind the Absurd", u: *In Quest of the Sacred: the Modern World in the Light of Tradition*, ed. By S.H. Nasr and Katherine O'Brien, The Foundation for Traditional Studies, 1994., str. 9.

31 Ibid., str. 8.

32 Ibid., str. 9.

33 Ibidem.

sakralizacije ljudskih bića i prirodne čovjekove okolice, kao i suicidalni kurs koji je zauzeo moderni, a čini se da zauzima i postmoderni svijet. U ovoj historijskoj situaciji bez presedana, učešće muslimana na globalnoj sceni u stvaranju svijesti o ljudskim odgovornostima koje upotpunjuju i prethode ljudskim pravima je samo po sebi odgovornost prvog reda, kao i naznačeno pitanje odnosa sa sljedbenicima drugih religija, koje je relativno lahko u svjetlu kur'anskog učenja o univerzalnosti revelacije. Ono što je ovdje važno pridodati jeste to da se mora uzeti u obzir i one koji ne vjeruju ni u jedan transcendentni, niti imanentni Princip iznad ljudskog. Razložnost je više nego očita: naime, ne postoji drugi izbor izuzev da živimo u uzajamnom uvažavanju i ljubavi za Drugog, ili da skupa nestanemo.

Konačno, posvema smo svjesni da postoje oni na Zapadu koji islam vide kao «posve drugog», prikazivanja političkog, militantnog i fundamentalističkog islama, kojeg je proizvela i podržava enormno velika mreža pisaca, političara, novinara i govornika, sa jednako tako opasnim i podmuklim prizvukom stvorenim u svijetu zabave. Ovo prikazivanje protjeruje riječ «islam» u političko i vojno sukobljavanje i posjeduje slabašan utjecaj reduciranja muslimanskog svijeta na podkategoriju Srednjeg Istoka u umovima mnogih Amerikanaca i Evropljana. No jednako tako svjesni smo da postoje i oni u islamskom svijetu koji na Zapad gledaju kao urođenog neprijatelja islama te da mi koji vjerujemo u Boga moramo dići svoje glasove protiv takovrsnih ignorantskih i zlobnih stajališta. Naše važno naglašavanje ovdje jeste da ne možemo za sve loše unutar muslimanskog konteksta kriviti Zapad.³⁴ S ove najviše tačke možda možemo načas opaziti po novom svjetlu podatke tog problema kojeg više ne možemo spriječiti na horizontu ispred nas, to jest, problem konfrontacije pojedinačnih sudbina Istoka i Zapada. Međutim, samo znam odveć dobro da u postojećem stanju stvari, s općenitim procesom pozapadnjačenja koji je toliko proširen, ove riječi nemaju isti smisao

34 "Obratite pozornost! Kada čovjek dopušta sebi da bude bačen u historiju, on može ići kroz sve filozofije historije koje želi, on može izdavati zakone u ime historijskog kauzaliteta koji zanemaruje cjelokupnu metafiziku, on se može ponašati posve agnostički. Ovo više nije moguće kada je historija pounutarnjena, integrirana u čovjekovu svijest. Događaji su događaji duše; oni imaju transcendentnu dimenziju. Više ne možemo biti u igri bilo kakve agnostičke filozofije historije koja nam se sviđa...» (Henry Corbin, *The Concept of Comparative Philosophy*, s francuskog preveo Peter Russell, Golgonooza Press, 1995.).

kontrasta kakav su imale samo jednu ili dvije generacije ranije. Jer, sudbina Zapada i islamskog svijeta su tako isprepletene (nalik yinu i yangu kineske filozofske tradicije) da niko ne može reducirati situaciju na «nas» i «njih» u posvemašnjem zajedničkom isključivanju.

No da ustvrdim na ovom mjestu da usprkos prevalirajućim percepcijama islama kao prijetećeg drugog Zapada, da li zamišljenog kao judeo-kršćanskog, onog sekularnog, ili oboga, postoji alternativno gledište koje posmatra islam i islamski svijet kao sestrinsku civilizaciju Zapada i kao dio abrahamovske tradicije koja uključuje judaizam, kršćanstvo i islam te koje zauzima pristup prilagođavanja, koegzistencije i dijaloga nasuprot demonizaciji islama kroz prikazivanje islamskog fundamentalizma, radikalizma i terorizma. Dakle, s jedne strane imamo oštri kontrast između konfrontirajućih percepcija, dok s druge predstavnike onih prilagođivačkih čiji su predstavnici mimo Nasra: Edward Said, John Esposito, John Voll, Oliver Leaman, Bruce Lawrence, James Piscatori, Graham Fuller, Richard Bulliet i mnogi drugi.

Suvremeni način življenja doista je u tolikoj mjeri prožet nasiljem da jedva da postoji razlika između onog virtualne stvarnosti TV ekrana i onog na ulicama. Jer, nasilje se u ljudske kulture, religije i filozofije, infiltrira izvana i potom ih ono instrumentalizira za svoje svrhe i ciljeve; međutim, više je nego očito da ono ne proizilazi iz premisa njihovog vlastitog učenja. Štoviše, čak i najekstremnije ideologije i interpretacije religijskih principa samo su izraz, i to sekundaran izraz, nečega dubljega, uvijek i iznova povezanog sa ovo-svjetskim, a ne onosvjetskim interesima i razlozima.³⁵

Konačno, terorizam ne možemo ekstrapolirati iz konteksta suvremenog društva, kojega on u bitnom karakterizira i u kojemu nastaje, te ga locirati na neku izvanjsku tačku, kao što ga ne možemo pripisati samo ovom ili onom religijskom ili ideologijskom izvoru – napose ne islamu i islamskom učenju, budući da se politički realiteti islamskog svijeta sada sagledavaju kroz mikroskop kulturoloških stereotipa, te demonizirajućih kvalifikativa i naprasitih predočavanja, koji su uistinu postali linijom pribježišta za konstruiranje islamofobnih

35 U konkretnom slučaju Pakistana, vidjeti spomenuta djela S.V.R. Nasra i Johna Esposita (fus-nota 4).

političkih diskursa, te sastavnim dijelom općenitog znanja o samom islamu i muslimanima. Ovdje želim da se suprotstavim tim demonizirajućim stereotipima o islamu, koji su se razmnožili sa ratom protiv terorizma, nastojeći da doznam dublje razumijevanje teme terora i nasilja, koji su nedvojbeno postali prevalirajućom temom današnje politike, i koji su zapravo izraz naše suvremene europske, odnosno zapadnjačke civilizacije i nekih njenih svojstava kojih, ili nismo dovoljno svjesni, ili ih namjerno ignoriramo, ili pak nemamo odgovora na njih, mada smo svjesni da iz njih izvire sadašnje teškoće.

Tema je terora nedvojbeno postala prevalirajućom temom današnje politike, znanosti i medijske prezentacije onih elemenata javnog interesa koji izražavaju okolnosti pod kojima danas živimo i koji prijete da rastoče naša ukupna milenijska kulturno-civilizacijska postignuća, a sve zbog same činjenice da ovi događaji nose potencijal sveopće opasnosti. Dakako, moramo se složiti da je ponašanje bilo koje terorističke grupacije odvratno, bez obzira na motivaciju i moguće izlike, međutim, današnji religijski terorizam sam po sebi uistinu nije nov fenomen, niti problem čiji su korijeni vezani za jedno područje. Nažalost, jedino što doista jeste *novum* današnjeg vremena jeste globalizacija međunarodnog terorizma i s ovim se moramo suočiti bez zapadnja u demonizirajuće epitete i stereotipe, te razmatranja selektivne naravi i opterećenosti političkim natruhama.

No, kao što je postalo krajnje očitim nakon nesretnih i tragičnih događaja od 11. septembra 2001., nakon kojih se politički realiteti islamskog svijeta sada sagledavaju kroz mikroskop kulturoloških stereotipa i amorfnih kolektiviteta i kada su ovi demonizirajući epiteti i naprasite predodžbe postali uporištima za konstruiranje islamofobnih političkih diskursa, te sastavnim dijelom općenitog znanja o islamu i muslimanima, budući da je tragičnim događajima upravo na ovaj datum islamski svijet stavljen u središte pozornosti, moja središnja tvrdnja ovog kratkog saopćenja glasi upravo suprotno: *teror i nasilje su izrazi društvene patologije suvremenog svijeta, a ne patologije bilo kojeg tradicionalnog religijskog modela mišljenja*. Naime, želim ovdje jasno potcrtati sljedeće: pouzdanje s kojim je Zapad na početku 20. stoljeća još uvijek vjerovao da će razvojem

tehnologije napredovati ka sreći i ponovnom zadobijanju raja, ako ga pogledamo još jednom iznova, vidjeti ćemo da nam on daje ideju mjere njegovog očaja danas. Postojala je prevara i iluzija, jer je znanost-osloboditeljica stvorila zapravo instrument smrti.

U ovom smislu čini mi se ključnim stav o tome da terorizam u suvremenom svijetu proizilazi iz jednostavne činjenice da je suvremeni način življenja u tolikoj mjeri impregniran nasiljem i to sam po sebi bez ikakve veze s nekim teorijama i vjerovanjima. Stoga su nasilje i teror logičan izraz modernog načina života i penetriraju se u sve kulture i religije izvana, ali nikako ne proizilaze iz premisa njihovog učenja. Stoga se terorizam *eo ipso* ne može izvoditi iz premisa bilo kojeg religioziteta. Zapravo, želim kazati da živimo protiv prirode i da nam se to sveti na način da više nismo u stanju jasno raspoznati razliku između dobra i zla, da smo izgubili smisao za etičko, te da smo i sami dio jedne velike pragmatične mašine iskorištavanja i uništavanja, dok je terorizam samo najizravniji i najprecizniji izraz takvovrsnog stanja.

Konačno, traganje za uzrocima terora ne može se nikako locirati u sferu raznih vjera i ideologija, pogotovo ne u sferu islamskog vjerovanja, budući da je posvema bjelodano da je teror nešto što je mnogo dublje utemeljeno u modernom načinu življenja. Štoviše, sama pojava terorizma izraz je naše suvremene europske, odnosno zapadnjačke civilizacije i nekih njenih svojstava kojih ili nismo dovoljno svjesni, ili ih namjerno ignoriramo, ili pak nemamo odgovora na njih, mada smo svjesni da iz njih izvire sadašnje teškoće. Jamačno da su mnoge od ovih razlika bolne i karakteristične, no vjerujemo da je iznimno važno da se naučimo baviti ovim bolnim razmimoilaženjima.

Zaključno razmatranje

Ulaskom u novi milenij treba da da naučimo da izmirujemo nove suprotnosti, no ne kroz polemiku, koja vodi svađalaštvu i razmiricama, čak ratovima, već kroz konstruktivan dijalog, koji je jedini put mira i miroljubive koegzistencije među narodima.³⁶ Dakako, uz permanentnu svijest o tome da su nacionalizmi i inetelektualna miopija redukcionizmi jedne te iste nam zajedničke Istine, koja nije ni

³⁶ U Kur'anu su u suri Mujādala, ajet 1. spomenuta oba termina: *tujādiluka* (odlatle *mujādala*, polemika) i *tahāwurakumā* (odlatle *hiwār*, dijalog).

istočna, ni zapadna, već jedna i univerzalna. Također, religije, iako su putevi koji vode do Boga, one nisu sâmo božanstvo, već naša zemaljska halja u koju se zaodijevamo dok se veremo «liticama Duha», tim «Himalajima ljudske duše», da se poslužim iznova riječima profesora Veljačića. Naravno, u metaforičkom smislu kazano, tamo piri jako vjež vjetar i potrebno je da imamo jaka pluća za «veranje», da budemo pripravn i svakom smislu i, nadasve, da na tom putu ostanemo budni i strpljivi. Dakle, u tom smislu nemamo više prava na naše uvriježene predrasude i nesmotrenosti, budući da živimo ubrzano to jedno spljošteno vrijeme.

Kada o ovim stvarima govorim kao bosanski intelektualac islamske provenijencije, onda iznova plediram za istinski razumljen pojam tradicionalnog islama i tu ideju «*ihsānī* intelektualne tradicije», koja je bila uvelike prognana paradoksima i kontradikcijama našeg doba, ideju da jedino u potpunosti integriran islam u kojemu su cjelokupna duhovna i intelektualna tradicija razvijeni priskrbuje svijest o ovom suvremenom kontekstu, u kojemu je središnja intelektualna karakteristika napose modernog doba ono što bismo mogli nazvati «ukinućem Apsoluta». Jer, dijalog koji se danas vodi uglavnom se vodi sa ciljem uspostavljanja mira među ljudima nauštrb mira sa Nebom. Zapravo, na ovom mjestu ću parafrazirati iskaz Hansa Kúnga³⁷ kada kaže da nema mira među ljudima bez mira sa Nebom, bez obzira kako imenovali ovaj transcendentni Princip. Suvremena ekološka situacija u svijetu, kao i mnoge druge poteškoće s kojima se susreće naše doba, zorno svjedoči u korist ovoj tvrdnji.

Neka mi bude dozvoljeno da na samom kraju iznova spomenem meni toliko dragog profesora Nasra i ovdje puno navođenog, a koji kaže da na samom početku ove nove kršćanske ere, i vjera i praksa islama ostaju snažnima, a pokušaj da se nanovo ožive različiti aspekti islamske civilizacije nesmanjeno se nastavljaju. Međutim, velika duhovna, intelektualna i društvena energija muslimana bi u skoroj budućnosti trebala biti povezana sa davanjem odgovora na izazove koje islamu postavlja moderni svijet. Trajna prisutnost naslijeđa kolonijalizma će najvjerovatnije nastaviti da uzrokuje napetost između prozapadnjač-

37 Hans Kúng-Joseph van Ess, *Kršćanstvo i svjetske religije – Islam, «svjetlo riječi»*, Livno, 1995., str. 15.

kih vladajućih elita (élites) i islamskog naroda u najvećem broju islamskih država, kao što se to danas i primjećuje. Jednako tako, sukobljavanje između implementacije Vjerezakona u svim njegovim vidovima, koje uključuje ekonomiju i politiku te upotrebu sekularnih zapadnjačkih zakona u islamskim zemljama, prema njemu će se vjerojatno nastaviti budući da je opće islamsko gledište o znanju prožeto osjećajem svetog i sekularnog učenja osobito u obliku moderne znanosti. Velika kriza, koja je prouzročena u čovjekovoj okolini kao rezultat primjena moderne tehnologije, širi se na sve većem stupnju unutar islamskog svijeta uzrokujući rasprave religijske naravi. Zapadnjačke 'vrijednosti' kao što su ljudska prava i sloboda, zapadnjačka popularna kultura i umjetnost te zapadnjački način života mladih, vjerojatno će nastaviti sa sve većim nasrtajima i oni traže promišljenije i ozbiljnije odgovore od islamskog svijeta. Nalaz o tome da islam ne može koegzistirati sa modernizmom i postmodernizmom, niti oni mogu koegzistirati sa islamom, budući da se modernizam i postmodernizam mijenjaju u boji i obliku iz desetljeća u desetljeće, objeručke supotpisujem. Jer, usprkos velikim izazovima koje oni predstavljaju islamu i islamskom svijetu, islam ostaje jakim i širi se čak i na Zapadu predvođen svojom duhovnom tradicijom koja je kristalizirana u sufizmu i svojemu autentičnom intelektualnom naslijeđu, koje se već smatra ozbiljno preporođenim usprkos velikim preprekama na tom putu.³⁸

No, da li ovakva situacija znači neumitno ulazak u konfliktne situacije? Ne, nikako. Dapače, ovdje je priječ o nastojanju da se istodobno povlače usporedbe sa zapadnjačkom filozofskom tradicijom na način plodnog združivanja prijepornih pitanja i poboljšavanja razumijevanja samih stajališta i involviranih pitanja, a ne pukom pobijanju. Međutim, nastojanje se nastavlja ulagati kao na sadašnjem projektu i vjerovatno će se nastaviti narednih godina kao središnja preokupacija islamskog mišljenja. Veliki učinak ovog pitanja i kako se ono razrješava u islamu i islamskom društvu jedva da ovdje može biti preuveličan.

38 S.H. Nasr, *Islam at the Dawn of the New Christian Millennium*, str. 71. Takodjer, ovdje želim da isažem svoju naročitu zahvalnost S.V.R. Nasru za neke instrukcije koje mi je prosljedio u ovom smislu. Sukladno njemu, najznačajnija pitanja koja se trebaju raspraviti jesu etnička i društvena harmonija (napose je područje Karačija pretrpjelo puno etničkih konflikata). No, pored ovog, pitanja reforme religije i demokracije su važna pitanja, pošto se sada bavimo katastrofom i time kako da se izvrši rekonstrukcija.

Takodjer, ne manje važno je prisposominjanje da je tokom posljednjih decenija plamen mržnje između između dva glavna ogranka islama (sunnizma i ši'izma) bio zapaljen u mnogim mjestima iz različitih političkih i ideoloških pobuda, kao što to možemo vidjeti u Iraku, Bahreinu, Afganistanu te naročito u Pakistanu i Indiji, gdje su sukobljavanja između ovih dviju grupacija dostigla nečuvene razmjere. Situacija zahtijeva obnovu napora *dār al-taqriba* (pomirenja) i mnogi učenjaci sada posvećuju puno vremena ponovnom promišljanju mnogih teoloških i religijskih razlika između sunnizma i ši'izma te dolaženju do većeg unutarnjeg razumijevanja unutar samog islamskog svijeta. Za mene osobno pak biti sunnit ili ši'it je lažna muslimanska dilema, budući da je to pozicija nalik sjedenju u krošnji istog stabla – s tom razlikom što sjedite na jednom ili drugom njezinom ogranku. Ono što je daleko važnije jeste da sebi ne smijemo dopustimo sjedenje na odavno napuklim grančicama jedne ili druge tradicije i ovaj novi teološki i religijski napor u smjeru većeg unutarnjeg dijaloga i ekumenizma unutar islama će vjerovatno nastaviti da traje i obuzima umove mnogih muslimanskih mislitelja u budućnosti, nadopunjujući se sa dijalogom sa drugim religijama, jer pitanje religijske raznolikosti je danas najopširnije raspravljano u islamskom svijetu i postoji veliki interes među muslimanskim misliteljima da vode religijski dijalog ne samo sa kršćanima i jevrejima, već također i sa hindusima, budistima, konfucijancima, taoistima i drugima.

Ono što je važno da razmotrimo ovdje, u razmišljanju o budućnosti, nije samo to kako će religija uopće i islam napose moći preživjeti u svijetu u kojemu dominira modernizam i postmodernizam, već također kako će i da li će sam moderni svijet moći preživjeti zadugo dok prijanja uz sve te ideje kao što su sekularni humanizam, racionalizam, individualizam, materijalizam i sada sve više i više iracionalizam, koji je definirao modernost i položio osnove za postmodernizam, ideje koje je tradicionalni islamski svjetopogled odbacio i nastavlja da odbacuje. Bez obzira na sve, islam će ostati moćnom religijom u budućnosti, izazov sekularizmu u svim njegovim oblicima, jednako kao što će sekularizam ostati izazov islamu. Islam će nastaviti da se bori sa silama koje negiraju njegovu zbiljnost unutra i izvana i posvema sudeći će se sve više približiti drugim religijama,

naročito svojim monoteističkim sestrama, judaizmu i kršćanstvu, ali čak i ponad njih svim religijama koje dijele prihvatanje Transcendencije, značenje Svetog i razumijevanje krajnje duhovne naravi čovjeka, kao i duhovnog značaja svih stvorenja.

Naravno, ostaje naše permanentno povlačenje razlike između tradicionalnog i tradicionalističkog islama (ponavljam: prvog koje označava životnu snagu tradicije i životnost, te potonjeg koje označava okoštalost i okaminu tradicije, te duh baruštine i ustajalosti). Također, naše potcrtavanje i inzistiranje na činjenici da su *teror i nasilje izrazi društvene patologije suvremenog svijeta, a ne patologije bilo kojeg tradicionalnog religijskog modela mišljenja* ima smisla samo ukoliko distingviramo ove pojmove. Kroz tzv. «zarotirani islam» (*al-islām al-mu'addal*) doista ne možemo doprijeti do razumijevanja ovog univerzalističkog i inkluzivističkog čitanja islamske tradicije, niti bilo koje druge istinske tradicije koja nije nagrđena partikularističkim i ekskluzivističkim interpretacijama nacional-šovinista.

I na samom kraju, iznova izražavajući zahvalnost dr. Petri Raymond i meni dragom njemačkom prijatelju iz Sarajeva, Michaelu Schroenu, koji je čovjek mnogih talenata, za poziv da uzmem učešća u radu ove konferencije, želim da iskažem izraze najdublje sućuti porodicama nastradalih u područjima pogođenim nedavnim razornim zemljotresom koji je odnio desteke hiljada života. Bosna i Hercegovina i njen narod nije zaboravio silno golemu pomoć koju je primao tokom godina agresije od prijateljskog naroda Pakistana i ovo sa zahvalnošću ovdje ističem. Istinski se nadam da se će naš narod jednako tako znati uzvratiti na njihovu velikodušnost ništa manjim briganjem za one bez domova, siročadi, udovice, naročito djecu koja su ostala bez svojih škola i nastavnika, kao i sve one koji pate u toj zemljotresom zahvaćenoj regiji, a Bog je najbolji Vodič Svojom Dobrostivošću!

*Sarajevo, na ramazanski bajram (blagadan 'Id al-Fitra)
3. ševval 1426. / 5. novembra 2005. godine*

SJEME UNIŠTENJA

Posljednjih desetak godina napisane su mnoge knjige o potencijalnim i još nepoznatim opasnostima konzumiranja genetski modificiranih biljaka i drugih namirnica te mesa životinja hranjenih isključivo genetski modificiranim krmivom. Ima i knjiga u kojima se govori o pohlepi šačice agresivnih multinacionalnih kompanija, proizvođača genetski modificirana sjemena i pesticida. Te su kompanije, čini se, lukavošću Wall Streeta, nakanile zavladatai svjetskim tržištem potencijalno vrijednim stotine milijardi dolara.

Ova će knjiga, možda, razočarati one koji tragaju za dokazima koji će potvrditi njihove dvojbe. Po mišljenju autora ove knjige, iza brzoga svjetskog širenja genetski modificiranih usjeva, često skraćeno zvanih GMO, krije se daleko opasnija priča.

Ono što me navelo na temu o genetski modificiranim usjevima dogodilo se ubrzo nakon američke okupacije Iraka. U svibnju 2003. američki predsjednik George W. Bush održao je jednu od svojih rijetkih tiskovnih konferencija. Većina svijeta bila je usredotočena na strahote i moguća događanja u poslijeratnome Iraku i na opasnosti od širenja nemira diljem islamskoga svijeta. A predsjednik Bush nije se u tome govoru na to ni osvrnuo, nego je odlučio govoriti o jednoj potpuno drugoj temi, ili se tada barem tako činilo.

Najavio je kako je Vlada Sjedinjenih Američkih Država odlučila u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (World Trade Organization, WTO) službeno pokrenuti tužbu protiv Europske unije i njezinih zemalja članica zbog njihove zabrane uvođenja GM usjeva. Ta je zabrana bila na snazi od 1998. i mnogim je zemljama diljem svijeta dala hrabrosti i mogućnosti da se i same odupre nastojanjima

američkih korporacija i korporacija nekih drugih zemalja koje su u tim zemljama željele širiti GM usjeve.

Najzanimljiviji aspekt te krajnje zanimljive svibanjske tiskovne konferencije bila je Bushova izjava da je dugotrajna glad u afričkim zemljama izrana posljedica odluke Europske unije o zabrani uzgoja GM namirnica u Europi. Ne samo da je ta Bushova izjava imala čudnu logiku, nego je i dala na znanje kako je za njegovu Vladu pitanje širenja GM usjeva jednako važno kao i okupacija Iraka i njegova golemoga naftnoga bogatstva.

Poslije više mjeseci istraživanja i nekoliko krivih tragova počeo sam raspetljivati konce priče, po drskosti tako golemih i zapanjujućih razmjera da se njome nisam bavio gotovo godinu dana. Bio sam uvjeren kako sam preuveličao važnost onoga na što sam u svome istraživanju područja GM hrane na početku naišao. Ali, dokazi su se i dalje množili dok su Europska unija i njezine zemlje članice, kao i Brazil, stenjali pod pritiskom Amerike da otvore vrata uzgoju GM usjeva i dok je Washington u okupiranome Iraku ozakonjivao zaštitu patenata na GM sjeme i pesticide.

Na vlastito zadovoljstvo, provjerio sam i potvrdio mnoge navode o diktatorskome ponašanju kompanije Monsanto, vodeće svjetske kompanije za širenje GM usjeva, kao i kompanija Syngenta, Dow, Dupont i još šačice »globalnih igrača« na području uzgoja GM usjeva. Istražio sam razloge zbog kojih je britanski premijer Tony Blair, u lipnju 2003., samo mjesec dana poslije spomenute Bushove tiskovne konferencije, smijenio britanskoga ministra za okoliš Michaela Meachera. Provjerio sam navode o surovome gušenju neovisnog znanstveno-istraživačkog rada o mogućim posljedicama dugotrajnog konzumiranja genetski modificiranih namirnica po ljude i životinje.

Sve mi je bilo potpuno jasno. No, u cijeloj toj priči o GMO-u počela se pojavljivati još jedna činjenica, daleko teža i sablasnija. Ključ te činjenice bila je nezapamćena potpora koju šačica multinacionalnih kompanija specijaliziranih za GM usjeve i pesticide dobiva od, u prvome redu, američkog Ministarstva poljoprivrede,

od američke Vlade u Washingtonu i od svih američkih predsjednika od sredine 1980-tih godina, počevši od Ronalda Reagana. Jednako su čudni bili i politički potezi britanskoga premijera Blaira, čovjeka koji je svoju političku karijeru vezao za potporu Bushu u Iraku i za nametanje GM tehnologije u Velikoj Britaniji.

Dublja priča, koja se polako slagala, zasigurno će naelektrizirati predane tragače za »zavjerama« diljem svijeta. Osim toga, autora ove knjige jamačno će izložiti optužbama kao »još jednog teoretičara zavjera«.

Već me godinama zabavljaju besmislene optužbe na račun svih ljudi koji na bilo koji način nekome nagaze na krivu (tj. pravu) nogu. Za takve ljude obično kažu: »Ah, on je teoretičar zavjera«, a svrha te optužbe jest odvratiti inteligentne ljude od razmišljanja o posljedicama onoga što im se događa pred očima.

Prema klasičnoj definiciji, riječ »zavjera« podrazumijeva sljedeće: kad se dvije ili više osoba privatno ili tajno sastaju i kuju plan o zajedničkom zločinačkom pothvatu, većem ili manjem, onda te osobe sudjeluju u zavjeri.

Kao pravni termin, zavjera je u Americi povijesno definirana kao »dogovor dviju ili više osoba o počinjanju zločina« ili »o postizanju zakonita cilja nezakonitim sredstvima«.

Jasno je da je postojala zavjera za ubojstvo predsjednika Johna Kennedyja, počinjeno 22. studenoga 1963. Jedina otvorena pitanja jesu tko ju je skovao i zašto. Postojala je zavjera i među ljudima oko predsjednika Lyndona B. Johnsona, 1964. Ti su ljudi osmislili izliku poznatu kao »incident« u Zaljevu Tonkin, kako bi opravdali masovna ubojstva ne samo Vijetnamaca nego i američke mladeži u tome ratu. A rijetki su ga na kraju mogli držati vrijednim njegove cijene. Ukupno djelovanje CIA-e i drugih obavještajnih službi u cijelom svijetu nije ništa drugo do niz zavjera, bilo da je riječ o rušenju nepoželjnih vlada u Iranu i Gvatemali, bilo o umorstvu ljudi »nezgodnih« za neke moćnike. Projekt smanjenja broja stanovnika u nekim zemljama Trećega svijeta, bogatim nekim sirovinama, koji je, po riječima njegova autora Henryja Kissingera, bio prioritet

od najveće važnosti za »nacionalnu sigurnost« Amerike, bio je najstrože čuvana zavjera američke Vlade i njezine službene politike. I ostao je tajnom sve dok FOIA, početkom 1990-tih godina, nije prisilila vlasti da s tih dokumenata skinu oznaku »stroga tajna«.

I u tjednima poslije strahotnih napada od 11. rujna 2001. postojala je jasna zavjera male skupine predanih jastrebova iz Pentagona i oko njega. Oni su nastojali uvjeriti američku javnost da su uništenje Sadama Huseina i okupacija Iraka od najveće važnosti, iako je cijela kampanja počela kao objava rata terorizmu i neuhvatljivome Osami bin Ladenu. Dok je Irak zauzimao središte pozornice, Bin Laden je ostavljen da slobodno luta po špiljama Tora Bore. I to je bila zavjera.

No, zavjera koja je počela izvirati iza potpore američke Vlade nametanju GM sjemena ljudima diljem svijeta nadilazila je domete svega što je ovaj pisac, tijekom svoga 30-godišnjega istraživačkog rada, otkrio na području ekonomskih i političkih događaja, nafte, svjetske poljoprivrede i trgovine.

Ono što sam počeo otkrivati nadilazilo je razmjere manipulacija koje su dovele do arapsko-izraelskog Yom-kipurskoga rata iz 1973. A te manipulacije osmislila je strogo tajna skupina biranih vodećih osoba iz interesnih krugova Vlade, međunarodnih banaka i multinacionalnih kompanija, takozvana Bilderberška skupina. U svojoj knjizi *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak* istražio sam tu i druge zavjere koje su služile tome da Sjedinjene Američke Države i šaćica vodećih svjetskih banaka i kompanija poslije 1945. zavladaju svijetom.

Doista, zavjera o manipulaciji genima, jer to jest zavjera, tako je golema da izmiče ljudskoj mašti. Ona je tako smiona i istodobno tako jednostavna da je do danas uspijevala prolaziti uglavnom neotkrivena. Ponukan željom da ispravim taj nedostatak odlučio sam napisati ovu knjigu.

Čitatelji koji traže konvencionalno ili politički prihvaćeno objašnjenje događaja na svijetu trebaju jednostavno ne čitati nastavak ove knjige. Tada će vjerojatno bolje spavati. Čitatelje sklone du-

bljoj znatizelji ova će knjiga, nadam se, potaknuti na daljnje istraživanje ovoga neizmjerljivo važnoga područja.

Negdje usred bliskoistočnih naftnih šokova i svjetskih kriza hrane iz 1970-tih godina tadašnji američki ministar vanjskih poslova i predsjednik Vijeća za nacionalnu sigurnost (National Security Council) Henry Kissinger izrekao je nešto vrlo znakovito. Kao dugogodišnji sljedbenik geopolitike »ravnoteže moći«, učenik Gastlereagha u Engleskoj i čovjek s nemalim iskustvom u kovanju zavjera, Kissinger je u jednoj izvanrednoj izjavi sažeo svoju filozofiju politike moći: »Kontroliraj naftu i kontrolirat ćeš zemlju. Kontroliraj hranu i kontrolirat ćeš ljude«.

Imajući na umu tu njegovu izjavu, počnimo raspetljivati konce priče koja bi, da nije tako dobro dokumentirana, bila gotovo nevjerojatna. To je priča koja se krije iza svjetskoga širenja GM usjeva do to mjere da sudbinu sigurnosti svjetske hrane u rukama drži tako malen broj privatnih multinacionalnih kompanija – proizvođača GM hrane – da ih možemo izbrojiti na prste jedne ruke. Nikada u povijesti svijeta nije tako golema moć bila dragovoljno predana u ruke tako maloga broja ljudi. I još gore, među tim kompanijama jesu i tri kompanije koje bježe glas da su već desetljećima umiješane u skandale s pentagonskim ratnim strojem, skandale koji u slučaju nekih kompanija traju još od Prvoga svjetskoga rata ili od prije njega.

IRAK DOBIVA AMERIČKO »SJEME DEMOKRACIJE«

U Iraku smo zato da bismo posijali sjeme demokracije kako bi procvjetalo i proširilo se po cijelome području autoritarnih režima. – George W. Bush

EKONOMSKA ŠOK TERAPIJA AMERIČKOGA TIPA

Kad je George W. Bush govorio o sijanju »sjemena demokracije« rijetki su ljudi shvatili da pod time misli na sjeme kompanije Monsanto.

Poslije američke okupacije Iraka u ožujku 2003. gospodarski i politički život te zemlje korjenito se promijenio. Ne samo da je Irak okupiran sa 130.000 američkih vojnika i malom vojskom privatnih plaćenika, nego je okupacijska sila – Sjedinjene Američke Države – preuzela potpunu vlast nad gospodarstvom te zemlje.

Vlast nad cjelokupnim iračkim gospodarstvom počela se provoditi iz Pentagona. U svibnju 2003. Paul Bremer III, postavljen je, s impozantnim naslovom, za upravitelja novostvorene Privremene koalicijske uprave (Coalition Provisional Authority), skraćeno nazvane CPA, a u stvarnosti tek slabo prikrivene okupacijske vlasti. Bremer je ranije bio dužnosnik američkoga Ministarstva vanjskih poslova specijaliziran za područje terorizma. Poslije toga je postao direktorom moćne konsultantske tvrtke Kissinger Associates (Kissinger i suradnici), čiji je vlasnik bivši američki ministar vanjskih poslova Henry Kissinger. Bremer je u okupiranome Iraku imao vlast odlučivati o životu i smrti svih područja civilnoga života. Zanimljivo je da nije polagao račune Ministarstvu vanjskih poslova, kao ministarstvu koje je uvijek bilo nadležno za poslijeratne obnove, nego Pentagonu, tj. izravno Uredu ministra obrane Donalda Rumsfelda.

Kao predsjednik privremene koalicijske uprave Bremer se hitro latio posla izradbe niza zakona za vladanje Irakom, koji u to vrijeme nije imao ustava ni zakonito konstituirane vlade. Američka okupacijska vlast izradila je ukupno 100 zakona, koji su stupili na snagu u travnju 2004. U cjelini, tih 100 novih američkih zakona ili, kako ih ljudi zovu, dekreta, trebali su osigurati restrukturiranje iračkoga gospodarstva na crti gospodarskoga modela »slobodnoga tržišta« po američkome mandatu. Bilo je to vrlo slično sustavu kakva su Međunarodni monetarni fond i Washington, poslije 1990., nametnuli Rusiji i zemljama bivšega Sovjetskoga Saveza.

Bremer je od pentagonskih planera oko Rumsfelda imao mandat nametnuti Iraku »šok terapiju« goru od svih koje su MMF i vlade zapadnih zemalja do tada nametnule bilo kojoj drugoj zemlji. Za samo mjesec dana nametnuo je gospodarske promjene drastič-

nije od onih koje je MMF uspio nametnuti u Latinskoj Americi za trideset godina. Bivši glavni ekonomist Svjetske banke i dobitnik Nobelove nagrade Joseph Stiglitz za Bremerove je reforme rekao da su »još radikalniji oblik šok terapije od onoga koji je nametnut bivšim zemljama Sovjetskoga Saveza.«

Prvi Bremerov potez bio je otpuštanje 500.000 radnika iz državnih službi, većinom vojnih dužnosnika i službenika, ali i liječnika, medicinskih sestara, nastavnika i profesora te zaposlenika nakladničkih i tiskarskih kuća. Zatim je otvorio granice Iraka za neograničen uvoz – bez carina, bez poreza, bez inspekcije. Dva tjedna nakon dolaska u Bagdad, u svibnju 2003., cinički je izjavio da je Irak »otvoren za biznis«. Nije rekao čiji biznis, ali je to bivalo sve jasnije. Imperijalnu nazočnost čvršće ruke teško bi bilo zamisliti. Bio je to početak vlasti sile koja za sebe govori kako joj je glavni cilj uspostave demokracije.

Prije američke invazije iračkim je gospodarstvom, u koji ne uključujem naftu, dominiralo dvjestotinjak državnih poduzeća, koja su proizvodila sve, od cementa preko papira do bijele tehnike. U lipnju 2003. Bremer je objavio kako će ta poduzeća biti odmah privatizirana. »Dovođenje neučinkovitih državnih poduzeća u privatne ruke«, rekao je, »od presudne je važnosti za oporavak iračkoga gospodarstva«. Plan privatizacije iračkoga gospodarstva za Bremera će biti najveća likvidacijska prodaja od pada Sovjetskoga Saveza.

No, bio je to tek početak Bremerova gospodarskoga plana. Kako bi Irak učinio privlačnim za strana ulaganja, uveo je već spomenuti niz od *100 dekreta*, tj. zakona kojima su stranim multinacionalnim korporacijama dane sve ovlasti nad iračkim gospodarstvom.

Dekretom broj 37 porez poduzeća, koji je do tada iznosio oko 40%, smanjen je na 15% za sve gospodarstvene grane. Tako država, bez prihoda od poreza, neće ni u čemu moći imati značajnu ulogu. Dekretom broj 39 stranim je kompanijama omogućeno stjecanje 100-postotnog vlasništva nad svime osim nad sirovinama-

ma. Time im je osigurano neograničeno poslovanje u cijeloj zemlji, bez obaveze ulaganja dobiti u Iraku i bez obveze plaćanja poreza. Jasno je da ti dekreti nisu pisani radi dobrobiti iračkoga naroda ni iračkoga gospodarstva.

Po Dekretu broj 39 strane kompanije mogu sklapati ugovore na rok od četrdeset godina. Dekretom broj 40 moguće je poslovanje stranim bankama pod jednako povoljnim uvjetima. Kao što i priliči takvom stranom preuzimanju gospodarstva, jedini zakoni koji su ostavljeni netaknutima jesu zakoni Sadama Huseina kojima je ograničeno djelovanje randičkih sindikata i kolektivnih dogovora.

Irak se preko noći iz najizoliranije zemlje na svijetu pretvorio u, na papiru, zemlju s najslobodnijim i najotvorenijim tržištem na svijetu. Nakon što su iračko gospodarstvo i bankarstvo opustošeni ratom i ekonomskim embargom, koji su Iraku nametnule Sjedinjene Američke Države i koji je trajao više od deset godina, u toj nametnutoj privatizaciji Iračani nisu imali sredstava kupiti svoja državna poduzeća. Tako su strane multinacionalne kompanije bile jedini akteri koji su se mogli okoristiti Bremerovim velebnim planom gospodarskoga oporavka te zemlje.

Novi sustav zakona nametnut je Iraku kao okupiranoj i opustošenoj zemlji, koja nije imala mogućnosti prigovora, osim vojne sabotaže i gerilskog ratovanja protiv okupatora. Taj sustav zakona nametnula je okupacijska vlast Vlade Sjeidnjenih Američkih Država, takozvana Privremena koalicijska uprava, sa svrhom da se njime poploči put u povijesti najradikalnijoj transformaciji proizvodnje hrane u nekoj državi. Ukratko, Irak je pod Bremerom trebao postati modelom agrobiznisa genetskog modificiranja, tj. GMO-a.

BREMEROV DEKRET BROJ 81

Zakopan duboko u Bremerovim dekretima ili zakonima bio je Dekret broj 81, pod naslovom »Zakon o patentima, industrijskom dizajnu, tajnim informacijama, integriranim krugovima i vrstama postrojenja«, koji uključuje sve moguće, od medija do privatizacije državnih poduzeća. Kako ne bi bilo nimalo dvojbe, Privremena koalicijska uprava (CPA) izrijekom je definirala pravnu važnost tih stotinu »dekreta«. Jedan je dekret definiran kao »obvezujuće smjernice ili upute iračkome narodu, koje imaju kaznene posljedice ili se izravno odnose na način vladanja nad Iračanima, uključujući i promjene u iračkim zakonima«. Drugim riječima, Iračanima je naređeno: »Prihvatite ili umrite!« Svaki do tada postojeći irački zakon koji se kosio s bilo kojim od 100 Bremerovih zakona postao je ništavnim. Okupacijski je zakon postao vrhovnim zakonom.

U Bremerovu Dekretu broj 81 stoji:

»11) Članak 12. mijenja se tako da glasi: Vlasniku patenta zajamčena su sljedeća prava:

1. Ako je predmet patenta neki proizvod, svakoj osobi koja od vlasnika patenta nije pribavila dopuštenje, vlasnik patenta ima pravo zabraniti proizvodnju, eksploataciju, primjenu, pokušaj prodaje, prodaju i uvoz toga proizvoda.

- 12) Člana 13.1 mijenja se tako da glasi: Vrijeme trajanja patenta neće prestati prije isteka roka od dvadeset godina za patent registrirano po ovome Zakonu, počevši od dana podnošenja prijave za registraciju po odredbama ovoga Zakona«.

Jednom drugom odredbom istoga dekreta utvrđeno je sljedeće:

»Zemljoradnicima je zabranjeno koristiti za sljedeću sjetvu sjeme zaštićenog usjeva sačuvano od prethodne žetve kao i sjeme bilo kojeg usjeva navedena u stavcima 1. i 2. odlomka (C) članka 14. ovoga odjeljka«.

Prevedeno na razumljiv jezik, tim su dekretom vlasnicima patenata na određene biljne sorte, a vlasnici su listom strane multinacionalne kompanije, dana isključiva prava, na 20 godina, na uporabu njihova sjemena u iračkoj poljoprivredi. Zaštićene biljne sorte jesu genetski modificirane sorte, a irački poljoprivrednici koji te sorte žele sijati moraju potpisati ugovor s vlasnicima sjemen-skih patenata i obvezati se da će plaćati »tehnološku pristojbu« i godišnju licencu za sijanje patentiranoga sjemena.

Pokuša li koji irački poljoprivrednik ostaviti dio uroda za sjeme za sljedeću sjetvu, podlijegat će strogim novčanim kaznama u korist proizvođača toga sjemena. Kompanija Monsanto je, u Sjedinjenim Američkim Državama, za vreću tako sačuvana sjemena tražila novčanu kaznu 120 puta veću od cijene vreće svoga GM sjemena, sve dok jednom sudskom odlukom to nije ukinuto. Irački će farmeri postati vazali, ne Sadama Huseina, nego divovskih multinacionalnih kompanija – proizvođača GM sjemenja.

U srži Dekreta broj 81 ugrađena je odredba zvana »Zaštita biljnih sorti« (Plant Variety Protection, tj. PVP). Po toj odredbi ostavljanje sjemena i njegova uporaba za sljedeću sjetvu postala je nezakonitom. Poljoprivrednici koji se na taj način budu koristili patentiranim ili čak »sličnim« sjemenom bit će podvrgnuti strogim novčanim ili još gorim kaznama. No, zaštita biljnih sorti nije bila rezultat deset tisuća godina starog iračkog križanja i razvoja biljnih sorta.

Naprotiv, divovske multinacionalne kompanije poput Monsanto dobile su pravo koristiti vlastito sjeme i vlastite pesticide na iračkome tržištu, uz punu zaštitu američke i iračke vlasti. Padne li Iraku na pamet oklijevati glede uništavanja vlastitih domaćih biljnih sorta i sigurnosti sjemena, sveukupne sankcije MMF-a i Washingtona stružit će se na tu zemlju.

UNIŠTENA IRAČKA RIZNICA SJEMENA

Irak je povijesno dio Mezopotamije, zvane kolijevkom civilizacije, gdje su plodne doline između Rijeka Eufrata i Tigrisa stvorile idealne uvjete za poljoprivredu. Poljoprivrednici su u Iraku postojali od prije 8.000 godina prije Krista i razvili su bogatstvo sjemenskih sorta za gotovo svaku vrstu pšenice koja danas na svijetu postoji. To su postigli tako što su dio ljetine ostavljali za sljedeću sjetvu i novim sjetvama razvijali nove prirodno otporne sorte.

Irak je godinama čuvao uzorke sjemena tih dragocjenih prirodnih sorta u državnoj sjemenskoj banci, smještenoj u Abu Hraibu, gradu koji je 2004. godine došao na zao glas kao američki zatvor – mučilište iračkih zatočenika. Nakon američke okupacije Iraka i višekratnih bombardiranja toga grada, povijesna i neprocjenjivo vrijedna banka sjemena iz Abu Hraiba je nestala, kao još jedna žrtva rata u Iraku.

No, bivše iračko Ministarstvo poljoprivrede poduzelo je mjere predostrožnosti i osnovalo neku vrstu pričuvnog skladišta sjemena u susjednoj Siriji, u organizaciji poznatoj po skraćenici CGIAR, gdje je još uvijek pohranjeno sjeme većine najvažnijih pšeničnih sorta. Čak i uz rušenje sjemenske banke u Abu Hraibu, ta je sirijska sjemenska banka mogla lako osigurati sjeme za iračku sjetvu da je Privremena koalicijska uprava tu pomoć zatražila. Ali nije. Bremerovi savjetnici imali su potpuno drukčiji plan za budućnost iračke proizvodnje hrane.

Iračkoj je poljoprivredi namijenjena »modernizacija«, industrijalizacija i otklon od tradicionalnog obiteljskog raznorodnog poljodjelstva – njezino pretvaranje u agrobiznis američkoga tipa, koji će poroizvoditi za »svjetsko tržište«. Sigurnost prehrane gladnih Iračana u tome je planu potpuno sporedno pitanje.

Ako neka velika multinacionalna kompanija razvije neku sortu otpornu na nekog iračkog nametnika i ako neki irački poljoprivrednik posije neku drugu sortu jednako otpornu na toga nametnika, po Bremerovu Dekretu broj 81 i irački poljoprivrednik ne smije više

sjeme te svoje sorte koristiti za sljedeću sjetvu, nego mora platiti nekoj kompaniji, primjerice Monsanto, autorska prava, kao da sije Monsanto GM sjeme¹⁾.

Američki i međunarodni sudovi, po zakonima Svjetske trgovinske organizacije iz Ženeve, tijela kojim upravlja američka Vlada i divovske privatne agrokompnije poput Monsanto, imaju pravo i moć nametati takve zakone na biljne patente. Presedan za to postavljen je 1990-tih godina, kada je jedna mala američka biotehnološka kompanija zvana SunGene patentirala sortu suncokreta s visokim postotkom oleinske kiseline. Nije patentirala samo genetsku strukturu, nego i genetsku osobinu. Kompanija SunGene izvijestila je druge proizvođače i uzgajivače da će se njihove sorte s »visokim postotkom oleinske kiseline«, ako takve sorte uspiju stvoriti, držati posezanjem u njezin patent. Takvu potpunu kontrolu nad sjemenjem poljoprivrednih sorta omogućit će novi zakon o patentnim pravima u Iraku.

Dekret broj 81 Privremene koalicijske uprave, pod krinkom kompliciranog pravnog izričaja, zapravo je budućnost proizvodnje hrane u Iraku predao u ruke globalnim multinacionalnim privatnim kompanijama, što se ne bi moglo nazvati oslobođenjem kakvo je većina Iračana priželjkivala.

Dekret broj 81 o kontroli uzgoja biljaka, za razliku od drugih državnih zakona o pravima na intelektualno vlasništvo, nije postignut pregovorima između Iraka i Svjetske trgovinske organizacije ili Iraka i neke druge države. On je Iraku nametnut iz Washingtona, bez rasprave. Prema dobro obaviještenim izvorima iz Washingtona, posebne pojedinosti Dekreta broj 81 o uzgoju biljaka za američku je Vladu napisala kompanija Monsanto, vodeći svjetski dobavljač GM sjemena i poljoprivrednih proizvoda.²⁾

1 Ako neka kompanija patentira gen za otpornost iz lokalne populacije, ona time postaje vlasnikom patenta na sve sorte s tim genom. – nap. stručnog redaktora.

2 Smith, Jeremy: »Iraq: Order 81« (Irak: Zakon 81), objavljeno u *The Ecologist*, svezk 35., broj 1., od 1. veljače 2005. Koalicijska privremena vlast, Zakon 81. »Novi irački patentni zakon: objava rata poljoprivrednicima«, iz časopisa *Focus on the Global South i GRAIN*, www.grain.org.

NEMA SJEMENA ZA SJETVU

Na papiru izgleda da pod nametnuti irački zakon o patentima podliježe samo sjeme koje irački farmeri odluče kupiti od stranih proizvođača sjemena. Stvarnost je znatno drukčija. Irak je tim zakonom pretvoren u golemi laboratorij za razvoj prehrambenih proizvoda pod kontrolom divovskih proizvođača GM sjemenja i hrane – kemijskih kompanija, a najveći među njima jesu Monsanto, DuPont i Dow.

Nakon američkoga rata protiv Iraka i opustošenja te zemlje, irački su se poljoprivrednici, pred sjetvu, obraćali svome Ministarstvu poljoprivrede. Upravo je ondje Bremer našao otvorena vrata za svoje podlo preuzimanje opskrbe Iraka hranom u budućnosti.

Irački su poljoprivrednici izdržali ne samo desetogodišnji embargo na uvoz poljoprivrednih strojeva i opreme, nametnut pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, nego i tri sušne godine neposredno prije rata, kada je urod pšenice znatno oslabio. Godine rata i ekonomskoga embarga toliko su uništile iračku poljoprivredu da se proizvodnja pšenice do 2003. godine smanjila na manje od polovice proizvodnje iz 1990., tj. iz godine prije prvoga američkoga rata protiv Iraka. Velik dio iračkoga stanovništva ovisio je, do 2003., o uvozu hrane po programu UN-a »nafta za hranu«.

Američko Ministarstvo vanjskih poslova uskočilo je programom svoje gencije za međunarodni razvoj (Agency for International Development, skraćeno AID) i Programom za rekonstrukciju i razvoj iračke poljoprivrede (Agricultural Reconstruction and Development Program for Iraq), zvanim ARDI, kako bi transformiralo tradicionalnu iračku poljoprivredu, sve pod krilaticom »moderniziranja« iračke proizvodnje hrane. Ključni washingtonski poljoprivredni čar iz toga vremena bio je Daniel Amstutz, bivši dužnosnik američkoga Ministarstva poljoprivrede i bivši potpredsjednik divovskoga konglomerata za uzgoj žitarica zvanog Cargill Corporation. Amstutz je doslovno osmislio američke zahtjeve glede poljo-

privrede za vrijeme Urugvajskoga sastanka GATT-a koji je u prvoj polovici 1990-tih godina doveo do osnivanja Svjetske trgovinske organizacije.

Bremerov Dekret broj 81 tobože je imao cilj »osigurati dobru kvalitetu sjemena u Iraku i omogućiti Iraku pristup Svjetskoj trgovinskoj organizaciji«. »Dobru kvalitetu« definirat će, naravno, okupacijske vlasti. Pristup Svjetskoj trgovinskoj organizaciji značio je da Irak mora otvoriti svoje tržište i zakone pravilima koja diktiraju Svjetska trgovinska organizacija i moćni industrijski i financijski interesi koji dominiraju politikom te organizacije, takozvani klub »bogatih«.

Čim je izdan Dekret broj 81, američka Agencija za međunarodni razvoj, preko američkoga Ministarstva poljoprivrede, očajnim je iračkim poljoprivrednicima počela dopremati tisuće tona »visoko kvalitetna, provjerena sjemena pšenice« američkoga podrijetla. Ta agencija nije dopustila neovisnim znanstvenicima provjeriti je li to sjeme genetski modificirano ili nije. Naravno, dokaže li se da je genetski modificirano, irački će poljoprivrednici, za godinu-dvije, shvatiti da su najednom, kako bi preživjeli, postali obvezni plaćati autorska prava američkim kompanijama – proizvođačima i dobavljačima sjemena.

Prema izjavi nevladine organizacije GRAIN, koja ima kritičko stajalište prema GM sjemenju i patentima na usjeve, »Privremena koalicijska uprava iračkim je poljoprivrednicima zakonom zabranila sijanje sjemena sačuvana od prethodne žetve, ako su prethodne sezone uzgajali sortu registriranu po tome zakonu. Iračani mogu i dalje ostavljati i sijati pšenicu iz zaliha svojih tradicionalnih sorta, tj. ako im je što ostalo nakon godina rata i suša, ali to nije predviđeno programom obnove koji je zacrtala nova vlast«.

Cilj toga zakona bio je olakšati uspostavu novog tržišta sjemena u Iraku, na kojemu multinacionalne kompanije mogu prodavati svoje sjeme – genetski modificirano – koje će poljoprivrednici morati kupovati pred svaku sjetvu. U Iraku je povijesno Ustavom bilo

zabranjeno privatno vlasništvo nad biološkim dobrima, a zakonom o patentima, koji su nametnule Sjedinjene Američke Države, uveden je sustav monopola na sjeme.

U postojeći irački zakon o patentima Bremer je ugradio poglavlje o »zaštiti biljnih sorta«, kako bi zajamčio »zaštitu novih biljnih sorta«. Zaštita biljnih sorta postala je intelektualnim vlasništvom – vrstom patenta na biljne sorte kojim je uzgajivaču sorte, koji tvrdi da je neku novu sortu otkrio i razvio, dan isključiv monopol na sjeme te nove sorte.

»Zaštita« ugrađena u odredbi zvanaj »Zaštita biljnih sorta« nema nikakve veze s čuvanjem sorta, nego se odnosi na »zaštitu komercijalnih interesa privatnih uzgajivača sjemenaja«. Ni George Orwell ne bi to bolje smislio. U tome američkome dekretu uništenje bilja nazvano je »zaštitom bilja«.

»NEKA JEDU... TJESTENINU«

Po tome programu američko Ministarstvo vanjskih poslova, u suradnji s američkim Ministarstvom poljoprivrede (USDA), osnovalo je u sjeverom dijelu Iraka 56 »lokacija za demonstriranje uzgoja pšenice«, radi »uvođenja i demonstriranja vrijednosti poboljšanog pšeničnog sjemenaja«. Taj je projekt u ime američke Vlade vodio Međunarodni ured za poljoprivredu Teksaskog sveučilišta A&M, koji je posjedovao više od 300 hektara demonstracijskog zemljišta diljem Iraka, na kojemu je iračke seljake učio kako uzgajati »visokorodne sorte« raznih kultura, među kojima su bili ječam, slanutak, leća i pšenica.

Cilj toga rekonstrukcijskoga projekta američke pomoći za poljoprivredu, vrijednoga 107 milijuna dolara, bio je udvostručiti, već u prvoj godini, urod na 30.000 iračkih posjeda. Zamisao je bila uvjeriti skeptične iračke poljodjelce da će samo pomoću toga novoga »čudotvornoga sjemenaja« postići velike prinose. Kao i s američkim farmerima deset godina ranije, iskorišteni su očaj i mogućnost golemih prinosa kako bi se iračke poljodjelce uhvatilo u klopku

i kako bi ih napravilo ovisnima o multinacionalnim dobavljačima sjemena.

Kao slučajno, Program za poljoprivredu Teksaškoga državnog sveučilišta A&M ujedno je predstavljen i kao »priznati svjetski predvodnik u primjeni biotehnologije«, tj. tehnologije genetskog modificiranja. S njihovim novim sjemenom doći će i nova kemijska sredstva – pesticidi herbicidi, fungicidi, a sve će to Iračanima prodavati korporacije poput Monsanto, Cargilla i Dow.

Prema jednom izvješću objavljenom u časopisu *The Business Journal* iz Phoenixa u saveznoj državi Arizoni »jedna agro-znanstvena tvrtka iz Arizone opskrbljuje pšeničnim sjemenom iračke poljoprivrednike koji žele povećati domaću proizvodnju i opskrbu hranom u svojoj zemlji«. Tvrtka se zove World Wide Wheat Company (WWWC), koja će, u suradnji s tri sveučilišta, uključujući i Sveučilište Texas A&M, »iračkim farmerima sjeverno od Bagdada isporučiti 1.000 funta (500 kg) pšeničnog sjemena«. Iraku je namijenjena sudbina golemog pokusnog živog laboratorija za ispitivanje GM pšenice, a Iračanima sudbina pokusnih kunića u tome eksperimentu.

Prema glavnoj internetskoj stranici za globalnu industriju sjemena zvanj Seedquest, kompanije WWWC vodeći je proizvođač »vlasničkih sorta« sjemena žitarica, tj. sorta koje su patentirane i koje su vlasništvo određenih kompanija. To su upravo one zaštićene sorte GM sjemena koje su sadržane u Dekretu broj 81. Prema kompaniji WWWX, svaki »klijent«, tj. farmer, kako ih se nekada zvalo, koji želi sijati neko sjeme te kompanije, »plaća licencu za svaku sortu«.

Ono što je još zanimljivije, prema članku iz časopisa *The Business Journal*, »... za taj pothvat u Iraku proizvedeno je sjeme šest sorta pšenice. Tri sorte za farmere koji će uzgajati pšenicu za proizvodnju tjestenine, a tri za one koji će uzgajati pšenicu za proizvodnju kruha«. To znači da je 50% pšenice koja će se nakon 2004. uzgojiti u Iraku, po američkome receptu, namijenjeno izvozu. Tjestenina

je namirnica potpuno strana iračkome načinu prehrane, što pokazuje da Bremerov Dekret broj 81 nema cilj nahraniti 25 milijuna gladnih i ratom osiromašenih Iračana, nego stvoriti industrijalizirani agrobiznis, koji će koristiti GM sjeme i uzgajati pšenicu za izvoz na svjetsko tržište.

Osim toga, taj projekt rekonstrukcije iračke poljoprivrede američkoga Ministarstva vanjskih poslova, tj. njegove Agencije za međunarodni razvoj, poznate i pod skraćenicom USAID, vrijedan 107 milijuna dolara, imao je svrhu istisnuti iračku Vladu, tj. državu, iz proizvodnje hrane. »Zamisao je pretvoriti ovo u potpuno slobodno tržište«, rekao je Doug Pool, specijalist za poljoprivredu iz USAID-ova Uredu za obnovu Iraka.

Cilj USAID-a, a on odražava politiku Amerike i Svjetske trgovinske organizacije, bio je pomoći novoj iračkoj Vladi postupno ukinuti dotacije za poljoprivredu. »Ministar poljoprivrede u tome se pokazao prilično dobar«, rekao je Pool. Državna poduzeća, poput Mezopotamijskog poduzeća za sjeme, »moraju se ukinuti i privatizirati«, izjavio je. Nije spomenuo tko će u ratom opustošenom Iraku imati novca za kupnju takvog državnog poduzeća. Jedinu moguću kupcu jesu bogate divovske strane kompanije s područja agrobiznisa, poput Monsanto.

Radi lakšeg uvođenja patentiranog GM sjemena velikih stranih kompanija iračko Ministarstvo poljoprivrede distribuiralo je to sjeme po »dotiranim cijenama«. Kada poljoprivrednici postanu ovisni o tome sjemenu, bit će, po odredbama o zaštiti patentnog sjemena sadržanim u Dekretu broj 81, prisiljeni od kompanije koja je vlasnik patenta kupovati sjeme za svaku sjetvu. Pod krilaticom o uvođenju »slobodnog tržišta« irački poljoprivrednici postaju robovi multinacionalnih kompanija – dobavljača sjemena.

Irački ministar poljoprivrede u prijelaznoj Vladi Sosan Ali Magid al Šarifi, koji se školovao u Americi, u jednom je intervjuu iz prosinca 2004. rekao: »Irački poljoprivrednici trebaju biti konkurentni, stoga smo odlučili dotirati proizvode poput pesticida, umjetnoga

gnojiva, poboljšanog sjemena itd. Smanjili smo druge dotacije, ali moramo biti konkurentni».

Drugim riječima, novac namijenjen osiromašenim iračkim poljoprivrednicima za kupnju sjemena strogo je namijenjen za kupnju »poboljšanog sjemena« GMO od stranih multinacionalnih kompanija poput Monsanto.

Istodobno, američki izvoznici pohlepno vrebaju nova moguća tržišta. »Irak je nekada bio važno komercijalno tržište za američke poljoprivredne proizvode, na kojemu je 1980-tih godina prodaja tih proizvoda iznosila gotovo milijardu dolara«, izjavila je 2003. na jednoj novinskoj konferenciji o poljoprivredi bivša ministrica poljoprivrede u Bushovoj Vladi Ann Veneman, koja je prije stupanja na tu dužnost, bila povezana s kompanijom Monsanto. Dodala je: »On (Irak, nap. prev.) ima potencijal, ponavljam, postati značajnim komercijalnim tržištem«.

Gospođa Veneman ispustila je riječi da je kasnih osamdesetih godina prošlog stoljeća, dok je trajao Iračko-Iranski rat, Reagonova Vlada, a zatim i Bushova, iračkome predsjedniku Sadamu Huseinu potajno prodavala oružje, uključujući i kemijsko, i to pod krinkom izvoznoga programa institucije zvane Robno-kreditna korporacija (Commodity Credit Corporation), koja je sastavni dio američkoga Ministarstva poljoprivrede. Taj je skandal progutao milijarde dolara američkih poreznih ohveznika, a umiješani su bili bivši ministar vanjskih poslova Henry Kissinger, savjetnik za nacionalnu sigurnost u Bushovoj Vladi Brent Scowcroft i podružnica talijanske banke BNL iz Atlante.

Prema riječima potpredsjednika Američkoga vijeća za rižu (US Rice Council) Johna Kinga, Irak je kasnih osamdesetih godina, tj. prije Zaljevskoga rata iz 1991., bio najveće tržište za izvoz američke riže. U lipnju 2005., pred Odborom za pooprivredu Zastupničkoga doma američkoga Kongresa, King je izjavio: »Američki proizvođači riže žele opet igrati glavnu ulogu u opskrbi Iraka rižom. S problemima s kojima se američki proizvođači riže danas sučeljavaju...

ponovni ulazak na iračko tržište mogao bi imati golemu važnost u smislu profitabilnosti prodaje riže«.

Zatim je dodao: »Oslobodivši Irak 2003., koalijske su snage donijele slobodu iračkome narodu. Ponovna uspostava trgovine također je donijela nadu američkoj industriji riže«. Nije rekao da je 2003. vežina američke riže bila genetski manipulirana riža.³⁾

U proljeće 2004., kada je Bemerova Privremena koalijska uprava proglašavala Dekret broj 81, pobornici radikalnoga mladog svećenika Muktada al Sadra prosvjedovali su zbog zatvaranja njihovih novina *Al Havza*, koje je zatvorila američka vojna policija. Privremena koalijska uprava optužila je list da objavljuje »neistinite članke« koji bi mogli »dovesti do opasnosti od nasilja«. Za primjer je navela jedan članak u kojemu se tvrdilo da Bremer »uvodi politiku izgladnjivanja iračkoga naroda kako bi taj narod bio prisiljen baviti se borbom za golo preživljavanje i kako mu ne bi ostalo nimalo vremena za razmišljanje i zahtijevanje svojih političkih ni ljudskih prava«. Nije nikakvo čudo što je Dekret broj 81. potaknuo takve članke. Ne čudi ni to što je Bremerova Privremena koalijska uprava nemilosrdno nastojala ušutkati takve kritike na račun svoje politike proizvodnje hrane, imamo li na umu razmjere i ciljeve njegova projekta uvođenja genetski modificiranih usjeva u Iraku.

IRAK, SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE I DIKTATI MMF-A

Dana 21. studenoga 2004. vodeći predstavnik pariškoga kluba zemalja kreditora dao je izjavu o tome kako će te zemlje riješiti oko 39 milijardi dolara iračkoga duga industrijskim zemljama, što je bio samo dio ukupnoga duga Sadama Huseina, koji je po tađanjim procjenama iznosio 120 milijardi dolara. Unatoč rušenju

3 IRIN: »Iraq: Interview with Minister of Agriculture« (Irak: Intervju s ministrom poljoprivrede), 16. prosinca 2004. www.irinnews.org. US Congressional Records (Dokumenti američkoga Kongresa): »Kissinger Associates, Scowcroft, Eagleburger, Stoga, Iraq and BNL« (Kissinger i partneri, Scowcroft, Eagleberger, Stoga, Irak i banka BNL). Izjava zastupnika Henryja B. Gonzaleza pred Zastupničkim domom američkoga Kongresa (US House of Representatives), 28. ravnja. 1992.«

Sadamova režima, Washington nije imao namjeru te stare dugove izbrisati i proglasiti ih nelegitimnima.

Države članice Pariškoga kluba prihvatile su nove uvjete glede tih 39 milijardi dolara iračkoga duga tek nakon velikoga pritiska posebnoga američkoga pregovarača za irački dug Jamesa Bakera III., čovjeka koji je 2001. godine, žalbom Vrhovnome sudu, za predsjednika doveo Georgea W. Busha i jednoga od najbliskijih savjetnika obitelji Bush.

Američka je Vlada od zemalja članica Pariškoga kluba spremno zatražila otpis velikoga dijela iračkoga duga jednostavno zato što su glavninu toga duga činili krediti koje su Iraku dali Rusija, Francuska, Japan, Njemačka i neke druge zemlje. Udio američkih potraživanja u ukupnome iračkome dugu iznosio je bijedne dvije milijarde i dvjesto tisuća dolara.

Zemlje članice Pariškoga kluba dale su službenu izjavu, koja je glasila: »Predstavnici zemalja kreditora, svjesni iznimnoga stanja u kojemu se nalazi Republika Irak i njegove ograničene mogućnosti vraćanja duga tijekom sljedećih godina, suglasile su se da će taj dug rješavati tako da Iraku bude dugoročno podnošljiv. U tu su svrhu svojim vladama iznimno preporučile sljedeći odnos prema tome dugu:

»... žurno otpisati dio kamata, koje na dan 1. siječnja 2005. čine 30% ukupnoga duga. Ostatak prenijeti na dan kada MMF odobri standardni program raćanja duga. Ovim oprostom otpisuje se iznos od 11,6 milijarda američkih dolara od ukupnoga iznosa od 38,9 milijarda američkih dolara, koji Irak duguje zemljama članicama Pariškoga kluba;... čim standardni program MMF-a bude odobren, provest će se smanjenje duga u iznosu od 30%. Ostatak duga reprogramirat će se na rok od 23 godine, uključujući poček od 6 godina. Time će se ukupni dug smanjiti za daljnjih 11,6 milijarda američkih dolara, tako da će ukupno smanjenje iznositi 60%;... Zemlje članice Pariškoga kluba suglasne su odobriti dodatno smanjenje duga u iznosu od 20%, nakon što Odbor MMF-a napravi

novo izvješće o trogodišnjoj provedbi standardnoga programa MMF-a.«

Otpis duga Iraku, kojim su Sjedinjene Američke Države kao glavni okupator Iraka velikodušno otpisale Sadamov dug zemljama suparnicama koje su se od početka protivile ratu protiv Iraka (Rusiji, Francuskoj i Kini), imao je jedan uvjet – Irak se mora strogo pridržavati »standardnoga programa« MMF-a. Bio je to program jednak onome koji je poslije 1990. primijenjen na Indoneziju, Poljsku, Hrvatsku, Srbiju, Rusiju i Argentinu. Tim je programom Iraku naloženo da svoj suverenitet preda washingtonskim tehokratima iz MMF-a, koji rade po nalogima američkoga Ministarstva financija, tj. američke Vlade.

Taj stari irački dug iz Sadamova vremena bio je dug koji vlade velikih zemalja nazivaju »mrskim dugom«, tj. dugom koji je nastao bez suglasnosti naroda i koji nije bio u interesu naroda, ukratko, koji je nelegitiman, kakav je bio i dug pokojnoga Sovjetskoga Saveza. Ali to nije smetalo Washingtonu, Londonu ni drugim članicama Pariškoga kluba. Taj je dug bio prekrasno oružje za preuzimanje kontrola nad »novim« Irakom i za prisilno pretvaranje te zemlje u »slobodno tržište«. U srži tih prisilnih promjena bit će genetski modificirano sjeme i industrijalizacija poljoprivrede.

Privatizacija državnih poduzeća bila je svima u Washingtonu najvažniji dio programa MMF-a. U samome srcu *100 dekreta*, koje je Privremena koalicijska uprava objavila u travnju 2004., bilo je i privatno poduzetništvo na slobodnom tržištu. To nije mogla biti slučajnost.

Međunarodni momentarni fond danas možemo nazvati »polijajcem globalizacije«. Od dužničke krize iz 1980-tih godina ta se institucija koristi kao utjerivač okrutnih programa otplate duga u nerazvijenim zemljama. Uvjeti MMF-a primjenjuju se kao prisila pomoću koje razne zemlje svoja najveća prirodna bogatstva i dobra praktički predaju u ruke stranim pljačkašima kako bi vratile dug koji se stalno povećava.

U pravilu, iza uvjeta MMF-a stoje interesi velikih privatnih korporacija i banaka. Oni neizbježno nameću privatizaciju državnih poduzeća, ukidanje državnih dotacija za hranu, zdravstvo i energiju te smanjenje državnih izdataka za obrazovanje. MMF i Bremerovi dekreti provest će u djelo svaku politiku koja je u korist multinacionalnih kompanija kako bi te kompanije ušle u poslijeratni Irak i njime zavladaile: slabljenje države, fleksibilna radna snaga, otvorene granice, minimalni porezi, ukidanje kontrole nad odljevom kapitala iz Iraka, ukidanje carina te ukidanje ograničenja privatnog vlasništva.

Irački narod ostat će bez stotina tisuća, čak milijuna radnih mjesta, a uvozni proizvodi istisnut će s tržišta domaće iračke proizvode. Jedan od glavnih privrednih grana bit će proizvodnja hrane. Domaća poduzeća i obiteljski posjedi neće se moći natjecati u uvjetima nametnutih pravila i konkurencije stranih kompanija.

Kao tipična žrtva MMF-ovih uvjeta, Irak će nužno biti prisiljen svoje nacionalno gospodarstvo usmjeriti na izvoz kako bi namaknuo dolare za vraćanje inozemnoga duga. Obećanje MMF-a da će odobriti zajam za »prevladavanje teškoća« ili »spasenje« oduvijek je služio kao »mrkva«. Iza te MMF-ove mrkve stajala je prijetnja da će zemlja žrtva, tj. zemlja dužnica, zauvijek doći na popis zemalja nepoželjnih za dodjelu kredita padne li joj slučajno na um odbiti surove uvjete MMF-a.

Irak je čekala jednaka sudbina. Irački izbori pod kontrolom SAD-a imali su svrhu uspostaviti legalno stanje u kojemu će se iračka Vlada obvezati na poštivanje rigoroznih uvjeta MMF-a. Time će MMF, zapravo, postati »neutralna« agencija koja će nadzirati poštivanje onih 100 Bremerovih »zakona«. MMF će biti taj koji će prisiliti Irak da se priključi američkoj globalnoj viziji 2slobodnoga tržišta«.

Međunarodni monetarni fond planirao je postići poseban dogovor s novom iračkom Vladom nakon iračkih izbora održanih 30. siječnja 2005. Budući da je otpis velikoga dijela iračkoga anjskoga

duga ovisio o suglasnosti MMF-a, MMF je u pregovorima s iračkim dužnosnicima bio u znatno polvoljnijem položaju.⁴⁾

Rezolucijom broj 1483 Vijeća sigurnosti UN-a Bremeru su dane ovlasti upravljati okupiranim Irakom, ali unutar odrednica međunarodnoga prava. No Bremer je svakim od svojih *100 dekreta* i ekonomskom »šok terapijom« koju je uveo prekršio odredbe međunarodnoga prava.

Želeći prikriti tu neugodnu činjenicu, u situaciji kada su se počeli širiti prosvjedi protiv iračke privatizacije i žestoki napadi na američke kompanije, Bremer je odletio u Washington kako bi s predsjednikom Bushom dogovorio novu shemu preuzimanja iračkoga gospodarstva. To je rezultiralo prijelaznom Vladom Ijada Alavija i najavom novih izbora koji će se održati u siječnju 2005. Alavija je odabrao Washington kao svoga štitićenika koji je godinama radio za CIA-u, sa zadaćom da »na legalan način« provede nelegalne Bremerove dekrete.

Dekretom broj 39 tih, kako su ih u Iraku nazvali »Bremerovih zakona«, iračka industrija i tržište otvoreni su stranim ulaganjima, uz vrlo malo ograničenja. Time je ovoj i idućoj iračkoj prijelaznoj Vladi znatno otežano opozvati ili ukinuti bilo koju od nametnutih političkih mjera.

Člankom 26. Iračkoga prijelaznoga ustava Bremer je cementirao Dekret broj 39 i sve druge dekrete. Naime, tim je člankom utvrđeno da prijelazna Vlada, s američkom marionetom Alavijem na čelu, nakon što joj Sjedinjene Američke Države predaju vlast, ne može mijenjati Bremerove zakone. To je ugrađeno i u svih 200 Bremerovih zakona. Osim toga, Bremer je, po vlastitome izboru, u sva iračka ministarstva postavio iračke birokrate lojalne Sjedinjenim Američkim Državama i dao im ovlasti kojima će moći odbaciti svaku odluku budućih iračkih vlada.

4 Pariški klub: »Iraq« (Irak), 21. studenoga 2003. www.clubdeparis.org. Klein, Naomi: »Baghdad Year Zero«, Harper's, New York, rujna 2004. Međunarodni monetarni fond: »Iraq – Letter of Intent, Memorandum of Economic and Financial Policies, and Technical Memorandum of Understanding« (Irak: pismo namjere, memorandum o ekonomskoj i financijskoj politici i tehnički memorandum o razumijevanju), Bagdad, 24. rujna 2004.

Jamstvo takve politike osigurano je američkim vojnim snagama od 132.000 vojnika raspoređenih diljem Iraka, čvrsto usidrenih u 14 novih američkih vojnih baza sagrađenih od 2003. godine diljem te zemlje. Potkraj 2004. godine većini Iračana postalo je jasno što je Washington mislio kada je izgovarao svoje plemenite riječi o »sijanju sjemena demokracije«. To sjeme nije imalo nikakve veze s mogućnosti da obični građani Iraka odlučuju o vlastitoj sudbini.

Nakon što je Bremerova Privremena koalicijska uprava, u lipnju 2004. napravila kozmetičku službenu predaju vlasti prijelaznome režimu, pod vodstvom CIA-ina čovjeka Alavija, Privremena iračka uprava prihvatila je smanjenje vanjskoga duga, a zauzvrat se obvezala očitovati svoju »otvorenost« prema reformama i prilagodbama koje je Iraku nametnuo Međunarodni monetarni fond. Toga su rujna guverner Središnje banke Šababi i ministar financija Al Mahdi, kao prilog »pismu namjere« Međunarodnome monetarnome fondu, poslali i memorandum u kojemu su izrazili spremnost svoje marionetske Vlade da će »djelovati« u suglasju s MMF-om.⁵⁴⁾

»Novi zakoni o financijama popločili su put stvaranju modernog financijskog sustava«, hvale se oni u tome pismu i dodaju kako su »tri strane banke već dobile odobrenje za početak rada« te kako je »više stranih banaka očitovalo zanimanje za kupnju manjinskih vlasničkih udjela u privatiziranim iračkim bankama«. Među zainteresiranim bila je i londonska banka HSBC, jedna od najvećih banaka na svijetu.

Primjer Iraka i prisilno uvođenje patentiranih genetskih modificiranih poljoprivrednih proizvoda, pod kontrolom stranih divovskih agrokompnija, samo je jedan od najgorih primjera koji pokazuju kako kompanija Monsanto i druge divovske kompanije za proizvodnju genetski modificiranih usjeva te usjeve silom, mimo njihove volje, nameću ljudima diljem svijeta. Većina ljudi koji su se potrudili saznati pravo stanje u Iraku nije bila svjesna ove znatno

54) Cook, Christopher: »Plowing Iraq for Profits« (Oranje Iraka radi profita), *in* These Times, 145. ožujka 2005.

dalekosežnije strategije i geopolitičkoga projekta skrivena u procesu širenja uzgoja genetski modificiranih kultura.

POGOVOR

Godine 1948. Opća skupština Ujedinjenih naroda donijela je jednu konvenciju. Sablasni prizori iz Auschwitzta o masovnom istrjebljenju Židova, političkih protivnika, cigana i pripadnika drugih skupina tijekom Drugoga svjetskoga rata još su bili živi u pamćenju svake civilizirane osobe. Deklaracija koju je međunarodna zajednica tada donijela, kao dio pravnoga sustava svih država, bila je jasna i nedvojbeno.

Širenje genetski modificiranih usjeva i hrane po cijelome svijetu danas je toliko uhvatilo maha da ga se može i mora proglasiti »zločinom protiv čovječnosti«. U srži toga problema jest pitanje genocida. U »Konvenciji o suzbijanju i kažnjavanju zločina genocida«, koju su Ujedinjeni narodi donijeli 1948., jasno je definiran genocid. U Članku II, III. i IV, te konvencije stoji:

članak II.: »... genocid znači bilo koji od sljedećih djela počinjenih s namjerom uništenja, u cijelosti ili djelomično, neke nacionalne, etničke,

rasne ili religijske skupine kao takve:

- a) ubijanje članova skupine,
- b) nanošenje ozbiljnih tjelesnih ili jmnih ozljeba članovima skupine,
- c) namjerno dovođenje skupine u uvjete života sračunate radi fizičkog uništenja cijele skupine ili njezina dijela,
- d) nametanje mjere s namjerom sprječavanja rađanja unutar skupine.

članak III.: »Kaznit će podlijegati sljedeća djela:

- a) genocid,

- b) zavjera o počinjanju genocida,
- c) sudjelovanje u genocidu.

članak IV.: »Osobe koje počine genocid... bit će kažnjene, bez obzira na to jesu li ustavno odgovorni vladari, javni dužnosnici ili privatne osobe«.

Po tome, istina, rijetko primjenjivanom, ali pravno priznatom standardu međunarodnoga prava, svi odgovorni dužnosnici kompanije Monsanto, Dow Chemical, DuPont, Syngenta, Cargill, ADM i drugih kompanija za proizvodnju GM sjemena, poput kompanije Epicyte i s njom povezanih organizacija, svi dužnosnici Zaklada Rockefeller, Ford, Gates i drugih privatnih zaklada koje sudjeluju u širenju takve tehnologije, svi odgovorni bivši i sadašnji dužnosnici američkoga Ministarstva poljoprivrede, Ministarstva vanjskih poslova i drugi državni dužnosnici SAD-a, napose predsjednici Bush, Clinton i George W. Bush, te odgovorni državni dužnosnici drugih zemalja, poput britanskoga premijera Tonyja Blaira, bivši američki dužnosnici Henry Kissinger, Gerald Ford i drugi, svi znanstvenici – sudionici lažljive znanosti kojom promiču »genersku revoluciju« - podliježu pod jasnu pravnu definiciju članka II. – zločin genocida. I dužnosnici Svjetske trgovinske organizacije trebali bi stati na optuženičku klupu Međunarodnoga suda pravde u haagu, suda koji su Ujedinjeni narodi osnovali 1945. za procesuiranje zločina protiv čovječnosti.

Smanjenje broja stanovnika na svijetu javno je objavljena službena politika američke vlade od vremena kada je predsjednik Gerald Ford, 1975., potpisao Kissingerov dokument NSSM 200. Mnogi bogatiji Amerikanci, poput osnivača CNN-a Teda Turnera i osnivača Micorsofta Billa Gatesa, osnovali su privatne zaklade oslobođene od poreza kako bi zaštitili svoja golema bogatstva. I Bil Gates i Ted Turner donirali su goleme svote Ujedinjenim narodima i drugim organizacijama za unaprjeđenje programa kontrole nataliteta i smanjenja broja stnaovnika diljem svijeta. Godine 1996. Ted Turner dao je za vjerski časopis *Last Trumpet Newsletter* ovu izjavu: »U ovome trenutku ima daleko previše ljudi na ovome planetu. Tre-

bamo smanjiti svjetsko stanovništvo sa sadašnjih pet milijarda na najviše 250 do 300 milijuna».

Sustavno širenje genetski modificirana sjemena, kontrola nad svjetskim bankama prirodnoga sjemena, ukidanje jednog ili svih znanstvenih kontrola konzumiranja genetski modificiranih proizvoda, unatoč tome što je više nego utemeljeno vjerovanje da su ti proizvodi smrtno opasni za milijune ljudi, upornost agrokompagnija da proizvode i prodaju GM sjeme Terminator, Traitor i slične tehnologije kontrole sjemena jesu temelj ove optužbe.

U prvim godinama novoga tisućljeća nije bilo jasno koliku će ulogu genetski modificirano sjeme imati u ostvarenju Turnerova sna. Ali bilo je jasno da bi američka vlada, koja se ne libi svome narodu lagati o razlozima slanja stotina tisuća američkih vojnika u Iraku, da ondje ubijaju i budu ubijeni, mogla bez grizodušja primijeniti genetski modificirane organizme za prisilnu masovnu sterilizaciju, skrivenu u sjemenju običnih svakidašnjih namirnica, poput kukuruza, riže ili pšenice.

Također je bilo jasno kako davanje mogućnosti dvjema ili trima američkim privatnim korporacijama da u svojim rukama, kontrolom opskrbe cijeloga planeta sjemenom, drže vlast nad životom i smrti čovječanstva, ima potencijalno nesdagledive posljedice. Možda će neki budući američki predsjednik doći na pomisao kako je neka zemlja, poput Hrvatske ili Venezuele, Rusije ili čak Kine, zapreka ostvarenju američkih političkih ciljeva i odlučiti, uskom suradnjom s kompanijom Monsanto ili nekim drugim sjemenskim divom povezanim s Pentagonom, potajno uvesti neko specifično genetski modificirano sjeme u prehrambeni lanac te zemlje. Ili Njemačke, Francuske, ili neke druge zemlje.

Sve je to dovelo do niza zaključaka koji počinju s »čak i kad bi«:

čak i kad bi –

genetski modificirano sjeme povećalo prinos po hektaru za prehranjivanje gladnoga svijeta,

čak i kad bi –

genetski modificirani organizmi bili potpuno sigurni za ljudsku prehranu,

čak i kad bi –

za genetski modificirane usjeve trebalo daleko manje umjetnog gnojiva,

čak i kad bi –

tehnologija GMO-a omogućila povećanje količine vitamina A u nekim biljnim vrstama,

ta je tehnologija opasna, a ta je činjenica važnija od svih njezinih hipotetski pozitivnih strana.

I sama mogućnost proizvoljnog nametanja političke i ljudske moći, onako kako su američka i britanska vlada poticale patentiranje i širenje genetski modificiranih biljaka, dostatan je razlog za organiziranje i uvođenje svjetske zabrane ili moratorija na genetski modificirane biljke, kao i trajne zabrane posjedovanja bilo kakva patenta na biljke i životinje.

Smanjenje broja stnaovnika i genetski modificirana hrana bili su dio jedne te iste široke strategije – drastičnog smanjenja svjetskoga stnaovništva. Neki ljudi, osobito u Katoličkoj crkvi i oko nje, kao i manjinske organizacije u Sjedinjenim Američkim Državama i u nekim drugim zemljama, imali su hrabrosti to nazvati pravim imenom – genocidom, tj. sustavnim uništavanjem cijelih populacijskih skupina kao smišljenim političkim ciljem. Bio je to, ustvari, sofisticirani oblik onoga što Pentagon naziva biološkim ratom, koji se promiče kao »rješavanje problema gladi na svijetu«.

Potporna američke i britanske vlade globalnome širenju genetski modificiranih usjeva bila je i jest provedba politike Zaklade Rockefeller, koja je na djelu još od 1930-tih godina, kada je ta zaklada financirala nacistička eugenička istraživanja: masovno i

jeftino smanjenje broja pripadnika nekih populacijskih skupina, tj. postizanje rasne čistoće eugenikom.

Još davne 1925. žestoki rasist i budući britanski premijer Winston Churchill, pozitivno je govorio o potencijalima biološkog ratovanja i pisao o »pošastima metodički pripremanim i namjerno puštanim na ljude i životinje ... snijeti za uništenje usjeva. Bedrenici za ubijanje konja i goveda...« Danas, pod krilaticom čudotvornih genetski modificiranih usjeva, moćni elitni krugovi u anglo-američkome svijetu opet su nakanili provesti genocid kako bi sačuvali svoju viziju bezbrižnoga svijeta za bogate.

Uputno je prisjetiti se već spomenutih riječi Henryja Kisingera: »Kontroliraj naftu i kontrolirat ćeš zemlju; kontroliraj hranu i kontrolirat ćeš ljude...« Godine 2005. Bushova Vlada u Washingtonu već je dobrano na putu preuzimanja potpune kontrole i nad svjetskom naftom i nad svjetskom hranom.

Prijevod: Neđeljka Batinović

ISTINA KAO PRIZNANJE I SUOSJEĆANJE

Kada se otvara razgovor o Komisiji za istinu i pomirenje, treba znati da ne razgovaramo o suštini problema nego o organizacionoj formi koja će biti korištena. Dakle, naglasak je na pojmu *komisija* u ovoj sintagmi. S druge strane, istina i pomirenje, a prije svega sveobuhvatna rasprava o problemima bavljenja ili suočavanja s prošlošću, čine mnogo kompleksnije i obimnije pitanje (filozofsko, sociološko, politološko, pravno). Baš zato je žalosna činjenica da smo se godinama iscrpljivali oko toga treba li nam ili ne "komisija" umjesto da barem u krugovima civilnog društva koje se, s većim ili manjim uspjehom, već godinama bavi prošlošću, otvorimo raspravu o kreiranju općenacionalne strategije i oblikovanju autentičnog bosanskohercegovačkog modela bavljenja prošlošću (*dealing with past* – DWP).

Da se tako radilo, danas bi rasprava o komisiji išla sasvim drugim tokom, jer bi bilo jasno da pored komisije postoji niz komplementarnih i ništa manje važnih i efikasnih mehanizama za dostizanje tako uzvišenih ciljeva kakvi su istina i pomirenje. Bilo bi nam lakše iz prostog razloga što bismo ponudili suvise odgovore na niz neophodnih preduslova za postizanje istine i pomirenja. Proizvedena je, nažalost, zastrašujuća konfuzija, nuđenjem (nametanjem) ideje i modela (južnoafrički i drugi) koji ničim ne mogu zadovoljiti potrebe bosanskog društva, zbog kulturnih razlika, a posebno zbog prirode sukoba, njegovih uzroka i posljedica. Na sve to su se nakalemile sumnje u iskrenost namjera i ciljeva, otvorila su se vrata raznim vrstama sujeta, dopustilo se da procesima upravljaju političari i zagriženi nacionalisti ili potpuno nekompetentni ljudi koji iza sebe nemaju nikakve mjerljive rezultate u oblasti kojom se žele baviti, niti o problemu na teorijskom i operativno-organizacionom planu znaju

dovoljno da bi efikasnost i djelotvornost vođenih procesa bili na zadovoljavajućem nivou.

Cijeli problem je bio posmatran potpuno odvojeno od pojma bavljenja prošlošću, pa čak i izvan pojma kojeg danas često čujemo – *tranziciona pravda*. Bez potpunog razumijevanja njihovog značenja nije moguće voditi nikakvu debatu o strategiji i dugoročnim ciljevima niti u jednom društvu koje je prošlo kroz bilo kakav konflikt, a pogotovo u zemlji koja živi sa svježim iskustvom genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava i, uz sve to, u postkomunističkom društvu još uvijek obilježenom nasljeđem totalitarnog režima.

Bavljenje prošlošću

Konceptualni okvir za bavljenje prošlošću sadržan je u takozvanim Principima Joinet (*Joinet Principles*), a koji se oslanjaju na nekoliko temeljnih stubova kao što su: pravo da se zna (*right to know*), pravo na pravdu (*right to justice*), pravo na obeštećenje (*right to reparation*) i garantovanje da se konflikt i zločini ne ponove (*right to non-reccurance*). Bavljenje prošlošću (mada se meni više sviđa termin suočavanje s prošlošću) predstavlja koncept koji nema nikakvih vremenskih limita, prije nastanka sukoba kao ni nakon njegovog završetka. On podrazumijeva da se u traganju za uzrocima može ići onoliko daleko koliko nas tragovi vode, a da se, s aspekta očuvanja historijskog sjećanja i izvlačenja pouka iz prošlosti, o ovome može i treba govoriti i u ničim ograničenim budućim vremenima.

S druge strane, pojam “tranzicione pravde” je nešto uži i u osnovi podrazumijeva put od tačke A do tačke B. Kada govorimo o tranziciji, onda to podrazumijeva polazište i ishodište. Potreba za pravdom jeste posljedica nekih djela kojima su ljudska prava teško prekršena. Dakle, potrebne su akcije kojima će pravda biti ostvarena. Tranziciona pravda tako podrazumijeva čitav set mjera koje treba poduzeti društvo tek izašlo iz konfliktne situacije, zvao se taj konflikt rat, štrajk, pobuna, građanski rat, nasilje režima ili nekako drugačije. Ostvariti pravdu ili doći do istine uz pomoć pravde, podrazumijeva niz procesa. To nije samo sudski proces, retributivna pravda (kaznena pravda), nego mnogo više od toga. To je pravo da se otvore procesi

govorenja i traganja za faktima koji nude istinu o pojedinim događajima kako na individualnom nivou, dakle istinu svakog građanina pojedinačno, tako i na najvišem društvenom nivou (*truth telling, truth seeking*), u čemu se najčešće pronalazi mjesto i opravdanje za inicijative u vezi s pomenutom komisijom. U tranzicionom periodu najvažnija je efikasna reforma institucija (*institutional reform*), a prije svega sigurnosnog sistema, pravosudnog sistema, obrazovanja itd.

Šta sve ovo može značiti za nas? Koliko smo blizu suočavanja s prošlošću ili, možda tačnije, koliko smo daleko od stvaranja ambijenta za to? Einstein je davno rekao da "...način mišljenja koji je proizveo probleme ne može riješiti probleme". Bojim se da se u bosanskohercegovačkom društvu i regionu u cjelini ova mudra formula potpuno ignoriše. Ideje koje su proizvele rat još uvijek su vladajuće, a vrijednosti koje one promoviraju (nacional-šovinizam, rasna, vjerska, etnička isključivost i netrpeljivost, ksenofobija...) su dominantne. Zločin se slavi i nagrađuje teritorijama, funkcijama, spomenicima njegovim pokretačima i ideolozima. Za razliku od potpunog poraza fašizma i njegove idejne, moralne i političke osude i odbacivanja nakon Drugog svjetskog rata, u bosanskohercegovačkom i regionalnom ambijentu nacional-fašizam niti je poražen, niti je politički i moralno osuđen, niti su njegovi prominentni izvršioци adekvatno kažnjeni, a neki uopće nisu procesuirani, pa zato ne treba iznenaditi činjenica da se zločinci slave kao heroji i da se sudske presude njima izrečene tumače kao žrtvovanje za svetu nacionalnu stvar.

U takvom ambijentu rasprave o miru, istini, pravdi, slobodi i pomirenju čine se nesuvislim., jer nisu uklonjene ključne prepreke upotrebi pomenutih mehanizama tranzicione pravde, koja podrazumijeva efikasne mjere neposredno nakon konflikta, a mi smo, kao što je poznato, čekali deset godina da se pokrenu mehanizmi pravosuđa, dok je sigurnosni sistem manje-više nedirnut. O reformama u drugim oblastima da i ne govorimo.

Uloga sudova u utvrđivanju određenih temeljnih istina je neupitna. Jasno je da sudovi nisu jedino mjesto utvrđivanja istine, i da su njihovi kriteriji visoki. Ali važnost njihovih presuda je nezamjenjiva

u dokazivanju istine. Možda je Srebrenica dobar primjer za to. Potpuna istina, iz pozicije svake žrtve, nije dostignuta, ali je istina o događajima do te mjere istražena i argumentovana da se više nikada i ničim neće moći dovesti u pitanje ili revidirati i relativizirati. Sudski dokazan genocid u Srebrenici *neće moći relativizirati nikakva komisija*, ili "komisija", kao što je to pokušala uraditi tzv. Komisija za Srebrenicu, koja u svom izvještaju i ne pominje riječ genocid. To neće biti moguće čak ni ako bosanskohercegovački Parlament, nakon što su to uradili Američki kongres i Evropski parlament, nikada ne usvoji rezoluciju o genocidu u Srebrenici (nemojte da vam promakne bitan detalj: to je isti onaj bh. parlament koji je navodno pokrenuo inicijativu za donošenje zakona o Komisiji).

Već sada znamo toliko da je teško reći kako ne znamo "dovoljno istine" da bismo mogli rasuđivati o suštini nedavnih događaja. To što ne znamo sve, svaki detalj, svaku individualnu sudbinu, nikako ne može biti razlog da se negiraju istine utvrđene "van svake razumne sumnje" tokom mnogobrojnih sudskih postupaka pred Međunarodnim sudom u Hagu. Ali problem bosanskohercegovačkog društva (o susjedima da ne govorimo) nije uvijek nepoznavanje ili neznanje istine. Mnogo je veći problem suočiti se i prihvatiti utvrđenu istinu, bilo onu ustanovljenu sudskim presudama ili onu utvrđenu neumoljivom faktografijom koja je već prikupljena.

Naravno, ne zagovaram prestanak traganja za "preostalim dijelom istine", jer svako ko osjeća potrebu mora imati pravo da svoju verziju istine nekome i negdje saopći. Želim samo upozoriti na pretencioznost ciljeva "komisije za istinu". Kada kažemo istina, onda pomislimo i na to šta nam istina predstavlja: da li je to samo individualna percepcija objektivne stvarnosti, kako je neki definiraju, da li je to potpuna i bez izuzetka spoznata i prepoznata slika prošlosti, dakle da li je to apsolutna kategorija, ili pak u toj mjeri otkrivena istina koja nikome ne ostavlja dovoljno prostora da falsifikuje događaje i njihove posljedice? Istina ne trpi kompromis i umjetne balanse, ne trpi nikakva izjednačavanja, ne trpi moju i tvoju verziju, percepciju ili tumačenje fakata. A odbijanje očiglednih fakata je poznati balkanski specijalitet. Prije će biti prihvaćen svaki mit o vlastitom

herojstvu i stradanju nego nedvosmislene činjenice o genocidu u Srebrenici.

Potreba za istinom

Zašto nam je potrebna istina? Zbog nje same, to je bespredmetno. Potrebna nam je zbog promjena koje treba da proizvede. Promjena u nizu slojevitih društvenih i individualnih odnosa i veza koje traže radikalne zahvate. Konceptijska razlika nastaje u tački u kojoj jedni brane tezu o potrebi za istinom o uzrocima konflikta, a drugi brane tezu o potrebi za istinom o posljedicama konflikta. Moj pristup obuhvata oboje i ne isključuje nijedan. Dakle, nikako se ne smijemo zadržati na posljedicama sukoba, jer su one neotklonjive. Ali uzroci – korijeni koji su proizveli krizu i rat – uvijek se mogu obnoviti, samo u drugom obliku. Dakle, traganje za uzrocima konflikta i njihovo ne samo objašnjavanje nego iskorjenjivanje i uklanjanje iz društva, najvažniji su cilj, i to nikakva komisija ne može uraditi, jer je za to neophodan niz paralelnih društvenih poduhvata u nizu oblasti. Posljedice tragičnog rata se ne mogu otkloniti, ali ako uzroci na kojima je rastao sukob, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u regionu, ne budu razjašnjeni, onda ćemo imati samo parcijalnu istinu o posljedicama koje naše odnose neće bitno izmijeniti niti će bitno uticati na budućnost, a zbog budućnosti nam je u stvari sav ovaj posao potreban. Teret prošlosti mora biti skinut, a on nije samo teret posljedica nego još više teret uzroka. U njima se krije opasnost od novog konflikta, koji se može spriječiti samo stalnim traganjem za objašnjenjem njegovih korijena. Istina, kao i pomirenje, nisu stvar *ad hoc* tijela već dugotrajnih procesa spoznaje i prihvatanja, odnosno priznavanja i suosjećanja s onim što se desilo.

Budućnost naših odnosa sa susjedima i naša vlastita budućnost ne leži u poticanju mržnje i mitova o vječnom neprijateljstvu i našim vječnim neprijateljima, nego u racionalnom promišljanju vlastite prošlosti, u razumijevanju društveno-političkog konteksta u kojem se zločin nad nama desio. Budeći i njegujući ljudskost žrtve i njenu potpunu svijest o vlastitom stradanju, mi ćemo biti osposobljeni da razvijemo kulturu pamćenja, koja će nam pomoći da pronađemo mir u sebi i u drugima, da potaknemo dobrotu u sebi i da je pro-

nalazimo u drugima. Pomoći će nam da se oslobodimo opasnosti koja prijete i samoj žrtvi da postane vječiti zarobljenik svog statusa nacije-žrtve. Vječito očuvanje statusa nacije-žrtve znači i vječito tražanje za kontrapunktom, nacijom-počiniocem zločina, znači vječito održavanje mržnje prema počiniteljima.

Osloboditi se mržnje znači osvojiti slobodu ljudskosti. Mržnju drugih prema nama, koja je proizvela zločin, nećemo pobijediti našom mržnjom prema zločincima. Dobrota po kojoj su uglavnom naši ljudi poznati mora nadvladati zlo. Iz takvog stanja možemo izaći samo osnaženi i pročišćeni. Jer, samo ljudska plemenitost ima šansu u sukobu sa zlom. Ako u Bosni i Hercegovini i na Balkanu postoji nada, onda su njeni nosioci žrtve. Od zločinaca se tome ne možemo nadati. Pomirenje, stoga, nije ceremonijalni oprost niti zaborav stradanja, a pogotovo nije posao komisija ili Komisije, već prije i iznad svega sposobnost da iskustva prošlosti pretvorimo u produktivno promišljanje budućnosti.

Svi dnevnopolitički problemi koje imamo, a koji su rezultat površnog shvatanja jednog sudbonosnog procesa izgradnje demokratskog, stabilnog i slobodnog društva, posljedica su nepoštovanja naših potreba i želja koje nadilaze mogućnosti svih do sada poznatih "komisija za istinu i pomirenje". Mi želimo mnogo više i na to imamo pravo. I ne samo pravo, nego obavezu da sami definišemo šta želimo i da u skladu s tim stvaramo mehanizme pomoću kojih to želimo ostvariti.

Dakle, ne odbacujem ništa unaprijed, pa ni komisiju, samo naglašavam da je meni mnogo bliži koncept sveobuhvatnog, dugoročnog, planskog i organizovanog bavljenja prošlošću nego *ad hoc* komisijski pristup.

EFEKT LEPTIRA

Ovu knjigu sam objavila, jer sam zaključila da se već petnaest godina, usprkos utvrđenim činjenicama, usprkos dragocjenim istragama Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, koji još uvijek ne omogućuje da se shvati značenje onoga što se dogodilo, predrasude Francuza, kada se radi o Balkanu, nisu skoro nimalo promijenile i ta mentalna inertnost me zapanjuje, jer mi se čini da je to nepravedno prema današnjoj mladoj generaciji tih zemalja, i opasno za budućnost, kako za njihovu tako i za našu – ne treba biti vrlo upućen historičar da se zna kako su one tijesno povezane. Još i danas, kada se razgovara sa Francuzima, koji nisu izbliza pratili rat u Jugoslaviji ili o kome su saznali samo putem medija, opći utisak je, a podrazumijevaju se i ličnosti koje imaju odgovorne funkcije u našem društvu, da je u biti – i sada otvaram navodnike, jer ne pristajem na te klišeje – Balkan vrlo složeni mozaik naroda koji se predaju pradjedovskoj mržnji, da su u ovom ratu, gotovo svi jednako krivi i da smo mi, evropski narodi, koji mislimo da smo civiliziraniji od drugih, bili nemoćni da zaustavimo tu neobuzdanost mržnje i da smo učinili što smo mogli da ograničimo štete. Zatvaram navodnike, precizirajući da su ove predrasude još uvijek uvelike prisutne u utjecajnim i teoretski obaviještenim sredinama, koje neće da preuzmu mjere, a naročito da odrede tačnu i specifičnu odgovornost svojih zemalja, a da ne govorimo o odgovornosti Savjeta bezbjednosti OUN-a.

Utisak koji me nije napuštao tokom tih ratnih godina, i koji je sada čak jači, je taj da je izvan navedene složenosti, bilo nešto vrlo jednostavno što niko nije htio ili nije mogao vidjeti. Jer pri svakom pokušaju da se objasni ono što se događa, naiđe se na zid. Kada smo govorili o Hrvatskoj, 1991., o Hrvatskoj, napadnutoj u Vukovaru i Dubrovniku, koju je razarala srpsko-federalna armija i četničke

milicije *prije* međunarodnog priznanja te zemlje, govorili su nam o ustašama, kao da je još uvijek 1941. godina. Hrvatsku nismo mogli braniti, a da nas ne proglaše profašistima. A kada smo kritizirali sramnu politiku Mitterandove Francuske, koja je, očigledno, podržavala Miloševiću Srbiju, smatrali su nas protivnicima Francuske. Nevjerovatno. Zašto niko nije htio vidjeti šta se, zaista, događa pred našim očima? *Šta* niko nije htio vidjeti? I šta, u ovom kontekstu, znači evropska građevina?

Tokom svih tih godina, opsjedalo me jedno nepodnošljivo pitanje, koje me ne napušta – a posebne razloge zbog kojih me ne napušta, naći ćete u *Nikada više nećemo vidjeti Vukovar*: kako je bilo moguće da jedna vlada, koja za sebe kaže da je ljevičarska, na čelu moje zemlje, Francuske, jedna demokracija, kako je moguće da ta zemlja, kojoj ja pripadam, za čijeg sam predsjednika glasala, kako je moguće da je, 1991., stala na stranu Miloševićeve Srbije? I za to da je Francuska – zajedno sa drugim silama, sigurno, ali to je ne oslobađa vlastite odgovornosti – da je Francuska podržala, od početka, i da je dugo podržavala Miloševića, nažalost, vidjela sam na terenu i čula na televiziji, iz usta naših predstavnika, strašne dokaze. Dokaze, koje niko nije htio ni čuti ni vidjeti. Dokaze o kojima se čak nije ni moglo govoriti u medijima... članci, koje smo nudili, bili su odbijeni i ja nisam jedina koja je doživjela to razočarenje. Dokaze koje je današnja politička klasa, bez obzira na opredjeljenje, izgleda, čvrsto odlučila zaboraviti... slaveći, zagovarajući, bez stida, nužnost "obaveze" sjećanja.

Dakle, to pitanje ne mogu zaboraviti. Devedesetpet posto ljudi zaboravlja, odbacuje tu stvarnost, koja kvari blistavu predstavu, koju su stvorili o sebi ili čiju važnost žele istaknuti. Samo se sjećaju oni čije je srce i tijelo pogođeno. A njima je, uglavnom, naređeno da šute. Sjećamo se šta je rekao Primo Levi. Niko nije htio slušati. Niko nije htio čuti. I danas je, u Hrvatskoj i Bosni, i čak u Francuskoj, a, nesumnjivo i drugdje u Evropi, isto tako. Osim nekoliko izuzetaka, cijela moja generacija kao da je nekom magijom izgubila pamćenje, niko (želim govoriti o Evropljanima) ne želi čuti šta Hrvati imaju kazati, ili bosanski muslimani, ili Kosovari – i obzirom na razliku u jezicima, naši političari, dosada, nisu imali velikih poteškoća da isposlušaju da

se njihovi glasovi skoro ne čuju na evropskoj sceni. Njihova jedina tribina, sigurno dragocjena, ali nedovoljna i koja bi se, sa više aspekata mogla kritizirati, je Međunarodni tribunal. A ja mislim da oni imaju potrebu i da žele govoriti baš nama, građanima Evrope kojoj se žele, što je moguće prije, pridružiti, ja to znam, jer sam ih srela u Ženevi, u Friburu, u Kanu, u Parizu, u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Sarajevu, Tuzli, Srebrenici, Potočarima... A srela sam i one očajnike koji su odbijali govoriti, jer govoriti onim bez pamćenja ili gluhanima je teže nego šutjeti. Jer, već više od deset godina, odgovorni političari i diplomate, podržani brbljavom šutnjom brojnih kroničara i medijskih intelektualaca, pjevaju staru pjesmu, kao i 1914.: okrenite stranicu, pomirite se. Zar se oni toliko boje da ocijene težinu svoje vlastite odgovornosti? Ili oni ne znaju da pomirenje jeste i da će biti *nemoguće*, sve dok historijska istina ne bude jasno rečena, objelodanjena, potpuno podastrta, kolektivno razrađena i javno priznata? I da je svaki pokušaj da se stavi olovni poklopac na to pamćenje ne samo osuđen na neuspjeh, već da je kontraproduktivan za budući mir među mladim generacijama.

Nikada više nećemo vidjeti Vukovar pokreće, na neobičan način, taj nužni rad na sjećanju. Najprije, knjiga pokušava reći Majkama Vukovara, ženama Srebrenice, kojima je posvećena, i šire mladim Hrvatima, mladim Bosancima, ali i Srbima, posebno onima koji su imali hrabrosti da se suprotstave Miloševiću, a bilo ih je, i izvjestan broj je i onih koji su zbog toga stradali, ova knjiga im pokušava reći da su u Francuskoj, zaista, ljudi mogli znati šta se događa i shvatiti zašto, pod uvjetom da su otvorili oči i uši, da nisu vjerovali samo medijskim komentarima, da su sami ustrajno radili i da su se oslanjali na svoj vlastiti sud. I ona podsjeća da su, u Francuskoj, mnogi vidjeli i da su se pokrenuli 1991., da su stotine udruženja i zajednica osnovani 1992. godine, ali je bilo vrlo teško postići da se čuje njihov glas, uostalom, ni nas nisu uvijek čuli, jer je francuska politička klasa, bez obzira na politička usmjerenja, imala razne predrasude, naslijeđene iz djetinjstva i jaku nacionalnu mitologiju. Što se tiče medija, oni su prenosili vijesti onako kako su ih razumjeli, to jeste u početku, loše, ustupajući mjesto kako državnoj propagandi, predrasudama i serviranim mišljenjima, tako i lucidnijim analizama (koje su dolazile,

uglavnom, od osoba koje nisu bile uključene u medije), pa su pravednost, približnost i grubo laganje, čas pod izgovorom objektivnosti, čas pod izgovorom slobode izraza, stavljani u isti plan.

Pisac Dobrica Ćosić, velikosrpski nacionalista, govori o Velikom mehanizmu Historije. Sviđa mi se ovaj izraz. Razmišljala sam o tom mehanizmu, u koji smo svi bili uhvaćeni, na razne načine. Ako želimo da "Nikada više" ne budu isprazne riječi, u Evropi – jer ovaj rat i njegova osobitost su dokazali da su, ipak, ove riječi isprazne – nužno je razotkriti taj mehanizam, jer samo njegovo objelodanjivanje će nam omogućiti da se protiv njega uspješno borimo. Kako se, u stvari, boriti protiv ponavljanja genocida ako se jasno ne odredi koja vrsta rasprave dolijeva ulje na vatru i odvlači cijelu jednu generaciju, ponekada bez njenog znanja, u zločinačku politiku čije će posljedice snositi njeni nasljednici i zbog koje će se generacije oporavljati? Kako izgraditi politiku prevencije genocida, a da se, prethodno, ne odrede, zatim kolektivno ne razrade, diskurzivni i ideološki uzroci? Ali, danas, nakon mnogih istraživanja njegovih mračnih zona, iscrtavanja njegovih obrisa, i nadziranja njegovih slijepih mrlja, način na koji se postavlja pitanje mi je dosta jasan što, ipak, ne znači da je jednostavno. *Baš zato što je daleko od toga da je jednostavno, vrlo je važno da bude jasno koliko je to moguće.* Ne zaboravimo, danas, zbog toga što je od početka rata, koji je pokrenuo Beograd, prošlo šesnaest godina, ali i zbog nebrige Evrope ili Ujedinjenih nacija, koji su dugo pustili Miloševića da se poigrava – *što je bila najgora usluga, koju je međunarodna zajednica mogla učiniti Srbiji i srpskom narodu* – dakle, ne zaboravimo da, danas, mladi Hrvati, mladi Bošnjaci i mladi Srbi još uvijek ne uče istu historiju... Ne zaboravimo da istine, koje se uče u školama, velika većina ljudi smatra kao istine koje se, gotovo, ne mogu iskorijeniti (ovaj rat je za to pružio mnoge tužne dokaze). Ne zaboravimo da građani raznih nacionalnosti, koji su *pristali* uz etnistički govor srpskih nacionalista, *kao i međunarodne zajednice*, promoviraju već dvanaest godina, u sistemu obrazovnog aparthejda, koji podržava sve jaču podjelu, nacionalističke verzije historije ne samo suprotstavljene (što održava neprijateljstvo i priprema mlade da sutra ratuju), već u očiglednoj suprotnosti sa mnogim historijskim dokumentima, koje ne poznaju (jer se u komuniz-

mu nikada nije radilo na održavanju pamćenja). Drugim riječima, ne zaboravimo da među tim mladim ljudima, taocima tih nacionalističkih govora, često punih mržnje, koji im se prenose, mnogi usmeni mostovi su presječeni, gotovo im je nemoguće govoriti o historiji, a da se ne sukobe, što ne znači da zaboravljaju – jer je ovaj rat upisan u njihovo sjećanje, obilježio ih je usijanim željezom i oni ga neće zaboraviti – već da su oni odsječeni od tog neizgovorenog sjećanja i njih će dakle, *nužno*, u ovom ili onom trenutku, to sjećanje stići... i nas također. Konačno, ne zaboravimo da nećemo ni mi, Evropljani, ni Amerikanci pisati tu historiju, umjesto njih. Sigurno će brojni radovi u Evropi, u Sjedinjenim Državama, ili u Kanadi – do danas ih je više od hiljadu – doprinijeti da se obogate lokalna razmišljanja (pod uvjetom da budu prevedeni!), ali ovi radovi će biti prihvaćeni, kao i upute, koje ćemo im predložiti, ne kao *njihova* historijska istina, već kao priča osoba koje nisu prisustvovalе događanjima i koje ih, prema tome, ne mogu shvatiti iznutra, niti razumjeti njihov smisao. Drugim riječima, pitanje koje se, danas, postavlja budućim francuskim i evropskim političarima, članovima Savjeta Evrope, ali i slovenskim, hrvatskim, srpskim, bosanskim i albanskim političarima je slijedeće: kako mislite lično doprinijeti izmirenju i izgradnji trajnog mira na Balkanu? Želim reći: kako ćete omogućiti toj mladoj generaciji da ga izgradi, da zajedno prihvati, sjećanje na taj rat, znajući da se ta prošlost neće završiti sve dok se taj rad na izgrađivanju ne poduzme i još znajući da nedavni genocid nad bosanskim muslimanima to pitanje čini još aktualnijim, bolnijim i hitnijim na Balkanu, nego drugdje u Evropi? Koja konkretna rješenja mislite ponuditi? Koja su to sredstva da se završi sa tim buretom bez dna kakvo je Balkan, već petnaest godina, za evropski budžet? Ovome ću dodati jedno sekundarno pitanje, pitanje koje posebno upućujem čitaocima moga rada, koji se, zasada, nisu oglasili, možda zaprepašteni nepoznatim dokumentima, koje sam im predočila: smatrate li vi, danas, historijskim detaljem činjenicu da su srpski nacionalisti bili, da su i da će, na nesreću, ostati jer mi ništa ne činimo da ih razuvjerimo, poricate-lji svoje vlastite historije?

Već sam se umorila vrišteći u prazno, tokom petnaest godina, ljuta što igram ulogu Kasandri, a da me ne demantiraju činjenice,

umorna od ovog infantilnog ponašanja, koje se zadovoljava kritikom, ne čineći bilo šta što bi pokrenulo na angažman, i svjesna činjenice da balkansko pitanje zauzima, kod većine naših političara, 0,01 % njihovog mentalnog prostora možda 0,5 % kod onih zainteresiranih, kada kod mene, već petnaest godina, zauzima dobrih 50% (što ostavlja manje mjesta za izučavanje tržišta i za reklamu Coca-Cole), i čini mi se da je, nakon bezgraničnog trenutka gledanja i slušanja (od 1991. do 1996.), nakon vremena, potrebnog da shvatim (izraženo u *Nikada više nećemo vidjeti Vukovar*), da je došao čas za zaključak.

Kao eho i kao ogledalo poricanja stvarnosti, što se može pročitati u djelu Handkea, *Nikada više nećemo vidjeti Vukovar* omogućuje da se čuje kolektivno poricanje, na kome je zasnovana srpska nacionalistička propaganda, i oko koga se artikulirao evropski scenarij, naime svjetski, o ovome ratu, poricanje koje također djelomično objašnjava, ali ipak ne opravdava, neprilagođene reakcije Evropljana, naime reakcije Amerikanaca.

Prijevod: Nermina Štraus

Srebrenica

Journal de l'Association des survivants de la Drina-Srebrenica

No 2

Septembre 2006

Sur le chemin de la Marche Srebrenica 2006

*"Srebrenica" - časopis udruženja preživjelih, br. 2, sept. 06.
"Na putu marša za Srebrenicu 2006"*

"SREBRENICA", NOVO IZDANJE: ZAŠTO?

"Srebrenica" je nezavisni časopis, koji uređuje "Udruženje preživjelih Drina-Srebrenica". Ovaj časopis obrađuje teme koje se tiču Bosne i Hercegovine, bolje rečeno područja Srebrenice, u periodu od 1992-1995.

Smatramo da, dok god se Bosna i Hercegovina u potpunosti ne oporavi i dok se ne riješi ekonomska situacija, bit će prisutna mogućnost ponovnog razbuktavanja i kolapsa.

Nasuprot drugim sukobima koji imaju korijene u dubokim antagonizmima, u Bosni i Hercegovini još uvijek postoji nada u bolju budućnost.

U Bosni i Hercegovini ne postoji stoljetna mržnja. Narodi stoljećima žive zajedno. Prilikom planiranja agresije 1992. srpski lideri su se okoristili vanrednim okolnostima: ekonomskom krizom, rušenjem jugoslavenskog socijalističkog samoupravljanja, usponom konzervativnih strujanja (pravoslavna crkva, Akademija nauka Srbije, sklonost određenog broja vođa prema nekom obliku fašizma).

U ostvarenju svog cilja, Milošević i Karadžić su se služili manipuliranjem srpskog i međunarodnog javnog mijenja i vojnom nadmoći da bi osvojili teritorije susjednih republika, te protjerivanjem i istrebljivanjem naroda koje su smatrali manje vrijednim (etničko čišćenje). U tom proračunu, Srbija je iskoristila nekoliko prešutnih činjenica: stogodišnje prijateljstvo s Francuskom, strah od Islama, bankarske veze Miloševića sa SAD-om, planove o podjeli Bosne i Hercegovine skovane 1991. sa Hrvatskom, uvođenje embarga na oružje za Bosnu i Hercegovinu (čije je pravo na samoodbranu UN priznao tek 1999.)

Nasuprot Hrvatskoj, koja se pripremala na šok od 1991. i čiji se nacionalizam ugledao na srpski nacionalizam, Bosna i Hercegovina je u aprilu 1992. godine predstavljala laku metu, budući da je bila pluralistička republika i nepripremljena za rat.

Republika Bosna i Hercegovina odvojila se od onoga što je ostalo od Jugoslavije u aprilu 1992., ne zbog nacionalizma nego da ne bi pala pod dominaciju ultranacionalističke Srbije. Bosna i Hercegovina nije posjedovala armiju kada je bila napadnuta u aprilu 1992.

Mi smo uvijek opovrgavali termin građanskog ili međuetničkog rata čime su se poistovjećivali agresor i žrtva.

Zbog toga puno očekujemo od presude Međunarodnog suda pravde, zakazane za februar 2007. u Hagu, koji radi na slučaju optužnice za "agresiju i genocid", a koju je 1993. podigla Republika Bosna i Hercegovina protiv vlade Srbije.

Ova presuda bi trebalo da predstavlja kraj podjele zemlje na entitete, kraj ustupaka Dejtonskog sporazuma prema takozvanoj Republici Srpskoj i jednu stvarnu potporu žrtvama genocida od 1992-1995.

Da bi građani iz različitih zajednica mogli živjeti zajedno na istoj razini jednakosti, neophodno je konstruktivno raditi na sjećanju.

1945. godine, Tito je to nesumnjivo podcijenio misleći da je socijalistička konstrukcija sama po sebi bila dovoljna.

Međunarodna zajednica ponavlja istu grešku. Nije dovoljno uhapsiti nekoliko zločinaca, (Karadžić i Mladić još uvijek nisu uhapšeni!) ukoliko se suštinski ne radi na tome u cilju izbjegavanja ponovnog krvoprolića.

Istovremeno se kritički osvrćemo na nedostatke u Bosni i Hercegovini. Naime, ekonomski razvoj je u zastoju, korupcija je veoma raširena, što ostavlja većinu populacije u bijedi.

Zbog toga je važno da se ljudi uče demokratiji, da se sami organizuju u udruženja, da definišu svoje potrebe i da ostvare kontrolu nad svojim predstavnicima. Mi želimo prenijeti informacije i podržati veze i bratimljenja između Švicarske i Bosne i Hercegovine.

Ne oklijevajte da podijelite s nama vaše iskustvo.

Redakcija

IZVJEŠTAJ SA MEĐUNARODNOG MARŠA SOLIDARNOSTI SREBRENICA 2006:

Drugi međunarodni Marš solidarnosti ove godine je krenuo iz Nezuka. 18. jula 1995. ovo selo u Federaciji, (na nekadašnjoj liniji fronta istočno od Tuzle), dočekalo je preživjele koji su 11. jula krenuli iz Potočara.

Kada smo krenuli 7. jula ujutro, bilo nas je 700.

A kada smo došli u Potočare bilo nas je još više. Prešli smo oko 105 kilometara, dakle između 25 do 39 km dnevno.

Ovaj Marš koji slijedi put kojim je išla kolona preživjelih 1995. u Bosni i Hercegovini se zove "protestni pohod; marš smrti-put slobode".

Samo je trećina od 14 000 ljudi stigla na odredište.

Ovim Maršom se odaje počast žrtvama zasjeda, mina i granatiranja na tom dugom putu ka slobodi i brojnim civilima koje su četnici (srpski nacionalisti) zarobili i pogubili.

Također, želimo izraziti našu solidarnost seljanima, koji su nasilno otjerani iz svojih domova 1993. i koji već nekoliko godina obnavljaju svoje kuće, obrađuju svoju zemlju i oživljavaju svoje lijepe doline, brda i planine. Ovaj Marš predstavlja vezu ujedinjena između svih tih izoliranih seoca.

Marš sa značenjem povratka je i protest protiv monstruoznosti Dejtonskog sporazuma, koji nezakonski daje kontrolu "Republici Srpskoj" nad tim područjem, usprkos međunarodnom priznavanju genocida 1995.

Neophodno je vratiti se na Ustav koji, vodeći se principima prihvatljivim samo u Evropi, uspostavlja strogu jednakost među trima zajednicama, bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj na cijeloj teritoriji Bosne, a ne podčinjenost prve dvije zajednice trećoj, kao što je to slučaj sad.

Marš se završava 11. jula komemoracijom u Potočarima, značajnim događajem koji okuplja cijelu zajednicu oko ožalošćenih porodica, koje nekad dolaze iz daleka da bi sahranili svoje bližnje: 2005., 620 žrtava, ove godine 505, zahvaljujući radu na masovnim grobnicama i DNK identifikaciji.

Prošle godine je bosansko-srpska policija blokirala ulaz u Potočare autima u kojima su bile neke od ožalošćenih porodica.

Ove godine nije bilo incidenta.

ORGANIZACIJA MARŠA

Marš je organizovao komitet od 15 predstavnika udruženja na čelu sa Ramom Dautbašićem, zamjenikom gradonačelnika Srebrenice i glavnim organizatorom Marša.

Volonteri, (u civilu), bošnjačke armije (Federacije) odgovorni su za logistiku Marša: Podižu velike šatore prilikom svake etape, obezbjeđuju vreće za spavanje i prostirke, te doručak i večeru. Čak je obezbijedena i struja.

Grad Tuzla šalje kamion s pitkom vodom i bolničare.

Ženeva i Lozana donirali su (kao i prošle godine), 5000 i 1000 franaka (oko 4000 eura), kojima su uspjeli platiti osvjetljenje puta i hranu.

Moglo se napraviti duže zaustavljanje na mjestima označenima tragičnim događajima, odati počast žrtvama, otkriti detaljnije podatke, svjedočenja, ukazujući na mjesta mladima koji su te godine bili prisutni u velikom broju, ali nisu bili upućeni o događajima kojima su došli odati počast. Didaktički cilj Marša je veoma značajan.

Bilo bi neophodno uspostaviti redarsku službu sa prepoznatljivim oznakama.

U posljednjim etapama mladi su se zabavljali izvikujući "Allah akbar" dok je Marš išao u susret bosansko-srpskoj policiji, što nije u duhu ovog Marša. Potrebno je izdavati tekstove prevedene na

nekoliko jezika s objašnjenima o svrsi Marša. U prospektima koji su dijeljeni ove godine stajale su samo praktične upute.

Jedna veoma značajna dimenzija je rad na projektima u suradnji sa stanovnicima za vrijeme Marša.

U Nezuku finansiramo formiranje udruženja za lokalni razvoj (informatički materijal, osvjetljavanje puta, medicinsku službu, osvjetljavanje stadiona, itd.)

Naši prijatelji tamo nam kažu da im je povezanost i moralna podrška koju im pružamo veoma dragocjena i daje im veću sigurnost u vremenu kada vlada osjećaj nesigurne budućnosti. S obzirom da ih je izdao UN, znaju da je podrška međunarodnih institucija nesigurna, iako se osjećaju kao Evropljani, što i jesu.

Zato bi bilo značajno da se u Marš narednih godina uključi što veći broj Evropljana u cilju bratimljenja gradova i izrade što većeg broja razvojnih projekata.

Naša mala francusko-švicarska grupa nije prošla neopaženo.

(u našoj grupi su i Italijani). U svakoj etapi imali smo priliku da se udobno smjestimo kod stanovnika.

Putevi i staze su iste kao one u Juri i ne nailazi se na naročite poteškoće, osim kad se radi o dužini etapa.

Ali vozila su tu kao pomoć na 2/3 puta.

Ivar Petterson

*Ivar Petterson, koordinator ASDA-a
i inicijator Mrša za Nezuk*

BUDUĆNOST BOSNE: DA LI FRANCUSKA IGRA DVOSTRUKU IGROU? ŠTA SE KRIJE IZA NAPADA NA ŠABANA?

Šabana Dedića, jednog od vođa povratnika, (koji je obnovio svoju kuću u Pobuđu, koje se nalazi 30 km sjeverno od Srebrenice) optužila je Republika Srpska da je sa svojim starijim sinom Almirom postavio 35 kg. eksploziva kojeg je EUFOR otkrio u srcu memorijalnog centra Potočari, 3. jula 2005., to jest deset dana prije komemoracije 11. jula, na kojoj se okuplja 40 000 ljudi.

Sutradan, 4. jula, policija je pretresla Šabanovu kuću i nije našla ni oružje ni eksploziv. Vrlo je neobično što je mandat bjeljinskog sudije počeo 1. jula, to jest tri dana prije otkrivanja... Namještaljka je bila očigledna. Mislilo se da je slučaj zatvoren. Ali godinu dana kasnije, ponovno postaje aktuelan: zastrašivanja, privođenja u policiju, kućni pritvor.

Očigledno je da postavljanje ovog eksploziva, a naročito njegovo otkrivanje ima za cilj da zastraši Srebreničane i tako spriječi masovno okupljanje na komemoraciji 11. jula.

Kome ide u prilog takav čin?

U svakom slučaju ne Bošnjacima. Cilj ove manipulacije je da se povjeruje, kao što se to već više puta izjavljivalo u prošlosti (granate koje su pala na Markale i Tuzlu, 1994-1995), da Bošnjaci pucaju sami na sebe da bi se prikazali kao mučenici.

Nakon toga, Republika Srpska nastoji da bez ikakvog dokaza optuži udruženje "Enfants-Europe-Bosnie" (Djeca-Evropa-Bosna) EEB, koje godinama surađuje sa Šabanom Dedićem, da služi kao pokriće za "zavjere između Bosne i Francuske". Cilj je očigledan.

U pokušaju da se diskredituje izuzetan rad ovog udruženja koje je omogućilo povratak stotina porodica, Republika Srpska pokušava da zaustavi povratak.

Porodice bosanskih Srba, koji su također primali pomoć od Udruženja (konvoji sa hranom zimi) su srećom intervenisali da odbrane Christine Faucon, predsjednicu Udruženja. Ipak, jedan Bošnjak iz Bjeljine, izvjesni Ibrahim, nalazi se među onima koji ga optužuju. Vjerovatno, iz zavisti prema Šabanu Dediću.

Da bi stao u kraj optužbama, Šaban Dedić traži da se započne proces.

PROBLEMI POVRATNIKA

Da li i Francuska želi da oteža povratak u dijelove Bosne koji su sada pod kontrolom Republike Srpske? I zašto?

Uprkos zvaničnoj politici Francuske prema kojoj se poštuju granice Bosne i Hercegovine, treba se zapitati da li se opcija priključivanja Republike Srpske Srbiji čuva u rezervi kako bi se izbjegli problematični pregovori između Srbije i Kosova? Znamo da su neki političari, kako u Francuskoj tako i u Velikoj Britaniji naklonjeni toj opciji, kako bi se u slučaju nezavisnosti Kosova, kompenzirao taj gubitak; kao da Srbija zaslužuje takvu kompenzaciju.

To treba jasno reći. Takva opcija bi bila katastrofalna. Danas je podržava jedan broj političara, u Francuskoj, Velikoj Britaniji i u drugim državama, pod izgovorom da bi većina Srba u Bosni to željela.

Ali u slučaju pridruživanja Republike Srpske Srbiji, život naroda koji je preživio genocid (kojeg su provodili pristalice ideje o velikoj Srbiji od 1992-1995) bio bi ponovno ozbiljno ugrožen.

Na zemlji koja mu je zakonski pripadala, taj narod koji je u regiji Srebrenice bio većinski sa 74% pije 1991, danas je u manjini.

Sadašnja situacija je iznimno nepravедna, a bila bi još nepravедnija da ta regija u potpunosti padne pod srpsku kontrolu.

“Never forget Srebrenica”.

NOVE PROVOKACIJE I MANIPULACIJE U VEZI SA NEKAŽNJAVANJEM GLAVNIH ZLOČINACA

20. jula 2005., desila se provokacija koju su organizovali predstavnici vlasti Republike Srpske, u Konjević Polju, u srcu područja sa sto-postotnim bošnjačkim stanovništvom, ali koje zavisi od opštine Bratunac (koju u potpunosti kontrolišu srpske nacionalističke stranke).

Pedesetak policajaca, koji su došli iz Zvornika stali su ispred garaže koju je sagradio ratni zločinac (koji je trenutno na suđenju u Hagu).

Pjevali su četničke himne da bi isprovocirali Bošnjake koji su sjedili u susjednom restoranu. Neki od njih, revoltirani, su nažalost odgovorili na tu provokaciju i bili su pretučeni.

Međunarodna policija još uvijek nije sankcionisala te ispade.

Stanovnici su zabrinuti i boje se novih provokacija.

Tu nesigurnost i neizvjesnu budućnost je od 2003. do početka 2005. iskoristila mreža “skelara” da bi prevezla hiljade žrtava srebreničkog genocida iz Bosne u Francusku. Jedan dio tih žrtava su raseljena lica koja su ostala u državi i koji su bez posla od 1995. i koji žive u kampovima u okolini Tuzle, a drugi dio su porodice koje su napustile svoje obnovljene kuće na području koje je sada pod vlašću Republike Srpske, kao što su Srebrenica, Konjević Polje, Vlasenica.

Kada znamo da Bosancima trebaju vize i u kojoj mjeri su stroge carinske kontrole, očigledno je da se ova masovna izmještanja nisu mogla izvršiti bez komplikacija. Uzimajući u obzir lakoću kojom je velika većina njih dobila izbjeglički status u Francuskoj, moramo se zapitati da li je to iz humanitarnih razloga ili da bi se smanjio pritisak povratka u RS?

Naime, zašto su od 1995. prepušteni svojoj sudbini i nisu dobili, kao što bi to bilo normalno, stvarnu podršku u povratku svojim kućama?

Očigledno je da je na taj "bijeg" dodatno utjecao nedostatak političke stabilnosti i volje bosanskih lidera iz oba entiteta da razviju ekonomiju i smanje stopu nezaposlenosti.

Iako je u Hagu počelo suđenje nekolicini odgovornih za genocid u Srebrenici, Carla del Ponte ukazuje na neobičnu podršku

koju imaju Karadžić i Mladić i nedostatak interesa ("Osjećam da me više ne slušaju") inozemnih vlada za budućnost Bosne i Hercegovine, koja je odgovorna za hapšenje zločinaca. Ovlaštenje koje je dato Haškom tribunalu je nedovoljno da bi se sprovelo hapšenje i suđenje 200 glavnih zločinaca, iako je utvrđeno da ih je više od 10 000.

A ne postoje ni ovlaštenja koja bi Republiku Srpsku u potpunosti upoznala s optužbama i navela da napravi suštinske promjene.

O ODRŽIVOM USTAVU

Također je zabrinjavajući pokušaj Francuske, Evropske Unije i SAD-a da nametnu Bosni i Hercegovini ustavne promjene, čime bi se zadržala skoro sva prava na blokadu koju vrše takozvani entiteti (Federacija i RS), a koja su utvrđena Dejtonskim sporazumom.

Naime, Republici Srpskoj je lako da dobije 2/3 poslaničkih glasova da bi blokirala svaku vladinu odluku. Od 1995. taj problem blokiranja je riješen dodjelom prava Visokom predstavniku Evropske Unije.

(Trenutni Visoki predstavnik je Christian Schwarz-Schiling).

Ali to pravo će biti ukinuto u junu 2007. Većina poslanika u Federaciji je srećom razumjela (iako stranka SDA ipak favorizira ustavne promjene) da prihvatanje novog ustava (koji su sastavili američki i evropski eksperti) predstavlja zamku.

Suočeni s tom blokadom, Bošnjacima bi preostalo samo da traže da se odvoje (što bi bio vrhunac), a što bi odgovaralo Republici Srpskoj i određenom broju međunarodnih zvaničnika.

O PODRŠCI BOSNI I HERCEGOVINI

Evropski građani moraju biti upoznati s problematikom koja nas se sviju tiče. Ne možemo se osloniti na izjave vladajućih struktura koje su veoma dobro pokazale svoju nesposobnost da se suoče s pojavom novog fašizma u Evropi i koje nastavljaju da podržavaju podčinjenost srebreničke regije njenim tlačiteljima.

Francuska politika, bilo da su je vodili ljevičari (Mitterrand) ili desničari, čitavo stoljeće je podržavala srpski nacionalizam.

Ta činjenica sprječava suštinske promjene koje se tiču sjećanja, priznavanja zločina i samokritičnost (kao što je to urađeno u poslijeratnoj Njemačkoj) da bi se u korijenu sasjekao rizik od svake nove agresije.

Srbija i Republika Srpska moraju učiniti ozbiljan napor da pomognu građanima da prevaziđu ideju o velikoj Srbiji i da ponovno žive zajedno u ujedinjenoj Bosni i Hercegovini.

2005. godine desetak udruženja iz Srbije koja se bave ljudskim pravima od kojih i "žene u crnini", uputili su poziv Parlamentu Srbije povodom desete obljetnice genocida u Srebrenici. Ali vladajuće strukture naših država nisu imale sluha da podrže taj izuzetan korak.

Umjesto toga, Francuska i Evropska unija računaju na zaborav poistovjećujući agresora i žrtvu i sprječavajući na taj način svaku pozitivnu promjenu. Dok god se ne bude realizovala pluralistička Bosna i Hercegovina postoji rizik od njene podjele.

Razvoj ovih suštinskih promjena zavisi u velikoj mjeri od odnosa snaga u našim zemljama, a koje se tiču poricanja zločina koje je svojstveno kako desno tako i lijevo orijentisanim akivistima.

Naime, poricanje zločina u evropskim zemljama (koje se može definisati kao poricanje stvarnosti) odražava se na poricanje u Bosni i Hercegovini.

Značajno je da se, u suočavanju koje je započelo 2006., francuska vlada naklonila jednom od zagovornika poricanja zločina: Peteru Handkeu, ozakonivši time podršku Miloševićevim tezama.

Usprkos stavu brojnih ličnosti iz francuskog kulturnog svijeta, ministar kulture otpustio je upravitelja Francuske komedije, Marcela Bozonnetu, koji je imao hrabrosti da skinu s programa djelo Petera Handkea. Ministar ga je počastvovao izvinjenjem, jer je, čini se smatrao podršku ratnom zločincu, koji je odgovoran za genocid Bošnjaka, savršeno legitimnom.

Koje su to vrijednosti koje teoretski brane Francuska i Evropa?

*Ivar Petterson,
odgovorni urednik časopisa "Srebrenica"*

srebrenica@romandie.com

www.srebrenica-asds.com

OKUPACIJE U DVIJE SLIKE

49% teritorije Bosne i Hercegovine još uvijek se nalazi u rukama pristalica Velike Srbije. Ta okupacija podrazumijeva diskriminaciju prema nesrpskom stanovništvu, u različitim verzijama zavisno od mjesta. Ali okupacija ukupne teritorije žrtava genocida od jula 1995. (2/3 muškaraca je ubijeno) iznimno je skandalozna.

Na lijepom području Konjević Polja, smještenom na raskrižju važnih puteva, populacija je bila 100% muslimanska. Ali prema Karadžićevom planu, maksimalno 10% ne-Srba može ostati u Republici Srpskoj. Kao što je to rekao Dobrica Čosić, ideolog velike Srbije i predsjednik bivše Jugoslavije na sjednici generalne skupštine Republi-

ke Srpske, 1993.: "Ja se osjećam među vama kao pobjednik i znajte da nemamo više snage za rat i da ga ne možemo nastaviti. Moramo potpisati mirovni sporazum, da završimo rat u miru i ostvarimo naše historijske ciljeve."

BENZINSKA STANICA OD STRATEŠKOG ZNAČAJA

Benzinska stanica s kafićem izgrađena je na mjestu prijeratne prodavnice koja je napravljena na muslimanskoj zemlji zaplijenjenoj nakon II svjetskog rata.

Prvi vlasnik stanice bio je Momčilo Mandić, bankar Radovana Karadžića i ostalih ratnih zločinaca, a on sam je osuđen za ratne zločine i u ovom trenutku se nalazi u zatvoru.

Druga manje vidljiva funkcija: služi kao osmatračnica s koje se prate dešavanja i postupci onih koji tuda prolaze.

Osim kamere i čestog prisustva policajaca, ljudi svakodnevno prelaze dvadesetak kilometara samo da bi tu popili kafu.

Ko su oni i zašto tu dolaze svakog jutra?

Postoji veza s događajem koji se desio 2004. tokom vjerske službe u pravoslavnoj crkvi preko puta, a koji je skoro izazvao jedan ozbiljan incident. Jedna žena i jedan čovjek koji su se vratili svojoj kući završili su u bolnici. Nešto kasnije, ispostavilo se da je ta vjerska služba bila vid provokacije koju je organizovao "Ravnogorski četnički pokret", nacionalistički pokret koji je veoma moćan u Bratuncu i koji djeluje kao paramilitarna organizacija, a čiji je cilj da spriječi povratak Muslimana. Lista njihovih zlodjela je velika: provokacije i prijetnje, pa čak i postavljanje nagaznih mina, koje su oduzele živote nekih povratnika.

Kad to nisu činili ljudi iz Ravnogorskog četničkog pokreta, onda su za to bili odgovorni policajci. Posljednji incident se desio 24. jula kada su policajci pretukli, bez ikakvog razloga, jednog od prvih povratnika, ne skrivajući svoje simpatije prema četnicima.

PRAVOSLAVNA CRKVA BEZ VJERNIKA

Preko puta benzinske stanice nalazi se pravoslavna crkva sagrađena na kraju rata na privatnom posjedu Fate Orlović, u trenutku kada se muslimanska zemlja dijelila Srbima iz Sarajeva kao nagrada za napuštanje teritorije Federacije. Danas, 6 godina poslije odlaska Srba iz Sarajeva, u crkvi nema vjernika i nema razloga da postoji.

Usprkos svim žalbama vlasnice zemljišta, vlasti Republike Srpske i predstavnici pravoslavne crkve odbijaju da je premjeste na zemljište na kojem će biti od koristi.

Iz kojeg razloga?

Izgradnja te crkve znači da je to sada srpska zemlja i da Muslimani treba da idu u Federaciju.

Primorani da napuste zemlju koja je uzeta od Bošnjaka tokom rata zbog primjene zakona o privatnom vlasništvu Dejtonskog sporazuma, Srbi iz Sarajeva su ostali u opštini Bratunac čekajući da povratak padne u vodu.

Uloga te crkve je da zastraši osobe koje žele da se vrate jer je oni vide kao simbol ratnog užasa kojeg su doživjeli ili bolje rečeno preživjeli.

Sam pogled na crkvu budi bolna sjećanja na genocid u Srebrenici koja još uvijek nisu izbrisana. Što vrijeme više prolazi, ljudi sve više organizuju svoje živote u drugim dijelovima Bosne ili svijeta.

Postojanje te crkve, iako nezakonito, pokazalo se nažalost učinkovito.

Drugi razlog treba tražiti u historiji, ali istovremeno i u mentalitetu srpskog naroda. Gledano s tog aspekta, uloga crkve može biti još pogubnija za buduće generacije Bošnjaka. Historija srpskog naroda se bazira na mitovima jer su historijski likovi stvoreni mnogo kasnije i što je još gore, s vremenom su ti isti likovi veličani prerastajući u sve veći mit.

U tom smislu, crkvu u Konjević Polju treba da vidi što veći broj mladih Srba da bi se uvjerali da se radi o zemlji koja vjekovima pri-

pada Srbima. Prema toj logici, u budućnosti, bližoj ili daljoj, to može opravdati novi genocid čiji bi razlog bio povratak na srpsku zemlju.

VEOMA TEŠKA SITUACIJA ZA BOSANSKE MUSLIMANE

Uz sve te probleme, povratnici se suočavaju sa ekonomskim problemom. U suštini, mogućnost zarade skoro da ne postoji.

Sami, suočeni sa svojim problemima, njihova prava mogu se definisati u jednoj jedinoj rečenici "snađite se kako znate i umijete, i šutite, prije svega šutite!". Donedavno, grafit koji je napisao četnik na zidu kuće, podsjećao je Bošnjake "nož, žica, Srebrenica", da ne bi zaboravili da se juli 1995. može ponoviti.

Ponašanje prema preživjelim genocida u Srebrenici pokazuje da svi uživamo ista prava, da postoji genocid i genocid i žrtve i žrtve.

Ostaje nam da se borimo za ta prava, pokazujući njihovu situaciju i naravno da im pomognemo da budu svoji na svome.

A ako ne, prava krvnika će ostati ispred prava žrtava.

A. Avdić

Crkva u Konjević Polju